

QÜVVƏT ELMƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ AYLIQ BÜLLETENİ №5, 2014

Q Ü V V Ə T E L M D Ə D İ R , E L M Ə D O Ğ R U !

AZİMUT

№ 5 (5) OKTYABR 2014-CÜ İL

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ AYLIQ BÜLLETENİ

≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

**BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI**

Mayor

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSİYA KOLLEGİYASI

**H.PİRİYEV
Z.HÜSEYNOV
F.QULAMOV
B.GÖZƏLOV
S.BABAYEV
C.AĞAYEV
M.ABIYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletendə verilmiş materiallar redaksiya kolleqiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

MÜDAFİƏDƏ ARTİLLERİYANIN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİ Q. HAQVERDİYEV	2
XÜSUSİ TƏYİNATLI KƏŞFİYYAT ORQANLARININ DÜŞMƏN ARXASINDA TAPŞIRIQLARI YERİNƏ YETİRMƏK ÜÇÜN HAZIRLANMASI A. ƏLİYEV	7
HÜCUM ZAMANI MOTOATICI BRİQADANIN MÜDAFİƏYƏ KEÇMƏSİ Y. İSMAYILOV	13
MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN HÜCUMU F. CAVADOV	18
MÜDAFİƏDƏ ƏKS-HÜCUMUN PLANLAŞDIRILMASI VƏ İCRASI S. ŞAHVERDİYEV	23
HÜCUM ƏMƏLİYYATINDA DÖYÜŞÜN İDARƏEDİLMƏSİ. QƏRARGAHDA İŞİN TƏŞKİLİ İ. MƏDƏTOV	29
MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYATIN ÜMUMİ ƏSASLARI Ə. NURƏLİYEV	34
HAVA HÜCUMUNDAN MÜDAFİƏ BİRLİKLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASI ZAMANI APARILAN MÜƏYYƏN TƏDBİRLƏR A. CUMAYEV	39

SİLAH VƏ TEXNİKA

DÖRDÜNCÜ NƏSİL HAVA HÜCUMUNDAN MÜDAFİƏ (HHM) SİSTEMİ R. SƏFƏRLİ	44
---	----

RABİTƏ VƏ KOMPYUTER TEXNOLOGİYALARI

MÜASİR RƏQƏMSAL RADİORABİTƏ VASİTƏLƏRİNİN İŞ PRİNŞİPLƏRİ VƏ ÜSTÜN CƏHƏTLƏRİ T. BODUROV	49
--	----

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

MOTOATICI BRİQADANIN DÜŞMƏNLƏ BİLAVASİTƏ TƏMAS VƏZİYYƏTİ OLMADAN MÜDAFİƏYƏ KEÇMƏSİ ZAMANI MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN PLANLAŞDIRILMASI VƏ İDARƏ OLUNMASININ TƏŞKİLİ E. RƏHİMOV	56
MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATINDA MTT BÖLMƏLƏRİNİN MÜDAFİƏSİ, MÜHAFİZƏSİ, QORUNMASI VƏ KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARINDAN MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ K. MƏMMƏDOV	63

TARİXİ SƏHİFƏLƏR

XƏZƏR DƏNİZİNİN STATUSUNUN TARİXİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA R. HƏŞİMOV	68
--	----

İDARƏETMƏ PSIXOLOGİYASI

LİDERLİYİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU R. MUSTAFAYEV	73
---	----

MÜDAFİƏDƏ ARTİLLERİYANIN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİ

Mayor Qulam HAQVERDİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: artilleriya, korpus, zərbə, artilleriya qrupu, atəş, top, minaatan.

Ключевые слова: артиллерия, корпус, удар, артиллерийская группа, стрельба, орудие, миномёт.

Keywords: artillery, corps, strike, artillery group, fire, cannon, mortar.

E-mail: qulam79@mail.ru

yerləri topogeodezik bənd edilir. Örtülü atəş mövqeləri, komanda müşahidə və müşahidə məntəqələrinin qismən təchizatı aparılır. Eyni zamanda hissə və bölmələrin hərəkət marşrutları da hazırlana bilər. Artilleriya bölmələrinin zər-

Artilleriyanın müdafiədə döyüş əməliyyatına hazırlıq işi, birliyin (hissənin) müdafiəyə keçdiyi zaman vəziyyətin şəraitindən və düşmənin gözlənilən hücumunun başlanması vaxtından asılıdır. Əgər kifayət qədər vaxt olarsa, artilleriya hissə və bölmələrinin döyüş əməliyyatına hazırlıq tədbirləri tam həcmdə, vaxt az olduqda isə qısa tədbirlərin yerinə yetirilməsi ilə həyata keçirilir. Bütün bunları artilleriya hissə və bölmələri düşmənin qəfil zərbələrini dəf etməyə daim hazır olmaq məqsədilə həyata keçirir.

Düşmənlə təmas olmayan şəraitdə müdafiə əməliyyatına hazırlıq vaxtı artilleriya rəisi (komandiri) raket hissələri və artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə təkliflərini tam həcmdə hazırlayır, onları korpus (briqada) komandirinə müraciət edir, qərar qəbul edir və tabeliyində olan hissə (bölmə) komandirlərinə xəritə üzərində tapşırıq verir. O, döyüş əməliyyatının təşkili üzrə bütün sonrakı işləri ərazidə praktiki olaraq həyata keçirir. Müdafiə əməliyyatına hazırlıq əgər əvvəlcədən aparılırsa bu vaxt raket hissələri və artilleriyanın döyüş əməliyyatına hazırlığı, artilleriya divizionu (ələhiddə batareya) da daxil olmaqla tapşırığın qoyulması ilə gizli və tam həcmdə yerinə yetirilir. Raket qoşunları və artilleriyanın döyüş əməliyyatına hazırlığı üzrə kompleks praktiki tədbirlər ancaq döyüş düzülüşünə açılmaqla yerinə yetirilmir. Vizual ərazi kəşfiyyatından sonra atəş mövqeləri, komanda müşahidə məntəqələrinin

yerləri detallı planlaşdırılır, artilleriya atəş sistemi yaradılır, idarəetmə və hərtərəfli təminatın təşkili üçün tədbirlər həyata keçirilir. Bununla yanaşı, döyüş hazırlığının gedişatında artilleriyanın ayrı-ayrı hissələrinin bir qayda olaraq döyüş düzülüşünə açılması, atəş mövqeləri, komanda müşahidə və müşahidə məntəqələrinin tutulması, mühəndis təchizatının qurulması məşq edilir və yoxlanılır, artilleriya atəş sistemi, təminat növləri və idarəetmə qaydası dəqiqləşdirilir. [1.33]

Müdafiənin bilavasitə hazırlanması vaxtı artilleriyanın döyüş əməliyyatına hazırlığı qısa vaxt ərzində yerinə yetirilir. Korpus (briqada) komandiri qərarı dəqiqləşdirərkən artilleriya rəisi ona düşməne atəşlə zərərvermə qaydasını müraciət edir. Tapşırıq top komandirləri (heyət, manqa) daxil olmaqla bütün artilleriya komandirlərinə, çatdırılır. Kəşfiyyat-atəş kompleksləri və artilleriya qrupları (hissələri, bölmələri) döyüş düzülüşünə açılır, atəş mövqələrinin, komanda müşahidə məntəqələrinin, mövqələrin, artilleriya kəşfiyyatı vasitələrinin post və məntəqələrinin, tank əleyhinə ehtiyatın toplanma rayonu və açılma xəttinin mühəndis təchizatı tam həcmdə yerinə yetirilir, artilleriya atəş sistemi dəqiqləşdirilir. Əgər müdafiəyə keçmə düşmənlə təmas olmayan şəraitdə həyata keçirilərsə, artilleriya rəisi (komandiri) birinci növbədə göstərilmiş həddin ələ keçirilməsi və möhkəmləndirilməsi tapşırığını yerinə yetirən ümumqoşun bölməsini himayə edən, tabeliyində olan artilleriya bölmələrinə

tapşırıq qoyur. Döyüşün niyyəti elan edildikdən sonra o, tabeliyində olan hissə (bölmə) komandirlərinə ilkin döyüş sərəncamı verir, raket hissələri və artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə təkliflərinin hazırlanmasını yekunlaşdırır və qərarın qəbulunu yekunlaşdırmaq üçün korpus (briqada) komandirinə məruzə edir. [1.35]

Birlik (hissə) komandiri tərəfindən tapşırığın qoyulması və qarşılıqlı əlaqənin, hərtərəfli təminatın və idarəetmənin təşkili barədə göstərişin verilməsindən sonra, artilleriya rəisi (komandiri) tabeliyində olanlara tapşırıq verir, ən qısa vaxtda artilleriya atəş sisteminin yaradılması üçün lazımı işləri görür, korpus (briqada) komandirinin keçirdiyi vizual ərazi kəşfiyyatında iştirak edir, raket hissələri, kəşfiyyat-atəş komplekslərinin və artilleriya qruplarının (hissələrinin, bölmələrinin) tapşırıqlarını dəqiqləşdirir və korpus (briqada) komandirinin keçirdiyi qarşılıqlı əlaqənin təşkilində iştirak edir. Briqadanın artilleriya qrupunun komandiri, artilleriyanın döyüşdə tətbiqi barədə təklifində briqada komandirinə məruzə etməyə hazır olmalıdır: qrupun tərkibi; taborları himayə etmək üçün briqadanın artilleriyasının bölüşdürülməsi qaydasını; atəşlə zərərvurma tapşırıqlarına uyğun olaraq adi silahlarla və yüksək-sərrast silah sistemli bölmələrin atəş tapşırığını yerinə yetirmə qaydasını; atəş mövqeləri rayonlarını (əsas, ehtiyat və müvəqqəti), divizionların komanda müşahidə məntəqələri və onları tutma vaxtı və qaydasını; bölmələrin manevr etmə qaydasını; sursat sərfini; hazırlıq vaxtını; düşmənin fasiləsiz kəşfinin əsas tədbirlərini.

Briqadanın artilleriya rəisi artilleriyanın döyüşdə tətbiqi üzrə təkliflərilə çıxış etməyə və briqada komandirinə məruzə etməyə hazır olmalıdır: taborları gücləndirmək üçün briqadaya əlavə verilən və briqadanın ştatında olan tank əleyhinə artilleriyanın bölüşdürülməsini; atəşlə zərərvurma tapşırıqlarına əsasən briqada və tabor artilleriyasının atəş tapşırıqlarını; əsas, ehtiyat və müvəqqəti atəş mövqelərini; tank əleyhinə atəşin planlaşdırılmasını, tank əleyhinə ehtiyatın toplanma rayonunu, açılma həddini, tərkiblə çıxış etmə tapşırığını; briqada və tabor artilleriyasının manevr etmə qaydasını; sursat sərfini; hazırlıq vaxtını.

Kütləvi cavab atəş zərbələrinin endirilməsində

və artilleriya əks-hazırlığında iştirak edəndə, raket hissələri və kəşfiyyat - atəş komplekslərinin zərbələri, həmçinin artilleriya atəşlərinin planlaşdırılması və yuxarı artilleriya rəisinin (komandirinin) qoyduğu tapşırığa əsasən həyata keçirilir. Bu tapşırıqda adətən göstərilir: tələfat verilən obyektlər (hədəflər); cəlb edilən güc və vasitələr; artilleriya sursatı və raket sərfi; zərbənin endirilməsi ardıcılığı (qrafiki) və vaxtı.

Buna əsasən, korpusun artilleriya rəisi, qərar-gahla birlikdə, təyin edilmiş obyektləri (hədəfləri) məhv etmək və susdurmaq üçün lazım olan raket və artilleriya sursatının miqdarını, həmçinin cəlb edilən artilleriyanın atəş imkanlarını hesablayır, obyektləri (hədəfləri) raket hissələri, kəşfiyyat-atəş kompleksləri və artilleriya qrupları arasında bölüşdürür, müvəqqəti atəş mövqeyi rayonunun və əks-hazırlıqda iştirak etmək üçün atəş mövqelərinin tutulması qaydasını müəyyən edir. Atəşlə zərərvurmanın başqa tapşırıqlarında düşməni məhv etmək üçün raket hissələri və kəşfiyyat-atəş kompleksləri zərbələrinin planlaşdırılması, yuxarı artilleriya rəislərinin vəsaitləri ilə yerinə yetirilən tapşırıqlar nəzərə alınmaqla raket qoşunları və artilleriya qərar-gahı tərəfindən həyata keçirilir. Kəşfiyyat-atəş kompleksinin zərbəsi ilə düşməni məhv etmək üçün kəşfiyyat və məhv etmə zonası tank hissələri (bölmələri) onların ehtimal edilən toplanma rayonlarında və hərəkət marşrutlarında, artilleriya batareyaları onların ehtimal edilən atəş mövqeyi rayonlarında və hərəkət marşrutlarında, qoşunları və silahları idarəetmə sisteminin vacib radioelektron vasitələrinin korpus (briqada), taktiki aviasiyanın idarəetmə məntəqələrinin açılması ehtimal edilən rayonlarda təyin edilir.

DÜŞMƏN QOŞUNLARININ İRƏLİLƏMƏ VƏ AÇILMASINA ARTİLLERİYA MANEƏSİ, ÖRTMƏ QOŞUNLARINA ARTİLLERİYA HİMAYƏSİ

Düşmən həmləsinin artilleriya ilə dəf edilməsi, dərində müdafiədə olan qoşunlarımıza artilleriya himayəsi və əks-həmlə keçirilərkən düşməni artilleriya ilə zərərvurmada düşməni tələfat vermək üçün artilleriya atəşinin planlaşdırılması atəşlə zərərvurmanın hər bir tapşırığına cəlb edilən artilleriyanın tərkibinin müəyyən edilməsində sursatların atəşlə zərərvurma tapşırıqlarına

uyğun bölüşdürülməsindən, artilleriya atəş sisteminin yaradılmasında və atəş tapşırıqlarının artilleriya qrupları (hissələri, bölmələri) arasında bölüşdürülməsindən ibarətdir. [2.133]

Topladılmış atəş sahələri – artilleriyanın maksimal atış məsafəsindən başlayaraq əsas qrupun mümkün olan hərəkət marşrutunda yol sahələrinə, körpülərə, su keçidlərinə nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinin yerləşməsi ehtimal edilən rayonlara, kəşfiyyat zərbə komplekslərinin yerüstü elementlərinə, artilleriya və idarəetmə məntəqələrinə, həmçinin döyüşdən qabaq və döyüş düzülüşünə açılma xətlərinə, ön xəttin qarşısına və korpus (briqada) müdafiəsinin dərinliyinə, tank bölmələrinin (motoatıcı PDM-də) atəş xəttinin qarşısına və əks-həmlə üçün açılma xətlərinə təyin edilir.

Kütləvi atəş rayonları – bölük kolonuna açılma xəttindən başlayaraq ehtimal edilən toplanma rayonuna, düşmənin irəliləyən birinci eşelon hissələrinin açılmasına, əsas qrupdakı başqa əsas obyektlərin yerləşməsinə, ön xəttin qarşısına və müdafiənin dərinliyinə təyin edilir.

Durğun (birqat və dərin) arakəsmə atəşi - təminat zolağı mövqelərinin qarşısına, müdafiənin ön xəttinin qarşısına, hissələrin (bölmələrin) cənahları və birləşmələrinə, müdafiəyə soxulmuş düşmənin yarmasına maneə olmaq üçün müdafiə mövqelərinin qarşısına, tank əleyhinə ehtiyatın açılma xəttinin qarşısına, tank bölmələrinin atəş xəttinin və onların arasındakı boşluqlara planlaşdırılır.

Hərəkətli (birqat və ikiqat) arakəsmə atəşi – düşmənin tank hissələri və bölmələrinin ehtimal edilən hücumu istiqamətində ön mövqelərinin qarşısına, ön xəttin qarşısına, tank təhlükəli istiqamətlərdə isə müdafiə dərinliyinə planlaşdırılır.

Yüksəksərrast silahlarla düşməni məhv etmə zonası (zolağı) – təminat zolağı mövqelərinin, ön mövqelərin qarşısına, əsas müdafiə zolağı mövqelərinin qarşısına, düşmənin əsas hücumunun gözlənilən bölgəyə, əks - həmlə üçün açılma xəttinin qarşısına komanda müşahidə məntəqəsində müşahidə olunan ərazi sahəsinə təyin edilir, hansı ki, həmin ərazidə düşmənin əsas qrupunun hücumu gözlənilir.

Distansiyadan minalanma rayonu – düşmə-

nin əsas qrupuna, hərəkət marşrutuna, ehtimal edilən döyüşdən qabaq döyüş düzülüşünə açılma xəttinə, ehtimal edilən toplanma və artilleriyanın açılma rayonlarına və idarəetmə məntəqələrinə təyin edilir.

Yandırıcı sursatlarla düşməni tələfat vermə rayonuna – kolonların hərəkət marşrutunda yanan elementi olan ərazi sahələri, qoşunların mümkün olan toplanma rayonları və idarəetmə məntəqələrinin açılma rayonları aid edilir.[1.38] Korpusun artilleriya qərargahı artilleriya qruplarının (hissə və bölmələrinin) atəşlərini tam həcmdə adətən düşmənin gözlənilən əsas zərbə istiqamətində və digər istiqamətdə vacib tapşırıqları yerinə yetirmək üçün planlaşdırır. Briqada artilleriya qrupunun qərargahı və briqada artilleriya rəisi atəşləri öz briqadasının müdafiə cəbhəsinin önünə və dərinliyinə planlaşdırır. Korpusun (briqadanın) tank əleyhinə ehtiyatının döyüş əməliyyatının planlaşdırılması korpusun raket qoşunları və artilleriya qərargahı (korpusun artilleriya rəisi) tərəfindən həyata keçirilir. Korpusun tank əleyhinə ehtiyatının ön xəttə yaxın açılma xətti bir qayda olaraq birinci müdafiə mövqeyinin arxasında, sonrakı xətlər isə cəbhə və dərinlik üzrə bir-birindən 3-5 km olmaqla təyin edilir. Briqadanın tank əleyhinə ehtiyatının ön xəttə yaxın açılma xətti, adətən birinci eşelon taborunun müdafiə rayonunun arxasına yaxın təyin edilir. Tank əleyhinə ehtiyatın açılma xətti (tank PDM-də) motoatıcı bölmələrinin atəş xətləri ilə, artilleriyanın atəş mövqeləri ilə, mühəndis maneələri və təbii əngəllərlə bağlı olmalıdır. Tank əleyhinə ehtiyatın toplanma rayonları korpusun ikinci mövqeyi arxasında-üçüncü mövqedə; briqadanın birinci və ikinci mövqeləri arasında-ikinci mövqedə təyin edilir.

Artilleriya hissə və bölmələrinin manevrini planlaşdırarkən artilleriya qərargahı manevrin məqsədini müəyyən edir, manevr üçün hissə və bölmələri təyin edir, müvəqqəti atəş mövqeyindən əsas, əsas atəş mövqeyindən ehtiyat atəş mövqeyə manevr üçün marşrut seçilir (təyin edilir), manevrin sona çatdırılması qaydasını (ardıcılığını) müəyyən edir, manevr üçün sahəni həsabləyir və siqnalları təyin edir.

Artilleriya rəisi (artilleriya qrupu komandiri,

briqada artilleriya rəisi) tapşırıq qoyarkən (dəqiqləşdirərkən) göstərir:

– məhv etmə obyektlərini, nişanalma nöqtəsinin koordinatlarını, hər obyektə mərmə sərfini, hazırlıq dərəcəsinə və batareyaların hazırlıq dərəcəsinə gətirilmə vaxtını, yaxud zərbələrin endirilmə vaxtını, mövqetutma rayonlarını, komanda məntəqəsinin açılma yerini və vaxtını, növbətçi bölmələr və onların tapşırıqlarını; [4.53]

– kəşfiyyat-atəş kompleksinə – kəşfiyyat və məhv etmə zonalarını obyektlərin kəşfiyyatı və məhv edilməsi qaydasını, mövqetutma rayonlarını, komanda məntəqəsinin açılması vaxtını və yerini, zərbələrin endirilməsinə hazırlıq vaxtını, ehtiyat güc və vasitələrin tətbiqini və onların tapşırıqlarını:

– artilleriya qruplarına (hissələrinə, bölmələrinə) – cavab (qarşılıqlı-cavab) kütləvi atəş zərbəsi və artilleriya əks-hazırlığı keçirən düşməyə zərərvermə üzrə atəş tapşırıqlarını, atəşlə tələfatvermənin hər bir sonrakı tapşırığındakı atəş tapşırıqlarını, birinci mövqeni müdafiə edən və çıxarılmış desantı məhv edən bölmələrin fəaliyyətini himayə edəndə atəş tapşırıqlarını, (zolağını) distansiyadan minalanma və yandırıcı sursatlarla məhv etmə rayonlarını, düşmənin yüksəksərrast silahlarından müdafiə olunma tədbirlərini, hansı rayonlarda, hansı müddət ərzində, hansı növ və çaplı artilleriya, yerini tez dəyişən bölmə olacaq onun atəş tapşırıqları və sursat sərfini, əsas ehtiyat və müvəqqəti atəş mövqələrini və manevr qaydasını, komanda (komanda müşahidə) məntəqəsinin açılma yerini və vaxtını, atəşlə tələfatvermə tapşırıqlarına uyğun sursat sərfini, atəş açmağa hazırlıq vaxtını;

– tank əleyhinə ehtiyatın əsasən tapşırıqlarını, toplanma rayonları və onları tutma vaxtını, açılma xətlərini, əsas və ehtiyat atəş zolağının açılma xətlərinə hərəkət marşrutlarını, hər açılma xəttinə çağırış siqnalları və hazır olma vaxtını. [3.39]

– kəşfiyyat-atəş kompleksləri və artilleriya qruplarının (hissələrinin, bölmələrinin) atəşlə tələfatvermənin bütün tapşırıqlarında, həmçinin cənab və aralıqların təmin edilməsində hava desantı və avtomobil qruplarının məhv edilməsində, distansiyada minalanma və gecə və başqa pişgörmə şəraitində qoşunların döyüş fəaliyyətinin

ışıq təminatını, idarəetmə məntəqələrinin açılma yerlərini, raket hissələri və kəşfiyyat-atəş komplekslərinin mövqelənmə rayonlarını, artilleriya qruplarının (hissələrinin, bölmələrinin) atəş mövqeləri rayonlarını artilleriya kəşfiyyatı bölmələrinin açılma xətlərini (mövqələrini), tank əleyhinə ehtiyatın toplanma rayonlarını və açılma xətlərini, manevr marşrutlarını, mövqələrin və idarəetmə məntəqələrinin mühəndis təchizatının xarakteri, ardıcılığı və vaxtını.

Korpus (briqada) komandiri tərəfindən qarşılıqlı əlaqənin təşkilində korpusun raket qoşunları və artilleriya rəisi (artilleriya qrupunun komandiri, alay artilleriya rəisi) onun göstərişinə əsasən məruzə edir:

– raket hissələrinin, kəşfiyyat-atəş komplekslərinin və artilleriya qruplarının (hissə və bölmələrinin) atəşlə zərərvermə tapşırıqlarına uyğun olaraq cəlb edilən divizionların sayını və tətbiq edilən atəş növünü göstərməklə; hissələrin (bölmələrin) dəyişdirilməsi vaxtı döyüş qabiliyyətinin itirilməsi ikinci eşelon alayının toplanma rayonundan irəliləməsi və müdafiə sahəsini tutması zamanı düşmənin həmləsinin atəş xəttindən dəf edilməsində və əks - həmləni keçirməsində; hava desantı və avtomobil qruplarının məhv edilməsində; ön mövqeləri müdafiə edən bölmələri himayə edən və onların müdafiənin ön xəttindən geri çəkilməsini təmin edən dəstəkləmə tapşırıqlarını;

– tank əleyhinə ehtiyatın tapşırıqlarını, onun açılma xətləri və toplanma rayonlarını;

– obyektlərin (hədəflərin) kəşfiyyatını və kəşfiyyatın başa çatdırılması tədbirləri.

Korpus (briqada) komandiri qonşu korpus (briqada) komandiri ilə qarşılıqlı əlaqəni təşkil edərək korpusun artilleriya rəisi (artilleriya qrupu komandiri, briqada artilleriya rəisi) aydınlaşdırır və dəqiqləşdirir:

– aralığı təmin etmək üçün ayrılan qonşu və öz artilleriyasının tərkibi, tapşırıqları və atəş mövqeləri rayonlarını;

– qonşu korpus (briqada) ilə aralığa soxulmuş düşmənin məhvi və birlikdə əks-həmlə keçirərək artilleriyanın tapşırıqları və onların yerinə yetirilməsi qaydasını;

– idarəetmə məntəqələrinin yerləşmə yerlərini

və onlarla rabitə saxlanması qaydasını;

– kəşfiyyat məlumatlarının mübadiləsinin vaxtını.

Artilleriya hissə və bölmələrinin döyüş əməliyyatına hazırlanması hissələrin (bölmələrin) şəxsi heyətlə komplektləşdirilməsindən, onların raket, silah-sursat, texnika, yanacaq və başqa maddi vəsaitlərlə təmin edilməsindən, döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün bilavasitə komandirlərin, qərargahların və şəxsi heyətin hazırlanması, silah və texnikanın döyüşə tətbiqə hazırlanmasından bölmələrin döyüş uzlaşması və siyasi işi, əgər bölmələrin taktiki təlim üçün şərait olarsa qarşıdakı döyüşün xarakterinə uyğun təlimin keçirilməsindən ibarətdir. Kəşfiyyat-atəş kompleksinin və artilleriya qruplarının (bölmələrinin) döyüş düzülüşünə açılması şərait nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Döyüş düzülüşünə açılma gizli, adətən qısa vaxt ərzində bu məqsəd üçün ayrılmış ümumqoşun hissələrinin (bölmələrinin) dəstəyi ilə yerinə yetirilir. Düşmənin atəş hazırlığının başlanması ilə raket hissələri və artilleriya onun nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinə yüksəksərrast silah sistemlərinə, idarəetmə məntəqələri və artilleriyasına tələfat verir, zərbələrlə və bütün növ atəşlərlə irəliləyən yaxud həmlə üçün hazırlaşan düşmənin tank və piyadalarına tələfat verir, düşmənin irəliləməsinə və açılmasına artilleriya maneəsini və distansiyadan minalanmanın həyata keçirilməsini davam etdirir. Düşmənin hava desantının aeromobil qrupunun çıxarılması vaxtı, həmçinin onun reydlərinin, diversiya-kəşfiyyat qrupunun müdafiənin dərinliyinə girməsi vaxtı onların məhv edilməsi üçün artilleriyanın müəyyən hissəsi desant əleyhinə ehtiyatın fəaliyyətinə dəstək vermək üçün ayrılır. [1.41]

Düşmənin həmləyə keçməsi vaxtı artilleriyanın atəş imkanlarından tam istifadə etməklə həmlənin artilleriya ilə dəf edilməsi həyata keçirilir. Onun atəşləri ən yüksək sıxlığa çatdırılır. Tank əleyhinə vasitələr düşmən tanklarının və başqa zirehli maşınlarını maksimal effektivlə məhv etməsinə imkan verən məsafədən atəş açır.

NƏTİCƏ

Müasir müharibələrdə quru qoşunların apardığı bütün əməliyyatların nəticəsi sübut edir ki, artilleriya

hissə və bölmələrinin qarşıya qoyulan tapşırıqların müvəffəqiyyətlə icrasının əsasını əməliyyata hazırlıq işlərinin təşkili əhatə edir. Müdafiə əməliyyatına hazırlıq özü də əvvəlcədən müdafiəyə hazırlıqdan və əməliyyatın gedişində hazırlığa bölünür. Artilleriyanın müdafiədə döyüş əməliyyatına hazırlıq işi, birliyin (hissənin) müdafiəyə keçdiyi zaman vəziyyət şəraitindən və düşmənin gözlənilən hücumunun başlaması vaxtından asılıdır. Bütün hallarda hazırlıq artilleriya hissə və bölmələri düşmənin qəfil zərbələrini dəf etməyə daim hazır olmaq məqsədilə həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunları Artilleriyasının döyüş nizamnaməsi. I hissə, Bakı, Hərbi nəşriyyat, 2005
2. KKT-6-20(A). Topçunun taktiki və atəş dəstəyi
3. Artilleriya atışının və atəşinin idarə edilməsi. I hissə, Bakı. Hərbi nəşriyyat, 2003
4. Günümüzün müharibələrində atəş dəstəyinin önəmi. Kara Hərb Akademiyası, 2012

РЕЗИЮМЕ

ЗАДАЧИ ОГНЕВОГО ПОРАЖЕНИЯ Артиллерии в обороне Г. ХАГВЕРДИЕВ

Статья направлена на усовершенствование процесса квалификации ведения оборонительных боев в современных условиях. В статье раскрыты важные информации относительно применения артиллерийского огня на поражения во время оборонительного боя в современных условиях. Анализ источников показывает, что применение артиллерии оборонительных операциях должна усовершенствоваться.

SUMMARY

THE TASK OF ARTILLERY WITH STRIKING WITH THE GIVE TO ENEMY IN DEFENSE Q. HAQVERDIYEV

The article has been directed to the development of regular improvement process of carrying out the defensive battle in modern condition. In this article it has been explained the important information about the planning of the devastating strike with the fire of the carrying out of defensive battle in modern condition. The used sources show that it is necessary the improvement of the application of analyse of artillery planning in carrying out the defensive battle.

XÜSUSİ TƏYİNATLI KƏŞFİYYAT ORQANLARININ DÜŞMƏN ARXASINDA TAPŞIRIQLARI YERİNƏ YETİRMƏK ÜÇÜN HAZIRLANMASI

Mayor Anar ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanı, bilavasitə hazırlıq, ümumi hazırlıq, əməliyyat zabiti, xüsusi təyinatlı birləşmə (hissə).

Ключевые слова: орган специального назначения, непосредственная подготовка, общая подготовка, оперативный офицер, соединение (часть) специального назначения.

Keywords: special operation reconnaissance elements, operations officer, direct preparation, common preparation, special forces unit.

E-mail: anar eliyev 1980 @ mail. ru

KƏŞFİYYATÇILARIN ÜMUMİ VƏ BİLAVASİTƏ HAZIRLIĞI

Keyfiyyətli hazırlıq kəşfiyyatçıların düşmən arxasında uğurlu fəaliyyətini təmin edən vacib faktordur. Bu hazırlıq, ümumi və bilavasitə hazırlığa bölünərək sülh və müharibə dövründə həyata keçirilir.

Ümumi hazırlıq – zabit, gizir, çavuş və əsgər heyətinin döyüş və ictimai-siyasi hazırlığını təşkil edir. O, müdafiə naziri və briqada komandirinin yeni dərəcə üçün əmrinə, döyüş hazırlığı üzrə direktivlərinə əsasən təşkil edilir, döyüş və ictimai-siyasi hazırlıq proqramının tələblərinə, hazırlanmış məşğələ planlarına və cədvəllərinə əsasən aparılır. Beləliklə, ümumi hazırlıq, xüsusi təyinatlı (XT) birləşmə (hissə) kəşfiyyatçılarının planlaşdırılmış, fasiləsiz təlim və tərbiyə prosesidir.

Bilavasitə hazırlıq – ümumi hazırlıqdan fərqli olaraq xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanı (XTKO) üçün konkret əməliyyat şəraiti fonunda qoyulmuş döyüş tapşırığı əsasında aparılır, XT birləşmə (hissə) qərargahı tərəfindən planlaşdırılır, əməliyyat zabitləri və şəxsi heyətin keyfiyyətli hazırlığını təmin edir.

Xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanının bilavasitə hazırlığı zamanı görülən tədbirlər aşağıdakılardır:

- XTKO komandirinə tapşırığın qoyulması;
- XTKO komandiri tərəfindən alınmış tapşırığın aydınlaşdırılması, şəraitin qiymətləndirilməsi və tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün qəbul olunacaq qərarların icrası;
- XTKO-nun düşmən arxasında fəaliyyət üsulları və qaydasının təyini;
- tapşırığın XTKO şəxsi heyətinə çatdırılması;
- XTKO komandiri, onun müavini və radioteleqrafçı tərəfindən radiatoritə proqramı və danışıq cədvəllərinin alınması, təhlili və həmin sənədlərlə praktiki iş;
- qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün silahlanma, döyüş sursatı, radiostansiya, paraşüt-desant əmlakı, mühəndis döyüş sursatı, ərzaq, topoqrafik xəritə və digər maddi-texniki əmlak ləvazimatının alınması və yoxlanılması;
- silah və təchizatın, eləcə də ləvazimatların geyinilməsi;
- paraşütlərin yığılması, yükün paraşüt-desant konteynerlərinə yerləşdirilməsi, sualtı hərəkət vasitələri və dalğıc ləvazimatlarının hazırlanması;
- rəsmiləşdirmə sənədlərinin öyrənilməsi (əgər XTKO belə sənədlərlə təmin olunacaqsa);

– XTKO-nun şəxsi heyətinin düşmən arxasına çıxarılması sualları ilə bağlı məşq;

– döyüş hazırlığı üzrə kompleks məşğələlərin keçirilməsi (bu halda məşğələ ərazisi döyüş tapşırığının yerinə yetiriləcəyi əraziyə maksimum dərəcədə uyğun olmalıdır);

– XTKO tərəfindən qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün hazırlığın yoxlanılması;

– XTKO-nun hazır olması barədə komandanlığa məruzə.

XTKO-nun kəşfiyyat və xüsusi tapşırıqlar üzrə bilavasitə hazırlığı XT birləşmə (hissə) komandirinin ilkin sərəncamı və ya qərarı ilə başlayır.

XTKO-nun bilavasitə hazırlığı aşağıdakılardan asılıdır:

– alınan tapşırıqdan;

– öhdəlikdə olan vaxtdan;

– qrupun ümumi hazırlığından (ümumi hazırlığın nəticələrindən);

– düşmən arxasına çıxarılma üsulundan. [2.135]

Bilavasitə hazırlıq üçün əsas tələb aparılan tədbirlərin gizliliyi və onların çox qısa müddətdə aparılmasıdır.

XTKO hazırlığını əməliyyat zabiti təşkil edir və aparır. Əməliyyat zabiti tabor komandirləri, taburun qərargah rəisləri və bölük komandirləri sırasından seçilir. Əməliyyat zabiti kəşfiyyat orqanının şəxsi heyəti yaxşı tanıyan, şəxsi heyətin ümumi hazırlıq səviyyələrinə bələd olan və vəzifə borcu üzrə onların döyüş hazırlığına cavabdehlik daşıyan şəxslərdən təyin olunurlar. Bir qayda olaraq, hər bir əməliyyat zabitinə bir və ya

iki XTKO təyin olunur. Əməliyyat istiqamətlərində fəaliyyət göstərən tabordakı XTKO hazırlığı üzrə cavabdehlik həmin taburların komandirləri və ya qərargahın üzərinə düşür.

Əməliyyat zabitinin vəzifəsi
Əməliyyat zabiti XT birləşmə (hissə) komandiri tərəfindən XTKO-nun düşmən arxasında fəaliyyəti üzrə bilavasitə hazırlığı üçün təyin olunduqda əməliyyat zabiti adlanır. Əməliyyat zabiti ümumi hazırlıq planına əsasən XTKO hazırlığı üçün fərdi planı işləyir və

bu plan XT birləşmə (hissə) qərargah rəisi tərəfindən təsdiq edilir. Burada XTKO-nun hazırlığı üzrə bütün tədbirlər, bu tədbirlərin zabit tərəfindən aparılma qaydası və XTKO-nun döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi barədə məruzəsində öz əksini tapmalıdır.

- **O, borcludur:**

– düşmənin qoşun birləşmələrini, müharibə meydanlarının əməliyyat təchizatını, raket-nüvə hissələrinin, HHQ, HHM, HDQ-nin təşkilatı və kəşfiyyat əlamətlərini, kəşfiyyat aparılan ölkədə polis və əks-kəşfiyyat rejiminin vəziyyətini, fəaliyyət rayonundakı fiziki-coğrafi və iqlim şəraitini bilmək;

– XTKO-nun tapşırığını, şəxsi heyətini, kəşfiyyatçıların döyüş və mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərini bilmək;

– XTKO-nun komandirinə tapşırıq qoymaq və onunla birlikdə məqsədəuyğun qərar işləmək;

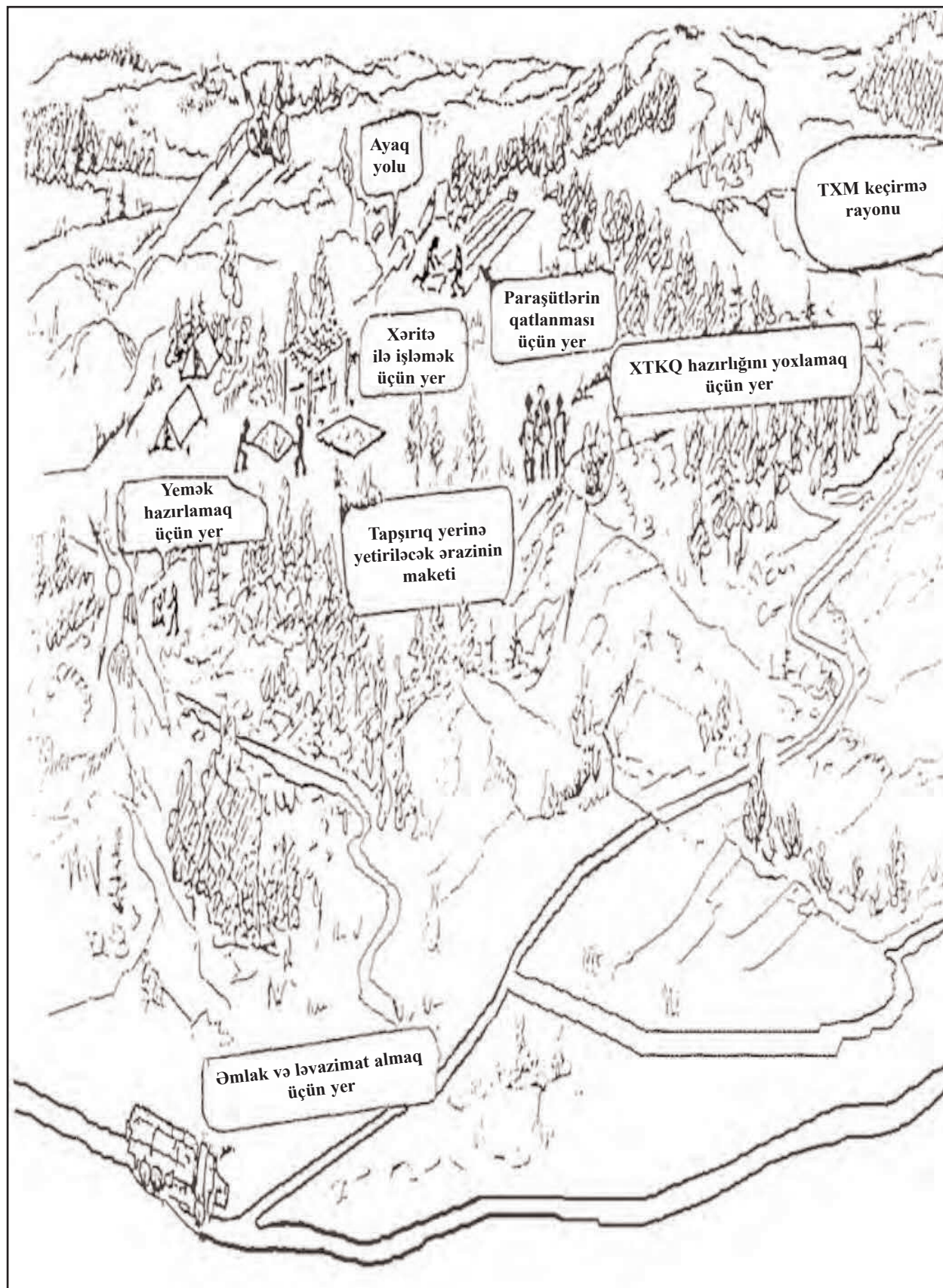
– XTKO-nun hazırlığına şəxsən rəhbərlik etmək;

– XT qrupun silahlanma, döyüş sursatı, rabitə vasitələri, paraşüt-desant əmlakı və digər maddi-texniki təchizatının təminatına nəzarət etmək;

– radiostansiyaların sazlığına, XTKO komandirinin, onun müavini və radioteleqrafçıların danışıq cədvəlindən istifadə etmə bacarıqlarına şəxsən əmin olmaq;

– XTKO-nun hazırlığını yoxlamaq və birləşmə (hissə) qərargahına onun hazırlığı barədə məruzə etmək;

– XTKO desantçıxarma müddətində müşayiət

ŞƏKİL 1. XTKO-NUN BİLAVASİTƏ HAZIRLIQ RAYONU SXEMİ

etməyə hazır olmaq və onun təyin olunmuş rayona çıxarılmasına əmin olmaq;

– XTKO ilə əməliyyat işini şəxsən aparmaq.

Bu suallardan başqa əməliyyat zabiti XT birləşməsinin (hissənin) sərəncamında olan silahlanma və döyüş texnikasını yaxşı bilməli, onunla praktiki işləməyi bacarmalı, yükləri paraşüt-desant qablarına yerləşdirməyi, paraşütləri qatlamağı, topoqrafik xəritələri oxumağı bacarmalı, XTKO-nun tapşırığını yerinə yetirərkən fəaliyyət üsullarını və taktikalarını bilməlidir. Bütün bu biliklər kompleksi zabitlərə xidmət müddəti ərzində XT birləşmənin (hissənin) təhkim olunmuş mütəxəssis zabitləri tərəfindən təlim toplantılarının keçirilməsi zamanı aşılmalıdır. [1. 52]

DÖYÜŞ TAPŞIRIĞI ALMIŞ XTKO-NUN HAZIRLIĞI

XTKO-nun şəxsi heyətləri hazırlıq müddətində əməliyyat zabitinin rəhbərliyi altında əlavə məşğələlər keçməklə aşağıdakı sualları daha dərinləndirirlər:

– müharibə meydanındakı əməliyyat şəraitini;

– mümkün kəşfiyyat obyektləri və onlar üzərində xüsusi tədbirləri;

– ehtimal olunan düşmən ordusunun təşkilatlanması, döyüş texnikası, fərqlənmə və şərti nişanlarını;

– kütləvi-qırğın silahlarının kəşfiyyat əlamətləri, kəşfiyyat-həmlə

komplekslərini;

– düşmənin XTKO ilə mübarizə üsulları və yollarını;

– rabitənin təşkili məsələləri və danışıq cədvəllərindən istifadə qaydasını.

Hər bir XTKO üçün hazırlıq əraziləri seçilib təchiz edilir. Bu ərazilərin yerini yalnız aşağıdakı şəxslər bilməlidir:

– əməliyyat zabiti;

– tərkibindən qruplar ayrılan taburun komandiri və qərargah rəisi.

Hazırlıq rayonuna çıxmadan əvvəl XTKO-nun komandiri şəxsi

sənədləri şəxsi heyətdən toplayaraq birləşmənin qərargahına təhvil verməlidir.

Hazırlıq rayonunda XTKO şəxsi heyətinin gücü ilə düşmən obyektlərinin, kəşfiyyat rayonunun və hərəkət marşrutlarının maketi xəritəyə, təsvirlərə, sxemlərə və şəkillərə əsaslanaraq hazırlanır. Maket elə hazırlanmalıdır ki, hər bir kəşfiyyatçı maketə baxaraq əməliyyat bölgəsinin hər bir nöqtəsini əzbər şəkildə yadda saxlaya bilsin. Bundan əlavə hazırlıq rayonunda şəxsi heyət tapşırığa uyğun praktiki olaraq məşq etdirilməlidir.

Hazırlıq rayonuna çatan kimi XTKO komandiri kəşfiyyatçılarla birgə qrupun əmlakı olan yeşikləri açır, içindəkilərin mövcudluğunu yoxlayıb geyinirlər. Çatışmayan döyüş sursatları, partladıcı maddələr, partlatma vasitələri, ərzaq və digər təminat maddələrini XTKO-nun komandiri, xidmət rəislərindən və ya hazırlıq planına əsasən hə-

min rayona daşılmalı olan bölük komandirlərindən alır. [4.70]

İstər döyüş əməliyyatları zamanı, istərsə də atəşkəs dövründə aparılan kəşfiyyat fəaliyyətlərinin nəticələri göstərir ki, kəşfiyyatçıların özləri ilə apardıqları əmlak (yük) heç də təlimnamələrdə göstərilənlərə uyğun olmayıb. Məsələn, 5 sutkalıq icra olunacaq bir əməliyyata gedərkən aparılan əmlaka nəzər yetirək: kəşfiyyatçılar üçün nəzərdə tutulmuş bir günlük quru ərzaq payının çəkisi 1,7 kq olduğundan beş günlük quru ərzaq payı 8,5 kq təşkil edir. Bundan əlavə şəxsi heyətin yataq kisələri, fərdi silahları, döyüş sursatları, rabitə vasitələri və digər əmlaklarını da özləri ilə götürsələr bu yüklə XTKO çox qısa bir müddətdə hərəkət qabiliyyətini itirəcək.

XTKO-nun komandirinin şəxsi heyətin yükünü aşağıdakı qaydada bölüşdürməsi məqsədəuyğundur:

5-6 dilim qalet (suxarı), kiçikhəcmli yüksək kalorili qida məhsulları (paştet, mal konservası, kolbasa), şokolad (snikers, mars), qurudulmuş meyvə (kişmiş), ləpə (qoz, fındıq), su ilə dolu mehtərə, sutəmizləyən həblər.

Gecə atış nişangahı və səsboğucu ilə təchiz olunmuş fərdi silah, silah üçün 1-2 döyüş sursat dəsti, əl qumbarası 3-4 ədəd (F-1, RQD-5), 1-2 ədəd tüstü qumbarası, qrup daxili fərdi rabitə vasitəsi, fərdi dərman qutusu, ovçu bıçağı, plaş-çadır, 2-3 m kəndir, tapşırıqdan və ərəzidən asılı olaraq qrup üçün birdəfəlik tank əleyhinə əl qumbaraatanları, partlayıcı maddələr, partlatma

vasitəsi, 2 ədəd kiçik piyada beli, 1 ədəd kiçik balta, 1 ədəd QD diapazonunda rabitə vasitəsi, mövsümdən asılı olaraq şəxsi heyətin sayının 1/3 qədər yataq kisəsi.

Hər bir XTKO fəaliyyət ərazisinin 1:100000 miqyasında bir neçə topoqrafik xəritə komplekti ilə təmin olunur. Bundan başqa, XTKO şəhərin, iri məskunlaşma məntəqələrinin planları, müxtəlif ərazi və obyektlərin aerofotoşkilləri ilə təmin olunur. Bunlara, həmçinin xarici istehsal xəritələri, marşrut və turist

xəritə-sxemləri əlavə oluna bilər.

Gecə atış nişangahları qoşulmaqla silahlardan praktiki atışlar keçirərək yoxlanılmalıdır. Ehtiyac olarsa silahlar normal döyüş vəziyyətinə gətirilməlidir.

XTKO hazırlıq rayonunda bir neçə saatdan bir neçə sutkayadək vaxt keçirə bilər. Buna görə də qrup (tabor) komandiri yuxarıdakı işləri yerinə yetirməklə yanaşı şəxsi heyətin köməyi ilə ərazinin təchizatını təşkil etməlidir (çadır qurmaq, koma hazırlamaq, talvar düzəltmək, yeməyin hazırlanması və qəbulu üçün yerləri təchiz etmək və s.). Əmlakı desant çantasına yerləşdirərkən yaxın müddətdə ehtiyac duyulmayan maddələr çantanın ən aşağı hissəsinə qoyulur. Döyüş sursatları elə yerləşdirilməlidir ki, ehtiyac duyulduğu anda götürülməsi vaxt aparmasın. Daraqlar patronlarla doldurulub hücum jiletinin ön ciblərinə, qumbaralar isə qumbara çantasına qoyulur. Əşyalar desant çantasına elə yerləşdirilir ki, kəşfiyyatçılara tərəf olan hissəsində yumşaq əşyalar olsun. Əks halda hərəkət zamanı, qaçarkən və ya yığıldıqda kəşfiyyatçının beli zədələyə bilər. Ərzaq tapşırıq icra olunacaq günlərin sayına görə qruplaşdırılaraq ayrı-ayrı torbalarda çantaya qoyulmalıdır.

Dəfələrlə düşmən arxasında uzunmüddətli kəşfiyyat tapşırıqlarında olanlardan biri deyirdi: "Yaxşı kəşfiyyatçının çantasında daşdığı ərzaqdan başqa hər zaman pencəyinin döş cibində bir dürməyi (çörəkərası) olmalıdır. Çünki təhlükəli bir məqamda düşməndən sürətlə uzaqlaşmaq

üçün desant çantasını atmaq məcburiyyətində qaldığımız zaman heç olmazsa, bir dəfə qidalanmaq üçün ərzaq olsun”.

Geyinmə vaxtı diqqət yetirmək lazımdır ki, kəşfiyyatçılar hərəkət edərkən silah və təchizatın hissələri bir-birinə toxunduqda səs etməsin və hərəkət azadlığına mane olmasın. [3. 125]

Xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanlarının hazırlıqları qoyulmuş tapşırıqdan, əməliyyat şəraitindən, ərazinin relyefindən və iqlim şəraitindən asılı olaraq bir- birindən fərqlənir.

NƏTİCƏ

Lokal müharibələrin təcrübəsi göstərir ki, xüsusi təyinatlı qüvvələrin tətbiq olunması əməliyyatların uğurla nəticələnməsi üçün həlledici rol oynayır. Xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanlarının bilavasitə hazırlığı zamanı konkret qoyulmuş tapşırıqda uyğun məşqlərin keyfiyyətlə keçirilməsi, xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanlarının icra edəcəyi tapşırığın vaxtında və effektiv yerinə yetirilməsini təmin edir. Aparılan araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, xüsusi təyinatlı orqanların bilavasitə hazırlığı mərhələsində şəxsi heyətin düşmən arxasında fəaliyyəti zamanı onların qidalanması üçün özləri ilə aparacaqları ərzağın, tapşırıqdan asılı olaraq silahların və döyüş sur-satlarının, mövsümdən və iqlim şəraitindən asılı olaraq paltar və digər əşyaların düzgün seçilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xüsusi təyinatlı bölmələrin təlimnaməsi. Bakı, 2002

2. Еременко Ф. И., Николаев Н. С., Тумас В.А. Тактическая разведка. Москва, Воениздат, 1968

3. Заруцкий Ф. Д., Тарас Ф. Подготовка разведчика: система спецназа ГРУ. OCR Палек, 1998

4. Инструкция боевого применения подразделений специального назначения. Москва, 1979

РЕЗЮМЕ

ПОДГОТОВКА ОРГАНОВ РАЗВЕДКИ СПЕЦИАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ ДЛЯ ВЫПОЛНЕНИЯ БОЕВЫХ ЗАДАЧ В ТЫЛУ ПРОТИВНИКА

А. АЛИЕВ

В статье рассматривается тема подготовки разведывательных органов специального назначения для выполнения задач в тылу противника. Здесь представлены мероприятия общей и непосредственной подготовки разведывательных органов специального назначения, а также последовательность работы командира разведывательного органа специального назначения при подготовке к выполнению поставленных задач.

SUMMARY

THE PREPARATION OF SPECIAL OPERATION RECONNAISSANCE ELEMENTS FOR CARRYING OUT THE TASKS ON REAR FRONT OF ENEMY

A. ALIYEV

In the article, it has been analysed preparation of special operation reconnaissance elements for carrying out the tasks on rear front of enemy. Here it was presented common and direct preparation of special operation reconnaissance elements and also the work sequence of special operation reconnaissance elements commander during for carrying out the tasks.

HÜCUM ZAMANI MOTOATICI BRİQADANIN MÜDAFİƏYƏ KEÇMƏSİ

Polkovnik-leytenant Yalçın İSMAYILOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hücum, müdafiə, briqada, bölmə.

Ключевые слова: наступление, оборона, бригада, подразделение.

Keywords: offensive war, defensive war, brigade, section.

E-mail: Yalçın İsmayılov @mail.ru

məkdən.

Döyüşün (fəaliyyətin) gedişində tabeçilikdə olan bölmələrə (hissələrə, döyüş düzülüşü elementlərinə) döyüş tapşırıqları və qarşılıqlı əlaqəyə görə göstərişlər ko-

mandir, müavinlər, köməkçilər, qoşun növü və xidmət rəisləri tərəfindən rabitə vasitələri ilə şifahi və ya şəxsi ünsiyyətlə, sonradan döyüş sənədi ilə təsdiqlənməklə çatdırılır (dəqiqləşdirilir).

Bölmələr (hissələrin, döyüş düzülüşü elementlərinin) arasında qarşılıqlı əlaqə pozulduqda komandir və qərargah onun bərpası üçün dərhal tədbirlər görməlidir.

Komandir və qərargah aldığı döyüş tapşırıqlarını, əvvəl alınmış tapşırıqların yerinə yetirilməsi və düşmən haqqında yeni məlumatları, həmçinin öz qoşunlarımızın itkiləri haqqında müəyyən edilmiş vaxtlarda böyük rəisə, yuxarı qərargaha məruzə etməyə borcludurlar. [1. 44]

Düşmənlə təmas şəraitində müdafiəyə keçərkən briqada komandiri göstərilən hüdudların tutulması üçün tədbir görür və orada möhkəmlənmə zamanı müdafiəni təşkil edir.

Düşmənlə təmas şəraitində müdafiənin tutulması və qurulması tutulmuş hüdudların möhkəmləndirilməsindən sonra həyata keçirilir. İlk növbədə düşmən hücumunun ehtimal edilən istiqamətində fəaliyyət göstərən bölmələrə qarşılıqlı əlaqə tapşırıqları qoyulur və göstərişlər verilir. Vaxt olduqda o, bölmələrin tapşırıqlarını və qarşılıqlı əlaqə qaydasını dəqiqləşdirərək ərazi kəşfi aparır.

Bütün hallarda briqada müdafiədə düşmənin ha-

Briqada müdafiəni qabaqcadan hazırlaya və ya döyüşlərin gedişində müdafiəyə keçə bilər. Müdafiəyə keçmək məcburən və ya öncədən düşünülərək, düşmənlə təmas olmadan və ya onunla bilavasitə təmas şəraitində həyata keçirilir. [1.47]

Şərait gözlənilmədən dəyişdikdə komandir, böyük rəisin ümumi niyyəti müqabilində yeni qərar qəbul etməyə, tabeçiliyində olan bölmələrə tapşırıqlar verməyə (dəqiqləşdirmək) və imkan olan kimi qəbul olunan qərarı rəisə məruzə etməyə və qoşunları məlumatlandırmağa borcludur. [1.44]

Verilən tapşırıqları yerinə yetirərkən komandirin və qərargahın işi qeyd olunanlardan ibarətdir:

– bölmələrlə davamlı və fasiləsiz idarəetməni, qərarların vaxtında qəbul edilməsini, idarəetmə orqanlarının razılaşdırılmış fəaliyyətini təmin etməkdən;

– şərait barədə məlumatların daim toplanılması və onların qiymətləndirilməsindən;

– şəraitin dəyişməsinə görə qərarın vaxtında dəqiqləşdirilməsi, qarşılıqlı əlaqə üzrə dəqiqləşdirilmiş (yeni) tapşırıq və sərəncamların bölmələrə çatdırılmasından;

– fasiləsiz qarşılıqlı fəaliyyətin saxlanılması və fəaliyyətin vaxtında təmin olunmasından;

– bölmələrin vaxtında tapşırıqları yerinə yetirmələrinə nəzarət etmək və lazımı yardım göstər-

va və yerüstü zərbələrini dəf etmək, desantları, aeromobil və təxribat-kəşfiyyat qruplarını məhv etmək üçün tədbir görməli və daim hazır olmalıdır. [1.66]

Döyüşün gedişində bölmələrin tapşırıqları döyüş sərəncamları ilə dəqiqləşdirilir.

Döyüş fəaliyyətlərinin gedişində verilən döyüş sərəncamları qısa, aydın olmalı və özlərində əks etdirməlidir:

- düşmənin qiymətləndirilməsindən qısa nəticələri və ehtimal olunan hərəkət xüsusiyyətini;
- bölmələrin tapşırığını;
- qonşuların tapşırığını;
- yuxarı rəislərin, həmçinin qarşılıqlı əlaqədə olan qoşunların güc və vasitələri ilə briqada səviyyəli həyata keçirilən tədbirlər;
- hərəkətə hazırlıq müddətini. [4.4]

Müdafiənin quruluşu – hücum zamanı müdafiəyə keçdikdə müdafiənin quruluşu müdafiə mövqe və rayonları sistemini, düşməne atəşlə zərərvermə sistemini, HHM sistemini, mühəndis maneələri sistemini, hava desantlarına, aeromobil və təxribat-kəşfiyyat qruplarına, qanunsuz silahlı birləşmələrə qarşı mübarizə sistemlərini yaratmaqdan ibarətdir. [1.48]

Şəraitdən asılı olaraq briqadanın müdafiədə döyüş düzülüşü bir və ya iki eşelonlu da yaradıla bilər. Bir eşelonlu döyüş düzülüşündə ümumqoşun ehtiyatı sürətli manevr imkanını təmin edən rayonlarda, enmiş hava desantlarının məhv edilməsinə ən mühüm istiqamətdə yayılaraq yerləşdirilir. [1.51]

Bölmə və hissələrin davamlı və fasiləsiz idarəedilməsi onların döyüş imkanlarından düzgün istifadə etmələrinə imkan verir. Buna vəziyyəti daima bilməklə, qərarları vaxtında qəbul etməklə və onları inadkarlıqla həyata keçirməklə, komandirlərin öz qərarlarına şəxsi məsuliyyəti artmaqla, idarəetməni gizli saxlamaqla və idarəetmə məntəqələrinin davamlılığı, dayanıqlı rabitəni təşkil və təmin etməklə nail olunur. [1.16]

Qarşılıqlı əlaqəni təşkil edərək briqada komandiri bərlüdür: qoşunların söylərini əsas söylərin cəmləşdirildiyi istiqamətdə hərəkət edən ümumqoşun bölmələrin sərf edən şəkildə və başqa istiqamətdə uyğunlaşdırmağa; bütün komandirlər tərəfindən fəaliyyətin məqsədi və döyüş tapşırığının, yerinə yetirilməsi vaxtı bölmələrin fəaliyyət üsulunun vahid anlaşılmasına nail olmağa; düşmən fəaliyyətinin mümkün xarakterinə əsaslanaraq bölmələrin fəaliyyət variantlarını nəzərə almaqla uyğunlaşdırmağa; qərarla (qarşılıqlı əlaqənin əsaslarında) müəyyən edilmiş tapşırıqlar üzrə xəbərdarlıq, idarəetmə, qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı tanıma və hədəfgöstərmə siqnallarının vahid anlaşılmasına nail olmağa. [1.65]

Müdafiəyə hazırlıq qısa müddətdə aparılır ki, bu zaman planlaşdırma sənədləri dəqiqləşdirilir, bütün komandirlərə tapşırıqlar çatdırılır, müdafiənin tutulma və qurulması, cavabdehlik zonasının (müdafiə zolaqlarının) mühəndis hazırlığı keçirilir. Düşmən arxasında fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş bölmələr təyin edilmiş rayonları (bazalanma rayonlarını) gizli tuturlar. [1.61]

İlk növbədə müdafiənin ön xətti qarşısında, bölmələr arasında və cinahlarda birinci mövqeyin dərinliyinə mühəndis maneələri qurulur, atəş vasitələrinin əsas mövqeləri, motoatıcı manqaların döyüş mövqeləri hazırlanır, idarəetmə və tibb məntəqələri üçün üstüörtülü yarıqlar, əsas tikililər qurulur, taqım və bölüklərin dayaq məntəqələrində bütöv səngər sahələri qazılır, silahların, hərbi texnika və başqa obyektlərin gizlədilməsi

etmənin yenidən yaradılması, öz bölmələrimizin qiymətləndirilməsi, döyüş qabiliyyətli bölmələrə qərarı dəqiqləşdirərək tapşırıqların verilməsi, döyüş qabiliyyətini itirmiş bölmələrin təhlükəsiz rayonlara çıxarılması, sıradan çıxmış silahların və hərbi texnikanın bərpası, şəxsi heyətlə tamamlanma, silah və hərbi texnika, maddi vəsaitlərlə təminatmə, şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji vəziyyətinin saxlanılması və bərpası kimi tədbirlər daxildir. Birinci növbədə idarə-

tədbirləri yerinə yetirilir, tank əleyhinə ehtiyatların açılma hüdudları və səyyar maneəqurma dəstələrinin minalama hüdudları hazırlanır, cəbhəboyu yollar, su keçidləri hazırlanır, suyun əldə edilməsi və təmizlənməsi məntəqələri yaradılır.

İkinci növbədə müdafiənin dərinliyində mühəndis maneələri qurulur, bölük və taqımların dayaq məntəqələrinin təchizatı tamamlanır, atəş vasitələrinin ehtiyat (müvəqqəti) mövqeləri təchiz edilir, taborların müdafiə (cavabdehlik) rayonlarında səngər və əlaqə yolları sistemi təkmilləşdirilir, idarəetmə məntəqələrinin və tibb məntəqələrinin təchizatı yekunlaşdırılır, blindaj və sığınacaqlar, silah və hərbi texnikalar, raketlər, döyüş sursatları və maddi vəsaitlər üçün daldalanacaqlar qurulur, yol və keçidlər şəbəkəsi inkişaf etdirilir, taktiki maskalanma tədbirləri yerinə yetirilir. Daha sonra mühəndis maneələri sistemi inkişaf etdirilir, müdafiə mövqeləri və rayonları sisteminin istehkam təchizatı və yollar şəbəkəsi təkmilləşdirilir, tam həcmdə taktiki maskalanma tədbirləri yerinə yetirilir. [1.67]

Döyüş qabiliyyətinin saxlanılması və vaxtında bərpa edilməsi istənilən şəraitdə döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə imkan verir.

Döyüş qabiliyyətinin bərpası, düşmənin zərərvermə vasitələrinin təsiri və digər təhlükəli amillərə məruz qalmış qüvvələrimizin döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmə vəziyyətinə gətirməkdən ibarətdir.

Döyüş qabiliyyətinin bərpasına pozulmuş idarə-

etmə sistemi, döyüş tapşırığını yerinə yetirməkdə olan bölmələr, sonra isə döyüş qabiliyyətini nisbətən az itirmiş bölmələr bərpa edilir. [1.16]

Düşməne atəşlə zərərvermə sisteminə aviasiya zərbələri, bağlı atəş mövqelərindən tabeçilikdə olan artilleriyanın atəşi, ağır odsaçan sistemlərin atəşi, yüksək sərrast döyüş sursatlarının tətbiq zolaqları (rayonları), tank əleyhinə ehtiyatın təyin edilmiş açılma hüdudlarından atəşi, həmçinin taborların atəş sistemləri daxildir. [1.55]

Yaradılmış atəş sistemi, vəziyyətin dəyişməsinə uyğun olaraq daima dəqiqləşdirilməlidir. Döyüş fəaliyyətinin gedişində şəraitə və komandirin qərarına əsasən, kütləvi atəş zərbələrinin endirilməsi zamanı düşmənin tələfatını və çox vacib döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirməsini daima planlaşdırılır (planlaşdırılmanı dəqiqləşdirir) və təşkil edilir.

Qərargah ilk növbəli obyektlərə cəmləşdirilmiş cavab atəş zərbələrini endirməklə, obyektlərin tələfatının kəşfiyyatını təşkil edir, nəticələri ümumiləşdirir, atəş tələfatının planını dəqiqləşdirir, zərbələrin endirilməsinə və əməllərin ötürülməsinə nəzarət edir.

Qərargah hər bir cəmləşdirilmiş atəş zərbələrinə atəşlə zərərverməni planlama qrupuna, raket və artilleriya, cəbhə aviasiya qoşunlarını diqqətə alaraq tələfata uğranacaq obyekt və hədəflərin vəziyyətini müəyyən edir və aşağıdakıları dəqiqləşdirir:

- zərbəndirmə cədvəlini işləyir;
- tapşırıqları icraçılara çatdırır;

– bölmələrin, güc və vasitələrin hərəkətə vaxtında hazırlanmasını təmin edir. [4.5]

Bütün atəş vasitələri geniş manevr etməyə, gecə və başqa məhdudgörmə şəraitində atəş aparmağa hazır olmalıdır. Düşməni həqiqi atəş sistemi və artilleriyanın yerləşməsi barədə aldatmaq məqsədilə yerini tezdəyişən batareya (taqım, top) tətbiq olunur. [2.34]

Raket kəşfiyyat-atəş kompleksinin zərbələri düşmənin irəliləyən kolonlarına vurulur və əks-həmləyə cəlb edilən nüvə və atəşlə tələfatvermə vasitələrinə, həmçinin qoşun və silahları idarəetmə məntəqələrinə endirilir.

Düşmənlə bilavasitə təmas şəraitində müdafiəyə keçərkən divizion (batareya) komandiri tapşırıq alaraq, müdafiə üçün göstərilmiş xətlərin tutulması və möhkəmləndirilməsində ümumqoşun bölmələrinin fəaliyyətlərini himayə edir, döyüş fəaliyyətinin hərtərəfli təminatı, yüksək sərrast və yandırıcı silahlardan mühafizə və idarəetmənin təşkili üzrə tədbirləri dəqiqləşdirir. [2.36]

Tank əleyhinə ehtiyatın tərkibindəki tank əleyhinə və artilleriya TƏİR hissə və bölmələri dərinlikdən hərəkət edərək hücum keçərkən irəliləmə və açılmalarını müəyyən etməklə bilavasitə təmas zamanı çıxış vəziyyətini tutur, düşmən tanklarının əks-həmləsini dəf edir, ikinci eşelonların (ehtiyatların) irəliləməsi və döyüşə yeridilməsini dəstəkləyir, digər qüvvə və vasitələrlə birlikdə hücum zamanı ələ keçirilmiş mühüm hədd və obyektləri möhkəmləndirir, tank təhlükəli istiqamətləri, cinahları, hissə və bölmələr arasındakı boşluqları atəşlə bağlayır. Tank əleyhinə artilleriya və TƏİR bölmələri yuxarıda göstərilən tapşırıqlardan başqa həmlənin artilleriya hazırlığı dövründə düzünə atışla planlı hədəflərin və həmçinin öz qoşunlarımızın arasına endirilmiş düşmən desantlarının məhv edilməsi üçün cəlb olunur. [2.58]

Əks-həmlə üçün irəliləyən düşmən ehtiyatına raket hissələri, kəşfiyyat-atəş komplekslərinin zərbəsi ilə artilleriya atəşi və məsafədən minalanma vasitələrinin istifadəsi ilə tələfat verilir. [2.36]

Məsafədən minalanma rayonu düşmənin əsas qrupunu, hərəkət marşrutunu, ehtimal edilən döyüşdən qabaq düzülüşə açılma xəttinə, ehtimal

edilən toplanma və artilleriyanın açılma rayonlarına və idarəetmə məntəqələrinə təyin edilir. [2.39]

Düşmənin atəşlə zərərvurma sistemi mühəndis maneələri sisteminə bağlanmalı və uyğunlaşdırılmalıdır. [1.55]

Təbii maneələrlə uyğunlaşdırılan süni yaradılmış maneə həddləri və müdafiəyə hazırlıq vaxtı və onun gedişində yaradılmış dağıntılar, düşməne atəşlə zərərvurma sistemi, mühəndis maneələri sistemini təşkil edir. O düşmənin manevrini məhdudlaşdırmaq və ona atəşlə zərərvurma imkanı yaratmaq məqsədilə hazırlanır.

Mühəndis maneələri ön mövqedə, ön xəttin qarşısında, qovşaq, cinah və dərinlikdə qurulur, döyüşün gedişində məsafədən minalama, səyyar maneəqurma dəstəsinin sistemlərini tətbiq etməklə inkişaf etdirilir və ona tək minalar (fuqaslar), mina qrupları, mina sahələri, maneə qovşaqları, desantəleyhinə maneələr, səyyar maneəqurma dəstəsinin minalanma həddlərindəki maneələri, dağıdılmaya hazırlanmış obyektlər, partlayan maneələr və su basmış sahələr daxildir.

Mühəndis maneələrinin qurulmasına briqadanın bütün bölmələri cəlb edilir. Briqadanın əsas səylərinin cəmləşdiyi istiqamətdə yaradılan maneələrin sıxlığı 1,5-2-yə qədər, həmçinin ön mövqedə 0,2-0,3, müdafiənin ön xəttində və taborun cavabdehlik rayonu dərinliyində 1,0-1,2, briqadanın cavabdehlik zonası dərinliyində – 0,3-0,5 sıxlığında olur. [1.59]

Ələ keçirilmiş hədlərin möhkəmləndirilməsi zamanı ələ keçirilən həddə müdafiəni tutan bölmə komandiri ilə səyyar maneə qurma dəstəsinin (SMD) komandiri maneələrin qurulma yerləri və qaydasını, səyyar maneəqurma dəstəsi heyətinin fəaliyyətlərinin atəşlə himayəsini razılaşdırır.

Düşmənin əks-həmləsinin dəf edilməsi zamanı briqadanın SMD-si maneələr qurur və lazım olan hallarda körpü və yol sahələrini dağıtmağa hazırlayır. Mina sahələrinin qurulma hədlərini və yerlərini, hücum gedişində fəaliyyət qaydasını SMD komandiri əks-həmləni dəfədən motoatıcı (tank) komandirilə, tank əleyhinə ehtiyatla birgə hərəkət zamanı isə tank əleyhinə ehtiyatın komandiri ilə razılaşdırır.

Müdafiədə briqadanın SMD-nə cəmləşmə rayo-

nu, fəaliyyət istiqamətləri, hər istiqamətdə əsas və ehtiyat minalama hədləri təyin olunur. SMD-yə tapşırıqlar, şifahi döyüş sərəncamı ilə verilir.

Müdafiə döyüşünün gedişində düşmənin müdafiəyə girməsi zamanı briqada komandiri bilavasitə və ya briqadanın mühəndis xidməti rəisi vasitəsilə SMD komandirinə maneələrin qurulmasına əmr (siqnal) verir. [3.5]

Hava desantları, aeromobil və təxribat-kəşfiyyat qrupları, qanunsuz silahlı birləşmələrlə mübarizə sisteminə desantəleyhinə ayrılan ümumqoşun ehtiyat bölmələri, zenit bölmələrinin atəşi, planlaşdırılmış aviasiya zərbələri və artilleriya atəşi, məsafədən minalama rayonları, həmçinin düşmənin ehtimal olunan desantənmə (atılma) rayonlarında desantəleyhinə maneələr daxildir.

Müdafiə zamanı briqadanın bütün bölmələri düşmən desantları, təxribat-kəşfiyyat qrupları və onların cəmləşmə (yerləşmə) rayonlarının yaxınlığında hərəkət edən qanunsuz hərbi birləşmələri ilə mübarizə aparmağa daim hazır olmalıdırlar. [1.60]

NƏTİCƏ

1. İstifadə edilmiş mənbələrin təhlili göstərir ki, hücum zamanı müdafiəyə keçmə taktikasının, müasir silah, döyüş və digər texnikaların döyüş imkanları nəzərə alınmaqla daima təkmilləşdirilməsi vacibdir.

2. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda Dağlıq Qarabağda aparılmış döyüş əməliyyatlarının təhlilinin nəticəsindən ortaya çoxlu sayda ideyalar çıxır. Bu ideyalar qoşunların gələcək döyüş əməliyyatlarına hazırlığı prosesində reallığa çevrilməlidir.

3. Daim inkişafda olan Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin, qabaqcıl dünya ölkələri ordularının müasir döyüş təcrübələrindən istifadə etməklə hücumun aparılması zamanı müdafiəyə keçmə taktikasının imkanlarının artırılması vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunları Döyüş Nizamnaməsi. Rusiya SQ (Briqada) Bakı, 2013

2. Quru Qoşunları Artilleriyasının Döyüş Ni-

zamnəməsi. Bakı, 2005

3. Səyyar maneəqurma dəstələrinin fəaliyyətləri. Bakı, 2005

4. Döyüşün gedişi dövründə qərargahın işi. Bakı, 2005

РЕЗЮМЕ

ПЕРЕХОД МОТОСТРЕЛКОВОЙ БРИГАДЫ К ОБОРОНЕ ПРИ ВЕДЕНИИ НАСТУПЛЕНИЯ Я. ИСМАИЛОВ

В этой статье описаны особенности, оценки обстановки при сложившейся ситуации, в переходе мотострелковой бригады к обороне и занятии района обороны при ведении наступления.

В настоящее время доказательством этому является бригада оснащённая современным вооружением, боевой и другой техникой, оптическими приборами и средствами которое способна построить оборону и систему инженерных заграждений имеет высокое огневое поражение и маневренность в таких видах задач.

SUMMARY

CONDUCTING DEFENSE BATTLE DURING THE OFFENSIVE WAR Y. ISMAYILOV

In this article had been described evaluation of situation, conducting for defensive war and occupying of the terrain while conducting offensive war. Brigades which were equipped with modern weapons, battle and other vehicles and optical equipment while having abilities such as preparation of engineer obstacles, fire power, high maneuverability are good proof for this.

MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN HÜCUMU

Polkovnik-leytenant Fəxrəddin CAVADOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hücum döyüşü, yaxın döyüş, dərinlikdə döyüş, geri bölgədə döyüş.

Ключевые слова: наступательный бой, ближний бой, глубокий бой, бой на заднем участке.

Keywords: attack combat, close combat, deep combat, rear area combat.

Hücum döyüşündə sürətlə irəliləyən hücum qüvvələri kəşfiyyat birliklərinin əldə etdikləri nəticələrdən və ya düşmənin müdafiə mövqelərindəki ara boşluqlarından edilən uğurlu yoxlama hücumlarından sonra bu ara

HÜCUM DÖYÜŞÜNÜN ÜMUMİ ƏSASLARI

Hücum, müharibənin qəti nəticə əldə etmək növüdür. Komandirin öz iradəsini düşməyə qəbul etdirməyin əsas vasitəsidir. Vəziyyət və şərtlər müdafiə olunmağı tələb etsə də, hər hansı bir səviyyədəki düşmən qüvvələrini çökdürmək üçün hücum keçmək, hətta müdafiə zamanı təşəbbüsün əldə edilməsi və saxlanılması üçün hücum döyüşü tələb olunur.

Hücumun məqsədi – düşməni darmadağın etmək və ərazinin mühüm rayonlarını (xətlərini, obyektlərini) ələ keçirməkdir. Bu məqsəd bütün mövcud olan vasitələr və qəti həmlələrlə düşmənin məğlub edilməsi, yerləşdiyi mövqelərin dərinliyinə qoşunların sürətlə irəliləməsi, canlı qüvvəsinin məhv edilməsi və əsir götürülməsi, silahlarının, hərbi texnikasının, müxtəlif obyektlərinin və qeyd olunmuş rayonların (xətlərin) tutulması ilə əldə olunur. [4.38]

Hücum döyüşü komandirin təşəbbüsü əldə saxlamasını və öz iradəsini düşməyə zorla qəbul etdirməsini, döyüşün gedişinə istiqamət verməsini, düşmənin zəif tərəflərindən və sürətlə dəyişən vəziyyətlərdən faydalanmasını və hadisələrin gözlənilməyən inkişafının qarşısının alınmasını təmin edir. Hansı səviyyədə olursa olsun, təşəbbüsü hücumla ələ alan tərəf düşməni təzyiq göstərməyə məcbur edir.

boşluqlarından sürətlə keçməli və sürətli qüvvə yerdəyişməsi ilə girişi genişləndirməli, müvəffəqiyyətlərdən faydalanmaqla döyüşü düşmənin geri bölgəsinin dərinliklərinə çatdıraraq düşmənin əhəmiyyət kəsb edən qüvvələri məhv edilənə və ya bölgələr nəzarət altına alınana qədər davam etdirməlidir.

Müasir döyüşlərdə üstünlük öncədən ələ keçirilməli və mümkün olduğu qədər uzun müddət əldən verilməməlidir. Əgər imkan daxilindədirsə, düşmən qüvvələrinə qarşıdan hücum edilməsindən qaçınılmalıdır. Bunun əvəzinə cəbhədən bəzi birliklərlə düşmənin əsas qüvvələri təsbit edilərək tank və mexaniki birliklərdən ibarət qüvvələrlə düşməni mühasirəyə almağa, əlverişli yancinahlara və gerilərinə hücum edilməlidir. Hücumda əsas hücumun aparılacağı yer və vaxtla əlaqədar düşmənin aldadılmasına diqqət yetirilməlidir.

Hücum döyüşü, komandirin döyüş niyyəti çərçivəsində tabeçilikdəki birlik komandirlərinin təşəbbüslərindən fəal bir şəkildə istifadə etmələri, hücumu şiddətlə tətbiq etmələri, vaxtında və yerində güc mərkəzinin yaradılması, döyüşün sürətinin davam etməsi və düşmən müdafiəsinə sürətli və dağıdıcı bir zərbənin endirilməsi ilə xarakterizə olunur.

HÜCUMUN KONSEPSİYASI

Hücum konsepsiyası döyüş sahəsi daxilində

sərbəstliyini qoruyaraq döyüşür. Taktiki səviyyədə briqada və daha kiçik birliklər düşmənin yanları, gerisi və dəstək birliklərinə hücum üçün manevr keçirir, təşəbbüsü əldə saxlayır müvəffəqiyyətləri inkişaf etdirir və öz həssaslıqlarını azaldırlar.

Dərinlikdə döyüş. Komandir öz əsas döyüş planını, müvəffəqiyyətini məhdud edən dərinlikdəki müəyyən düşmən qüvvələrinə qarşı dərinlikdə

dəstək bölgələrimizdən düşmənin dəstəyinin təmin edildiyi mənbələr olan yerlərə qədər, təmas xəttinin hər iki tərəfindən olduqca geniş bir sahəni əhatə edir. Taktiki döyüş sahəsi, birləşdirilmiş yaxın, dərin və geri bölgə döyüşünü əhatə edən bütün sahə ilə qarşıdakı döyüşə təsir edə biləcək düşmən bölgəsini əhatə edir. Hücum konsepsiyası hər bir silahdan, vasitə və mövcud döyüş gücünü artıran elementdən, düşməne gözlənilməyən bir istiqamətdən güclü zərbə endirməklə onu müvazinətdən çıxarmaq və yenidən təşkilatlanmasına mane olmaqla təşəbbüsü ələ almaq üçün istifadəni tələb edir. Əməliyyat və taktiki səviyyələrin hər ikisində təşəbbüs, çeviklik, dərinlik və sinxronlaşdırma hava-quru döyüşü konsepsiyasının əsasını təşkil edir.

Taktiki döyüşün istiqamətləndirilməsi və idarə edilməsi. Hava-quru döyüşləri taktiki hücumları düşmənin zəif tərəflərinə yönəldən, əsas sayları sürətlə istiqamətləndirən və müvəffəqiyyətləri sürətlə artıran cəld bir əməliyyatdır. Hücum edən tərəf təşəbbüsü əldə saxlamaqda davam edir və düşmən müdafiəsinin bütövlüyünü pozur.

Yaxın döyüş. Taktiki səviyyədə komandir yaxın döyüşü manevr, atəş və əngəllərlə düşmənin yanları və gerisində yüksək döyüş gücü toplamaqla yaradır. Komandir düşmənin taktiki döyüşə qoşduğu qüvvələrə qarşı öz qüvvələrini dərinliyə tərtiblənmiş şəkildə və geri bölgədə öz hərəkət

döyüşlə dəstəkləyir. Təmas vəziyyətində olmayan düşmən qüvvələrinə qarşı həyata keçiriləcək yaxşı zamanlanan belə döyüş müvəffəqiyyət üçün vacibdir. Uğurlu dərinlik döyüşü, düşmənin döyüş sərbəstliyini məhdudlaşdırır, öz qüvvələrimizin xeyrinə döyüş tempini dəyişdirir və yaxın döyüşü faydalı istiqamətdə təcrid edir. Dərinlikdə döyüş planının bir hissəsidir və birləşdirilmiş taktiki cəhdlərin uyğun bir hissəsi aparılan qismində düşmənin zəif yerlərinə hücumla yerinə yetirilir. Briqada və daha kiçik birliklər adətən ayrı dərinlik döyüşü keçirmirlər. Ancaq bu birliklər taktiki planlama və döyüşdə düşmənin sonrakı qüvvələrini nəzərə almalı, qabaqcadan normal mühafizə tədbirləri görmək üçün basqını önləməli və düşmənin sonrakı qüvvələrini, döyüş üçün ən əlverişli yer və vaxtı seçdiklərinə inandıraraq aldatmalıdırlar. Dərinlikdə döyüş ordu və korpus tərəfindən əməliyyat sahəsində yerinə yetirilə bilər. Hücumda dərin döyüş əvvəlcə dərinlikdə müdafiə olunan birlikləri təcrid edir, hərəkətsiz hala gətirir və zəiflədir. Hücumun davamında düşmənin müntəzəm müdafiə üçün yenidən təşkilatlanması önlənərək ehtiyatlarının hərəkəti dayandırılır və müdafiə olunan birliklərin geri çəkilməsinə mane olunaraq dərin hədəflərə qarşı döyüş davam etdirilir. Dərin döyüş qəti nəticə üçün fərsətlər yaradır. Düşmənin döyüşə cəlb etdiyi qüvvələri vacib bir vaxtda gücləndirə bilməsinin qarşısı alınarsa, onun hissə-hissə

məğlub edilməsi mümkün olur.

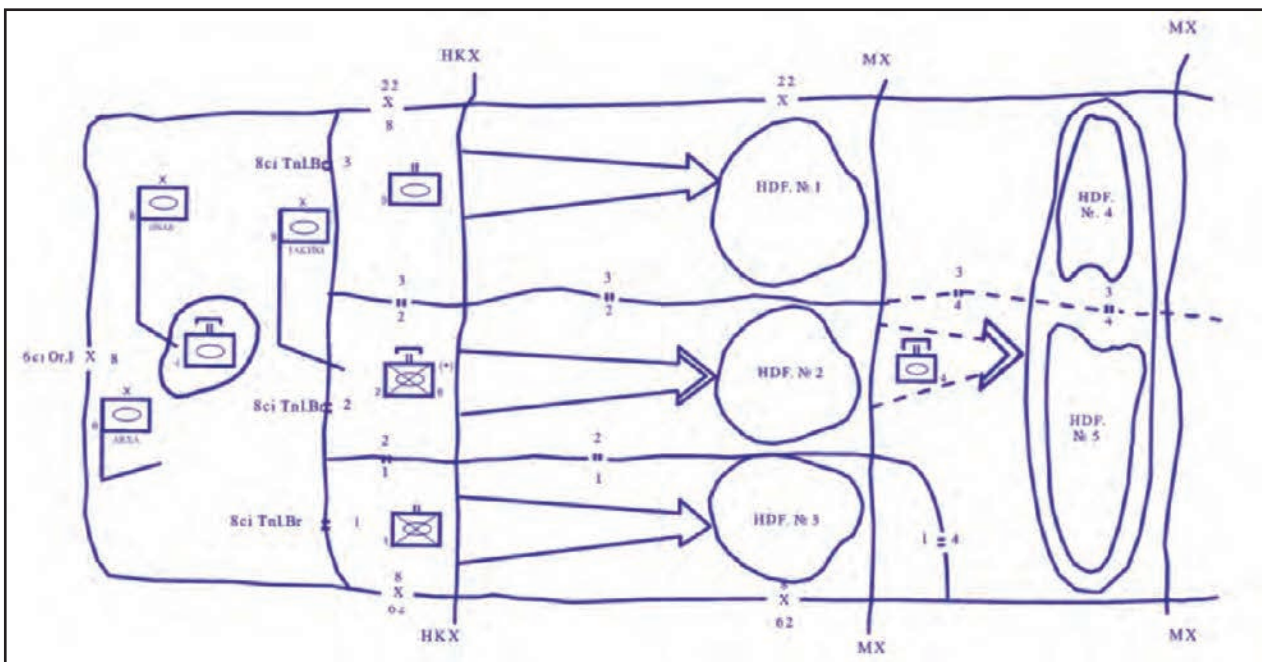
Geri bölgədə döyüş. Komandir döyüş sərbəstliyini qoruyur və döyüşün fasiləsiz dəstəklənməsini təmin etməklə döyüş planının həyata keçirilməsində iştirak edir. Komandirin geri bölgənin müdafiəsi üçün əsas fikri bütün geri bölgə tədbirləri ilə obyektlərin qüvvələrini əhatə edir. Döyüşün ümumi ehtiyacları, geri bölgə döyüşü üçün öncəlikləri təyin edir. Ehtiyatlar üçün lazım olan yollara və əsas cəhdə-köməkləri mühüm olan döyüş dəstəyi, döyüş xidmət dəstəyi birliklərinə geri döyüşün icrasında böyük əhəmiyyət verilməlidir. Qovşaqlar, tunnel və körpülər, sursat anbarları və yanacaq doldurma nöqtələri kimi əsas obyekt və mövqelər xüsusi qorunma tələb edirlər. Hava hücumundan müdafiə və yerüstü hücumlardan mühafizə eyni dərəcədə vacibdir və hər ikisi diqqətlə planlaşdırılmalıdır. Çox vacib məsələ geri bölgədəki gerçək vəziyyətin aydınlaşdırılması və mühafizəsi üçün etibar edilə biləcək sistemin yaradılmasıdır.

Mühüm təminat maddələrinin səpələnmiş halda saxlanması itki riskini azaldır, lakin eyni vaxtda paylama asanlıığı və sürətini də çətinləşdirir. Buna görə də, komandir öz gerisindəki düşmən təhlükəsini mütəmadi olaraq qiymətləndirməli, bu təhlükənin və öz taktiki vəziyyətinin dəyişikliyinə görə geri bölgə döyüşünü təşkil etməlidir.

Hava zərbələri və hücumunun, partizan döyüşü-

nün, sızmaqda olan birliklərin və girmə həyata keçirən düşmən qüvvələrinin təhlükələri səbəbindən, geri bölgədəki bütün birliklər özlərini müdafiə etmək üçün plan hazırlamalı və lazım gəldikdə döyüşə girməlidirlər. Səpmə minalar, atəşlər və maneələr ehtiyatların, topçu birliklərinin və istehkamçıların hərəkətlərini əngəlləyir. Quru qoşunlarının aviasiya birlikləri elastikliyə malik olduqları üçün geri bölgə təhlükələrinə, xüsusilə hava-desantı, taktiki hava-desantı birliklərinə qarşı istifadə edilə biləcək ən münasib qüvvələr hesab edilir.

Yan mühafizəsi. Hücum edən qüvvənin komandiri hücumu inkişaf etdirdikcə yarlarda artmaqda olan təhlükəyə əhəmiyyət verməlidir. Komandir yan təhlükəsizliyinə görə cavabdehliyi hücum edən birliklərə həvalə edə və yan mühafizə qüvvələri təyin edə, bəzən də irəliyə hərəkəti davam etdirmək üçün müvəqqəti olaraq yan mühafizəsindən imtina etmək vəziyyətində ola bilər. Hücumun sürəti müdafiənin təsirini daha az təsirli hala salacağından, bu vəziyyət müəyyən bir dərəcəyə qədər təhlükəsizliyi təmin edə bilər. Örtmə qüvvələri, patrullar, yan mühafizə qüvvələri tərtiblənmiş ehtiyatlar və atəş gücü ilə açıq yarıları və birliklər arasındakı boşluqları doldururlar.

TANK BRİQADASININ HÜCUMU

Hücum döyüşünün xüsusiyyətləri

Məqsədlərindən asılı olmayaraq, müvəffəqiyyətli hücum döyüşünün xüsusiyyətləri basqın, güc mərkəzi, sürət, elastiklik və cəsarətdir.

Basqın. Basqın düşmənə gözlənilmədiyi vaxtda və yerdə gözlənilməz şəkildə zərbə endirməkdir. Ən vacib məsələ düşmənin tamamilə xəbərsiz yaxalanmasından çox, təsirli şəkildə əks-hücuma keçməsinin yubandırılmasını təmin etməkdir.

Sürət, gizlilik, çaşdırma, gözlənilməyən döyüş gücündən istifadə, radioelektron təhlükəsizlik, təsirli kəşfiyyat və əks-kəşfiyyata taktiki döyüş üsullarında vaxtaşırı edilən dəyişikliklər basqına kömək edən amillərdir. Basqın, düşmənin təzyiqini yubandırır, onun idarəetmə və nəzarət sistemə hakim olur, silahların təsirini azaldır və şəxsi heyətində psixoloji şoklar yaradır. Bununla da düşmənin döyüş gücü təməlindən yox edilir. Basqın hücum edənə lazım olduğundan daha az qüvvələrlə müvəffəqiyyət əldə etmə imkanı verir.

Döyüş başlandıqdan sonra tam basqını təmin etmək çətinidir. Müasir müşahidə və xəbərdarlıq sistemləri bunu daha da çətinləşdirir. Bununla belə, basqın məlum və asan irəliləmə imkanı verməyən istiqamətlərdən, pis havada, düşmənin gözlənilmədiyi vaxtda və qüvvələrlə əldə edilə bilər. Bundan başqa basqın döyüşün sürəti və ya aparılması əsaslı şəkildə dəyişdirilərək də təşkil edilə bilər. Bu məqsədlə hava-desant birliklərinin, hava ilə daşınan qüvvələrin və ya xüsusi əməliyyat qüvvələrinin düşmənin arxa dərinliyində tətbiqi düşməndə təhlükə altında olma hissini artırır, qorxu, qarışıqlıq şiddətli hallarda isə tam pozuntu yaradır. Basqın, aldatma, saxta hərəkət və həmlə ilə düşmənin həyəcəndə saxlanması təmin edilərək də əldə edilə bilər.

Güc mərkəzinin yaradılması. Basqın, çox vaxt hücumun müvəffəqiyyətində iştirak etdikdə, söylərin cəmləşdirilməsi, onu əldə etmək və genişləndirmək üçün dəyişməz əsasdır. Həqiqətdə bütün müasir hücum döyüşləri ani toplanma və bunun ardınca gələn sürətli böyük müvəffəqiyyətdən faydalanma ilə xarakterizə olunur.

Müasir texnologiyalar toplanmanı həm daha çə-

tin, həm də daha təhlükəli vəziyyətə gətirmişdir. Quru və havadakı dinamik irəliləmələr hücum edənə daha sürətlə toplanma imkanı verməklə eyni zamanda müdafiə olunanın da daha sürətlə təzyiq göstərməsinə yol açır. Bundan başqa, müasir silahların, xüsusilə nüvə silahlarının məhvetmə qabiliyyəti cəmləşmiş təşkilatlara təhlükəni əsaslı şəkildə artırmışdır. Bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün hücum edən komandir həm özünün, həm də düşmənin toplanmasını, ilk növbədə düşmənin müdafiəsini yaymaq və onun dərin atəşlərinə əlverişli hədəf olmamaq üçün öz qüvvələrini yaymalıdır. Sonra hücum zolağı boyunca düşmən qüvvələrinə yaxın şəkildə sürətlə toplanmalı, bundan sonra isə ilk müvəffəqiyyətlərin artırılması üçün bir daha yayılaraq düşmənin müdafiəsini dərinlikdə parçalama məqsədilə ustalıqla idarə edilməlidir.

Sürət. Hücumda sürətlə hərəkət edilməlidir. Sürət müvəffəqiyyət üçün çox vacibdir, sürət basqını təmin edir, düşməni müvazinetdən çıxarır, hücum qüvvəsinin mühafizəsində iştirak edir və müdafiə olunan tərəfin təsirli əks-tədbirlər görməsinə mane olur. Müvafiq olaraq artırılmış sürət müdafiə olunanı hücum dayandırılmayacaq vəziyyətə gələndə qədər çaşdırma və hərəkətsiz edə bilər. Nəhayət, sürət qüvvə çatışmazlığının yerini doldurma və hədəfə çata bilmək üçün hücumla zım olan döyüş qabiliyyətini təmin edə bilər.

Hücum edən qüvvələr kəşfiyyat birliklərinin ardınca gedərək və ya düşmən müdafiəsindəki boşluqlardan istifadə edərək sürətlə hərəkət etməlidirlər. Hücum qüvvələri girmələri genişləndirmək, açıq yanları mühasirəyə almaq və müvəffəqiyyətləri artırmaq üçün sürətlə yerdəyişmə edə bilməlidirlər. Hücum edən düşmənin müdafiəsini təzyiq göstərilmədən parçalamaq üçün döyüşü düşmənin olduqca gerisində aparmağa çalışmaq lazımdır. Düşmənin ilk hücumun şokundan çıxmasına əsla imkan verilməməli, heç bir zaman əsas səyini ortaya qoymasına vaxt qazandırılmamalı və qüvvələrini və ya dəstək atəşini əsas hücum qüvvəsi üzərində toplamaq fürsəti verilməməlidir.

Elastiklik. Hücum elastik olmalıdır. Komandir inkişafı mümkün olduğu qədər öncədən görə bilməlidir. Bununla birlikdə, komandir gözlənil-

məyən hallara da hazır olmalı və fürsətlərdən istifadə etməlidir. Hərəkətli bir döyüş sahəsində ahəngdar döyüşü təmin etmək üçün ilk planlama təfsilatlı hazırlanmalıdır. Tabeçilikdəkilər əlaqələri kəsilməmiş olsa belə, döyüş meydanında fürsətlərdən düzgün istifadə etmələri üçün tabeçilikdəki komandirlər yuxarı komandirlərin niyyət və məqsədlərini tamlıqla başa düşməlidirlər. Ordu və ya korpuslar, bütün döyüş növlərinin döyüşünü koordinasiya etməli, dəstəkləməli və əməliyyatın istiqamətini lazım olanda dəyişə biləcək şəkildə əməliyyata nəzarət etməlidirlər. Briqada və taborlar isə qüvvə bütövlüyü və ahəngdarlığı itirmədən, sürətlə istiqamət dəyişdirəbilmə imkan və qabiliyyətlərini qoruyub saxlamalıdırlar.

Plan, müqavimət nöqtələri ətrafından manevr üçün mümkün olduğu qədər çox fürsətlər yaratmağa əlverişli olacaq yollardan istifadəni təmin etməlidir. Hücüm döyüşü aşağıdakıları təmin etməlidir:

- əsas yaxınlaşma istiqamətindən başqa köməkçi yolları;
- müdafiəyə keçmə və müvəffəqiyyətdən faydalanma planlarını;
- əsas hücum istiqaməti və ya yerinin dəyişdirilməsini asanlaşdıracaq nəzarət tədbirlərini;
- gecə vaxtı və ya pısgörmə şəraitində döyüş hazırlıqlarını.

Nüvə və kimyəvi silahlardan istifadə edilmədiyi hücumda komandirlər qüvvələrinin düşmənin bu silahlardan istifadə ehtimalından qorunmasını planlaşdırmalıdırlar. Daha çox yayılmaqla birdən çox yoldan istifadə və ehtiyat əldə saxlanılaraq aparılacaq hücumda vəziyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Cəsarət, daim uğurlu hücumun ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Tarix sübuta yetirmişdir ki, bir çox hücumlar cəsarət azlığına görə məğlubiyətlə nəticələnmişdir.

NƏTİCƏ

İstifadə edilən mənbələrin təhlili göstərir ki, yüksək manevr qabiliyyəti müasir döyüş fəaliyyətləri konsepsiyasının planlaşdırılmasında vacibdir və böyük əhəmiyyət kəsb edir. Planlaşdırma və icra əsnasında hücum əməliyyatının əsas-

larını tətbiq etməklə müvəffəqiyyəti sürətlə artıran bir nəticəyə nail ola bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Ordu və korpus əməliyyatı. QQT-100-15 (böyük hərbi birləşmələr)
2. Tank və motoatıcı briqada döyüşü. QQT-194-5
3. Atıcı briqada. QQT-194-2
4. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti.
5. Quru qoşunlarının müvəqqəti döyüş nizamnaməsi. 1997

РЕЗЮМЕ

НАСТУПЛЕНИЕ МОТОСТРЕЛКОВЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ Ф. ДЖАВАДОВ

В статье исследованы особенности подготовки и ведение наступления мотострелковыми соединениями. Раскрыта главная суть элементов подготовки и ведения наступления на фоне современных общевойсковых действий.

SUMMARY

ATTACK MECHANIZED INFANTRY UNITS F. JAVADOV

In this article researched the specialises preparation and conducting of the attack with mechanized infantry units. Was opened the main core of the element for preparation and conducting of the attack in the scene of modern army combat actions.

MÜDAFİƏDƏ ƏKS-HÜCUMUN PLANLAŞDIRILMASI VƏ İCRASI

Polkovnik-leytenant Sahib ŞAHVERDİYEV

SILAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: əks-hücum, ordu və korpus, atəşlə əks-hücum, ehtiyat qüvvələr.

Ключевые: контр-наступление, армия и корпус, контр-наступление огнем, резервные силы.

Keywords: counter-attack, army and corps, firing counter-attack, reserv forces.

E-mail: Sahib Şahverdiyev @mail.ru

vəffəqiyətlərinə qarşı hazırlanmalıdır. Tapşırığın icrası üçün bütün lazımi vasitələr əks-hücum üçün təşkil edilir. Əks-hücum qüvvələrinin hissə-hissə döyüşə girməsi əməliyyatın müvəffəqiyətini təhlükəyə sala

Əks-hücumlar düşmən hücumunun başlanmasından, əsl hücumun müəyyən edilməsindən və hücumu uyğun bir vəziyyətin ortaya çıxmasından sonra, düşmən hücumunu dəf etmək üçün ehtiyat elementlərlə icra edilə bilər. Əks-hücumlar başqa hücumlara bənzər şəkildə icra edilir. Bəzi vaxtlarda əks-hücum müdafiə olunan daha böyük qüvvənin hücum əməliyyatına keçməsi üçün ilk addım ola bilər. Əks-hücum həm də "atəşlə əks-hücum" şəklində ola bilər.

Əks-hücumlar ya ilk mövqeni əvvəlki vəziyyətinə gətirmək, ya düşmənin bizim mövqeyə girmə qüvvələrini əks-hücum üçün əlverişli bir bölgədə tələyə salmaq, ya da məhv etmək üçün icra edilir. Əks-hücum tabelikdəki ehtiyat qüvvələrlə, ya da yuxarı komandanlığın ehtiyat qüvvələri ilə icra edilir. Ehtiyat qüvvələri nəticə alınmayacaq bir döyüşə salmaqdan sonra, düşmənin bizim mövqeyə girməsinə şərait yaratmaq və hücum sürətinin azalmasından sonra yaxşı nəticəli bir əks-hücum üçün əldə saxlamaq daha məqsədəuyğundur. [1.158]

Oynaq müdafiədə əks-hücum. Oynaq müdafiənin icrası əks-hücum əsaslanır. Əks-hücum üçün düşmənin dayandırılması və hücum düzülüşünün pozulması tələb olunur. Bununla bərabər, əks-hücum keçmə təşəbbüsünü də əldə saxlamaq lazımdır.

Əks-hücumun qabiliyyəti düşmənin kiçik mü-

bilər. Əks-hücumun müvəffəqiyətini təmin etmək üçün lazımi bütün döyüş gücü istifadə edilərək, şiddətlə və sürətlə icra edilir. Bəzi hallarda iki və ya daha çox düşmən qüvvəsinə ayrı-ayrı əks-hücumların başladılması lazım gələ bilər. Bu vəziyyətdə ən təsirli metod, düşmən qüvvələrinin ən çox təhlükəli olanından başlamaqla sıra ilə aradan qaldırılmasıdır. Ehtiyat qüvvələr tərəfindən eyni vaxtda edilən əks-hücumlar döyüş gücünü dağıdır. Əks-hücum planları əvvəlcədən hazırlanmaqla, əks-hücum planlaşdırılan hücum vaxtından əvvəl, ya da sonra planlaşdırılan bölgədən tamamilə ayrı bir yerdə icra edilə bilər. Bu cəhətlər əsas tapşırığın uğurla nəticələnməsidir. Kiçik miqyaslı yerli əks-hücumlar bir qüvvənin döyüşü kəsməsinə kömək etmək, düşməni planları dəyişdirməyə məcbur etmək üçün icra edilə bilər. Ustalıqla, səylə idarə edilən kiçik hücumlar, düşmən üzərində istifadə edilən həqiqi döyüş gücünün gözlənilmədiyindən daha təsirli ola bilər. [1.160]

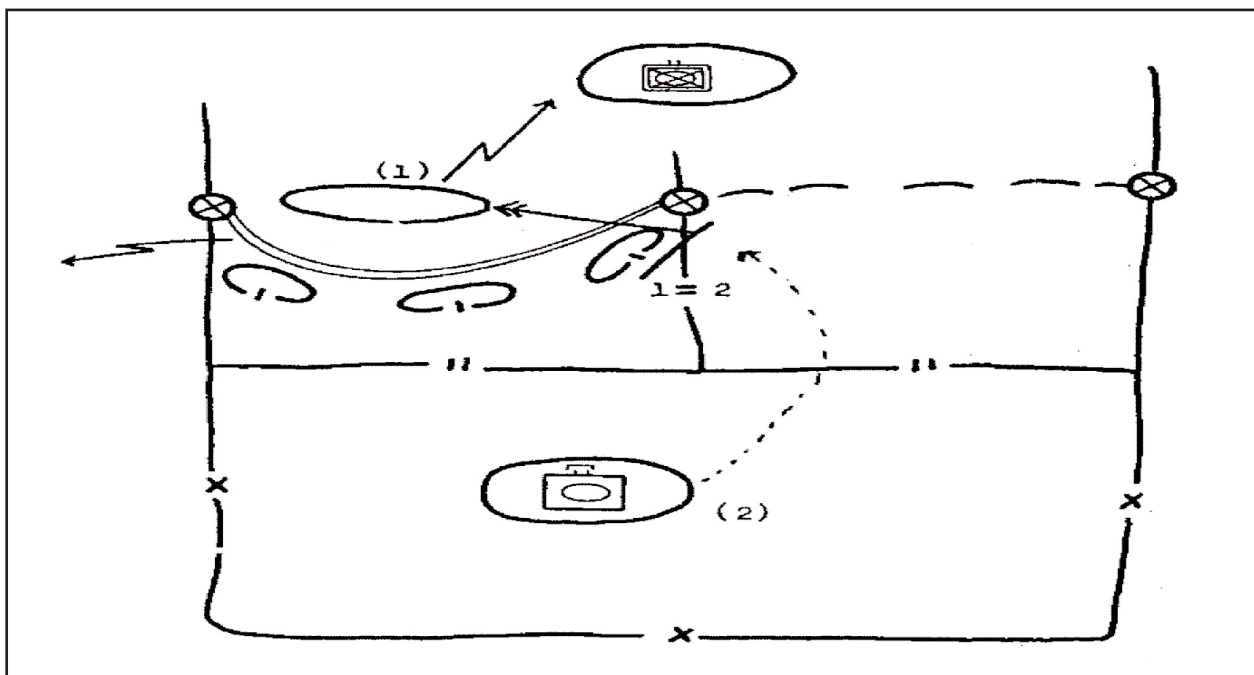
Mövqe müdafiəsində əks-hücum. Düşmən mövqeyə girdiyi zaman bunu aradan qaldıran əsas tədbir əks-hücumdur. Hücumun icra edildiyi vaxtı təyin etmək, ordu ya da korpus komandirlərindən tələb edilən ən çətin qərarlardan biridir. Əks-hücum, hücum edən qüvvənin zəif olduğu bir vaxtda icra edilir. Əks-hücum düşmənin əks-hərəkətə keçmə qabiliyyətinə sahib olmadığı vaxtda da yerinə yetirilə bilər. Birinci xətt birlik-

ləri bölgəsinə düşmənin girməsindən sonra, düşmənin hücum sürətinin yavaşlama vaxtı vardır. Hücum edən qüvvənin döyüş düzülüşü bir qədər pozulmuş, ya da bir əks-hücum üçün zəif bir vəziyyətə gələcək şəkildə zəifləmiş ola bilər. Əks-hücumun yer və vaxtını təyin etmədə diqqətə alınan xüsusiyyətlər oynaq müdafiədə olduğu kimidir. Mövqə müdafiəsində əks-hücum zamanı atəş və ehtiyatın düşmənin bizim mövqeyə girməsinə sərf edilməsi, müdafiə edən tərəfi böyük miqyaslı girmə qarşısında hərəkətə keçən qüvvələrdən uzaqlaşdırar.

Düşmənin bizim mövqeyə girməsi, bir əks-hücumla təsirsiz vəziyyətə gətirilməyəcək qədər müvəffəqiyyət əldə edibsə, ehtiyatları daha böyük səviyyə tərəfindən ediləcək əks-hücum üçün düşmənin irəliləməsini tıxama və müəyyənətmə tapşırığında istifadə etmək lazım gələ bilər. [1.161]

birinin tabeliyinə verilərək istifadə edilə bilər. Korpusun ehtiyat qüvvələri briqada və ya daha böyük birlikdirsə və kütləvi şəkildə istifadə ediləcəksə, korpus tabeliyində döyüşə girməlidir. Bir briqadadan daha kiçik ehtiyatlar əks-hücum tapşırığı verilən briqadanın tabeliyinə verilər. Əks-hücum edən qüvvələr bütün artilleriya və hava döyüş qüvvələri tərəfindən dəstəklənməlidir. Müdafiə qüvvələrinin bir hissəsi olan tank birliklərinin müdafiədə ən münasib istifadə yeri əks-hücum və ümumi əks-hücumdur.

Əks-hücum qüvvələrini gizli şəkildə yürüş etdirmək və əks-hücumla basqın şəklinə keçmək üçün hər cür say göstərməlidir. Gizliliyi əldən verməmək düşüncəsi komandiri ən qəti an və yerdə əks-hücumla keçməkdən uzaqlaşdırmamalıdır. Müasir nəqliyyat vasitələri ilə bir neçə saat qazanma ya da gecikmə, qəti nəticənin qazanılması, ya da itməsini təmin edə bilər.

ŞƏKİL 1. ARA XƏTT DƏYİŞİKLİYİ OLMADIQDA BRİQADANIN ƏKS-HÜCUM PLANI (NÜMUNƏ)

Korpus ehtiyatlarının əks-hücumu. Korpus ehtiyatının əks-hücumu əsl hücumu icra etdiyi koordinasiyalı bir korpus əməliyyatıdır. Korpus qarargahı tərəfindən meydana gələn əks-hücum planı, korpus əməliyyat planının bir əlavəsidir.

Əks-hücum müdafiənin qəti nəticəli bir fəaliyyətidir. Əks-hücumlarda korpusun ehtiyat qüvvələri ya korpusun tabeliyində ya da birləşmələrdən

Korpus əks-hücumunun planlaşdırılması müxtəlif fərziyyələrə əsaslanır. Bu fərziyyələrin böyük bir hissəsi, korpus birinci xətt birlikləri bölgəsinin bir və ya bir neçə yerindən düşmənin bizim mövqeyə girməsi şəklinə ifadə edilir. Bizim mövqeyə girmələr, əsas yaxınlaşma istiqaməti üzərində kilid əraziyə və ya başqa hədəflərə çevrilmiş olaraq qəbul edilir. Girişin eni və uzunluğu

müvəffəqiyyəti əldə saxlamaq üçün əldə olan bütün qüvvələrdən tam gücü ilə əks-hücumda istifadə etməlidir. Ehtiyat qüvvələrin hissə-hissə istifadəsinə yol vermək məqsədəuyğun deyil. Başqa amillərlə birlikdə müvəffəqiyyət basqına, sürətə, cəsarətə bağlıdır. Ordu və korpus komandirləri nüvə silahları daxil olmaqla, əldə olan bütün ehtiyatları döyüşə cəlb edə bilər. Ordu və korpus komandirləri üçün ən çətin xüsusiyyət, əks-hücumun nə vaxt ediləcəyinə qərar verməkdir.

Ordu və korpus komandirləri ehtiyat qüvvələri döyüşə cəlb etməyi gecikdirən şərtləri çox yaxşı qiymətləndirməlidirlər. Əks-hücum qərarı, ehtiyat qüvvələrin döyüşə girməsindən əvvəl yürüş və hücum hazırlıqları üçün lazım gələn vaxt dəqiq hesablanmalıdır. Ehtiyat qüvvələrin vaxtından əvvəl döyüşə girməsi düşmən üzərində istənilən təsirin olmamasına və ya daha sonra genişlənəcək daha təhlükəli bir vəziyyət üçün lazım olan ehtiyat qüvvənin boş yerə istifadəsinə səbəb ola bilər. Ehtiyat qüvvələrin istifadəsində döyüşə girməyən birliklərdən və ya ciddi təhlükə altında olmayan bölgələrdəki birliklərdən sürətlə yeni bir ehtiyat təşkil edilməlidir.

Ordu ya da korpus komandiri hal-hazırkı vəziyyət və düşmən qüvvələri haqqında düzgün, eyni zamanda daimi xəbər almaq imkanına malik olmalıdır. Ordu ya da korpus komandirləri müdafiə mərhələsindəki qüvvələrin düşmənin döyüşə girişini müəyyən edib-etməyəcəyini və nə qədər müddətə aşkar edəcəyini, ehtiyat qüvvələrin hü-

cum üçün nə qədər vaxta ehtiyacı olduğunu bilməlidir. Bundan başqa, irəliləyən düşmən qüvvəsi, irəliləmə sürəti, gücləndirmə imkan və qabiliyyəti ilə düşmənin taktiki doktrina və döyüş üsulları mövzusunda da məlumatla sahib olmalıdır.

Əks-hücum düşmən hücumunun yavaşlandığı, dayandırıldığı ya da düzülüşünün pozulduğu zaman icra edilir. Bununla bərabər, əks-hücum üçün əvvəlcədən təyin edilmiş şərtlərə əməl etmək lazımdır. Hücum edən düşmənin müvəffəqiyyət

əldə etməsinə, qüvvələrini yenidən qruplaşdırmasına imkan vermədən vaxtında əks-hücum icra edilməlidir.

Bir neçə yerdən eyni vaxtda bizim mövqeyə girmə olarsa, ordu ya da korpus komandirləri bu mövqeyə girmələrə son qoymaq məcburiyyətində qala bilər. Belə bir vəziyyətdə, ən böyük təhlükə təşkil edən bizim mövqeyə girmənin hansı olduğu təyin edilir və ehtiyat qüvvələr vasitəsilə bu təhlükəni aradan qaldırmaq məqsədilə döyüşə girilir. İkinci dərəcədəki (nisbətən təhlükəli) girmələrin qarşısının alınmasına kömək etmək məqsədilə ehtiyatın bir hissəsi birinci xətt birliklərinin tabeliyinə verilir və ya nüvə silahları ilə zərərvermə təşkil edilə bilər. Girmənin cinahlarına əks-hücumu etmək, düşmənin məhv edilməsinə ən yaxşı şəkildə imkan verdiyi üçün, daha məqsədəuyğun sayılır. Vaxt, yer, ərazi vəziyyəti, manevr sahəsi və düşmənin hücum qüvvəsi ilə əks-hücum qüvvəsinin yanına vurma qabiliyyəti düşüncəsi, girmənin yanına hücumu məqsədəuyğun sayır. Nüvə və kimyəvi silahların istifadəsi, düşmən müqavimətini qırmağa kömək edir. Ordu ya da korpus komandirləri əks-hücumu və ya mövcud əks-hücum planlarından birini vəziyyətə görə dəyişdirərək tətbiq edir. Əks-hücum başladıqdan sonra bütün imkanlar bunun üçün istifadə edilməlidir. Əks-hücum edən qüvvə tapşırığını tamamladıqdan sonra, ehtiyat olaraq öz əsl ya da dəyişdirmə mövqələrinə çəkilə bilər, geri alınan əsas döyüş sahəsinin işğalı və müdafiəsi tapşırı-

ğını ala bilər və ya girmənin ortadan qaldırılması ilə yaranan müvəffəqiyyətdən faydalana bilər. Əks-hücum müdafiədə təşəbbüsü ələ keçirmək və qəti nəticəyə gəlmək üçün müdafiənin əsas qaydasıdır. Əks-hücumun planlaşdırılması tez başlayır və müdafiə planlaşdırılmasının başqa mərhələləri ilə birlikdə daima genişləndirilir. Əks-hücumun istiqamətləndirilməsi və idarəsi, tətbiq edilməkdə olan müdafiə şəklinə bağlı olaraq dəyişə bilər. Lakin həm oynaq müdafiədə, həm də mövqə müdafiəsində planlaşdırılma metodu əsasən eynidir. Oynaq müdafiədə böyük bir ehtiyatın ən az itki ilə idarə edilməsi əks-hücumun müvəffəqiyyəti üçün əsasdır.

Əks-hücum planları hər bir əsas yaxınlaşma istiqamətində düşmənin bizim mövqeyə girməsini nəzərə alacaq şəkildə hazırlanır. Əks-hücum planlaşdırmaları, tabelikdəki komandirlər tərəfindən geniş planlaşdırma imkanı verən vaxtı təmin edəcək şəkildə tabelikdəki birlik komandirinə bildirilir. İmkan olduğu zaman müdafiə planı ilə birlikdə paylanır. Kəşfiyyat, yolların seçilməsi, zaman və yer amillərinin təyin edilməsi və əsl döyüş sahəsi birlikləri ilə koordinasiya daxil olmaq üzrə geniş əks-hücum planlaşdırılması ehtiyat komandirinin məsuliyyətidir.

Əks-hücum planı aşağıdakı ehtimallara əsaslanır:

Girmənin böyüklüyü və yeri, mövcud girmənin genişliyi əsas olaraq ərazi, düşmən taktikası və doktrinası nəzərə alınaraq müəyyən edilir. Hərəkətin dərinlik dərəcəsi, ərazi, bölmənin planları və bizim mövqeyə girmə bölgəsi daxilində olduğu ehtimal edilən düşmən qüvvəsinin böyüklüyü ilə göstərilir. Bu bölgənin sərhədləri və eyni zamanda əks-hücum edəcək birliklərin hücumu çıxış xətti qəbul edilə bilər.

Düşmənin bizim mövqeyə girməsinin genişliyi hücum edən düşmən briqadasının cəbhə genişliyi 4-16 km ola bilər. Qəbul edilə bilən girmənin maksimum dərinliyi isə əraziyə bağlı olmaqla bərabər, normal olaraq ƏMX-də olan briqadanın ehtiyat qüvvələrini keçməməlidir.

Əks-hücumun əmr və idarəetmə əlaqəsi, əks-hücumda iştirak edən bütün qüvvələri əks-hücumu idarə edəcək bir tək komandirin əmr və idarəetməsində saxlayacaq şəkildə təşkil edilməlidir.

Əks-hücumun icra ediləcəyi sahə içində qalan müdafiə bölgələrindəki qüvvələr, əks-hücum başa çatana qədər əsas əmr idarəetmə zənciri nəzərə alınmadan əks-hücumu idarə edən komandirin tabeliyinə verilməlidir. [1.159]

Korpusun əks-hücum planı əhatə edir:

– fərz edilən düşmənin bizim mövqeyə girmələrini;

– hücumkeçmə xətti: hücumkeçmə xətti korpus tərəfindən planlaşdırma məqsədilə göstərilən bir xətdir. Hədəflə ortaq fikir edildiyi zaman əks-hücum istiqamətinin müəyyən edilməsinə yarayan bir tədbir olaraq da istifadə edilə bilər. Əks-hücumda dəqiq istifadə edilən hücum çıxış xətti nadir hallarda planlaşdırmada istifadə edilən hücumkeçmə xətti ilə eynidir;

– hədəf: ehtiyata uyğun olduğu şəkildə bir vəzifə, bir hədəf ya da irəliləmə sərhədi verilir;

– ara xətləri: ehtiyat qüvvələr ilə bölgəsinə girən birləşmə arasında ara xətləri təyin edilir;

– hücum istiqaməti (ya da irəliləmə xətti): hücum istiqamətinin verilməsi, korpus səviyyəsində normal olaraq çox məhdudlayıcı bir nəzarət tədbiri olaraq görülsə də lazım gəldiyində bir hücum istiqaməti əmri edilə bilər;

– idarəetmə və nəzarət: əks-hücum bölgəsinə və ya sektoruna əmr, idarəetmə və güclərin birləşdirilməsi təlimatı normal olaraq əmr edilir;

– ehtiyat qüvvələr: döyüşə girmiş korpus ehtiyatı əks-hücumda istifadə ediləcəyi zaman korpus ehtiyatının yenidən təşkilinə aid təlimat normal olaraq planda göstərilir.

Əks-hücumda istifadə ediləcək nüvə silahları ilk öncə korpus ehtiyatının bir hissəsidir. Əks-hücum qüvvəsinin əlində mövcud olan atış sistemi, bu sistemin növünə görə silah ədədi təyin edilir. Manevr ilə nüvə silahlarının geniş şəkildə birləşdirilməsi, planlamanın təşkilinə görə təmin edilir.[1.162]

Əsas döyüş sahəsi birinci xətt birlikləri eşelonundakı briqadanın əks-hücumu. Əks-hücum, müdafiənin əsas hissəsidir. Əks-hücumun planlaşdırılması əvvəlcədən başlayır və müdafiə planlaşdırılmasının digər mərhələləri ilə birlikdə davamlı olaraq təkmilləşdirilir. Əks-hücumun istiqamətləndirilməsi və idarə olunması, tət-

biq edilməkdə olan müdafiə qaydası ilə bağlı olaraq dəyişir.

Əks-hücumun planları, hər əsas yaxınlaşma istiqamətindən hücumu gözlənilən böyük bir düşmən girişinin qarşısını alacaq şəkildə hazırlanır. Qəbul edilən bir düşmən girməsinin qiymətləndirməsində nəzərə alınacaq başlıca amillər, yaxınlaşma istiqamətində düşmənin istifadə edə biləcəyi qüvvə, girmə bölgəsindəki ərazinin xüsusiyyəti, birinci xətt bölgəsindəki qüvvənin girməyə nəzarət edə bilmə qabiliyyəti, ehtiyat qüvvəsi, müqavimət qabiliyyəti və tərkibidir. Hər girmənin briqadanın tapşırığına göstərəcəyi təsir, bu girmələr üçün aparılacaq əks-hücum planlarının hazırlanmasındakı əhəmiyyətlik ardıcılığının əsasını təşkil edir. Əks-hücum planları briqada tərəfindən hazırlanır və tabelikdə olan komandirlər tərəfindən təfsilatlı planlaşdırmaya imkan verəcək vaxtı ayıra biləcək şəkildə tabelikdə olan birlik qərargahlarına yayımlanır. İmkan olduğu təqdirdə əks-hücum planları müdafiə planları ilə birlikdə paylanır. Kəşfiyyat, yolların seçilməsi, vaxt və yer amillərinin təyin edilməsi və birinci xətt birlikləri ilə koordinasiya da daxil olmaqla, əks-hücumun təfsilatlı planlaşdırılması ehtiyat komandirinin borcudur. Ehtiyat qüvvəsi komandiri, ərazi və planlaşdırılan əks-hücumun döyüş qaydası haqqında məlumata malik olar-olmaz, yoxlama məşqlər keçirməlidir. Bu məşqlərin yekununda ehtiyat komandiri: nəzarət, koordinasiya, dəstək və döyüş planında lazımi dəyişiklikləri edir. Bundan sonra əks-hücum planı, mümkün qədər qısa müddətdə ən mükəmməl şəkildə salınır. [2.200]

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri hal-hazırda atəşkəs rejimi şəraitində müdafiə əməliyyatları aparır. Qoşunlarımızın uzunmüddətli müdafiə şəraitində döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmələrinə baxmayaraq, əsas vəzifəmiz işğal altında olan torpaqlarımızı azad etmək və düşməni cəzalandırmaqdır. Bu vəzifəni reallığa çevirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin birlik, birləşmə və hissə-

lərinin müasir silah və texnikalardan bacarıqla istifadə etməklə hücum (əks-hücum) imkanlarını daim inkişaf etdirməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ordu və Korpus əməliyyatı (böyük hərbi birləşmələr). Bakı, 2005
2. Tank və motoatıcı briqada döyüşü. Bakı, 2012
3. Atıcı briqada. Bakı, 2012

РЕЗЮМЕ

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПЕРЕХОДА ИЗ ОБОРОНЫ В КОНТР-НАСТУПЛЕНИЕ

С. ШАХВЕРДИЕВ

Статья направлена на усовершенствование и развитие перехода из обороны в контр-наступление. В статье раскрыты важные информации в проведении контр-наступательных операций в современных условиях. Положась на источники использованные в статье можно сказать что усовершенствование тактики подготовки и ведения наступательных и контр-наступательных операций очень важно.

SUMMARY

IMPROVING AND DEVELOPING THE CROSSING FROM DEFENCE TO THE COUNTER-ATTACK

S. SHAHVERDIYEV

This article directed for improving and developing the crossing from defence to the counter-attack. In article was showed the main informations in modern situations in the leading of counter-attack operations. Based to the sources which was used in this article we can say that improving tactics of preparation and of leading attack and counter-attack operations very important.

HÜCUM ƏMƏLİYYATINDA DÖYÜŞÜN İDARƏEDİLMƏSİ. QƏRARGAHDAN İŞİN TƏŞKİLİ

Mayor İsmayıl MƏDƏTOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hücumun aparılması, atəşlə zərərvurma, qarşılıqlı fəaliyyət, qruplaşma, idarəetmə, qərargah.

Ключевые слова: ведение наступления, огневое поражение, взаимодействие, группировка, управления, штаб.

Keywords: conducting assault war, destroying by fire, mutual liaison, grouping, command and control, staff.

E-mail: İsmail madatov@mail.ru

ya yerlərini müəyyən etmək;

– düşmənin hücum hazırlıqlarını və planlarını pozmaq.

**HÜCUM ƏMƏLİYYATI
ZAMANI QƏRARGAHIN
VƏZİFƏLƏRİ**

Hücumun əsas məqsədi düşmən qüvvələrini və dəstək verən qüvvələri məhv edərək və ya dağıdaraq düşmənin məğlub olmasını təmin etməkdir. Hücumun müdafiədən ən böyük fərqi təşəbbüsün əldə saxlanmasıdır. Müasir döyüşlərdə təşəbbüs əvvəlcədən ələ keçirilməli və mümkün olduğu qədər əldən verilməməlidir. İmkan daxilində isə düşmən qüvvələrinə birbaşa hücum etməkdən çəkinmək lazımdır. Bunun əvəzinə düşmənlə təmas vəziyyətində olan qüvvələr, düşmənin əsas qüvvələrinin diqqətini atəş və manevr ilə öz üzərinə çəkərək korpus və ya ordu ehtiyatları hücumu davam etdirməlidir. Xüsusilə hücumda, əsas hücumun icra ediləcəyi yer və vaxt məsələsində düşmənin aldadılmasına əhəmiyyət verilməlidir.

Hücum əməliyyatı aşağıda göstərilən məqsədlər üçün icra edilir:

- əməliyyata təsir göstərə biləcək bölgə və ya ərazini ələ keçirmək və ya təhlükəsizliyi təmin etmək;
- düşmənin əlavə qüvvə almasını və döyüşü davam etmə qabiliyyətini ortadan qaldırmaq;
- düşməni aldatmaq və ya yanlış bir istiqamətə yönləndirmək;
- düşmən qüvvələrinin bir hissəsini ayırmaq və

Hücum əməliyyatının gedişində qərargah yuxarı qərargahla, tabeçilikdə və qarşılıqlı əlaqədə olan qərargahlarla arasıkəsilmədən əlaqə saxlamalı, şərait haqqında məlumatların operativ əldə edilməsini, toplanılmasını və təhlilini aydınlaşdırmalı, öz qoşunlarının vəziyyətini və hərəkət xarakterini bilməlidir. Qoşunların idarə edilməsində komandirin gündəlik fəaliyyətini təşkil etməli, yaranmış məsələlərə uyğun qərarın dəqiqləşdirilməsi üçün lazımi məlumatları hazırlamalı, növbəti tapşırıqların yerinə yetirilmə üsulunu təyin etməli və işləməlidir. Qoşunlara dəqiqləşdirilmiş və yeni tapşırıqların vaxtlı-vaxtında çatdırılması, onların yerinə yetirilməsinin təşkili və nəzarətini planlamalıdır. Yuxarı qərargaha qəbul edilmiş qərar, qoyulmuş tapşırıqlar və onların yerinə yetirilməsi haqqında məruzələr edilməlidir. Qoşunlar arasında güc və vasitələrlə qarşılıqlı əlaqənin saxlanılmasını, pozulma halları olarsa bərpasını təşkil etməlidir. Qoşunların döyüş qabiliyyətinin bərpasının planlaşdırılmasını təşkil etməli, şəxsi heyət, silah və texnika itkilərinin, raketlərin, döyüş sursatlarının, digər maddi vəsaitlərin qeydiyyatının aparılması və qoşun səviyyəsinə çatdırılmasını təşkil etməlidir. Öncədən gələcək əməliyyatların planlaşdırılmasını

aparmalıdır.

Bütün hallarda qərargahın idarə heyəti cavab verməlidir:

- həlledici tapşırıqların xüsusiyyətlərinə;
- yaranmış vəziyyətə;
- vaciblik və təciliyə görə, yeni yaranmış məsələlərin vaxtında təşkil edilmiş şəkildə təmin edilməsinə;
- eyni vaxtda döyüş aparən (bölmələrə) qoşunlara rəhbərliyə;
- növbəti sutkalar üçün qərarın işlənilib dəqiqləşdirilməsi və növbəti tapşırıqların yerinə yetirilməsinin planlaşdırılmasına.

HÜCUM ƏMƏLİYYATI ZAMANI VƏZİYYƏT HAQQINDA MƏLUMATLARIN TOPLANILMASI, ANALİZİ, QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ TAPŞIRIQLARIN DƏQİQLƏŞDİRİLMƏSİ

Hücum əməliyyatı (döyüş fəaliyyəti) zamanı vəziyyət haqqında məlumatların toplanılması, analizi və qiymətləndirilməsi fasiləsiz olaraq həyata keçirilir.

Dərhal məruzə olunan vacib məlumatlar, düşmənin vacib obyektlərinin (hədəflərin) yeri və vəziyyəti haqqında məlumatlar real vaxt miqyasında və ya faktiki vəziyyətdən minimal gecikməklə toplanılır (yığılır) və ümumiləşdirilir.

Döyüş fəaliyyətlərinin gedişində verilən döyüş sərəncamları qısa, aydın olmalı və özündə əks

etdirməlidir:

- düşmənin qiymətləndirilməsindən qısa nəticələri və ehtimal olunan hərəkət xüsusiyyətini;
- birləşmənin (hissənin) tapşırığını;
- qonşuların tapşırığını;
- yuxarı rəislərin, həmçinin qarşılıqlı əlaqədə olan qoşunların güc və vasitələrilə birləşmənin (birliyin) maraq dairəsində həyata keçirilən tədbirləri;
- hərəkətə hazırlıq müddətini.

HÜCUM ƏMƏLİYYATI ZAMANI DÜŞMƏNƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMANIN TƏŞKİLİ

Hücum əməliyyatı qoşun növü qərargahlarını cəlb etməklə, qoşun qərargahları şəraitə və komandirin qərarına əsasən, kütləvi atəş zərbələrinin endirilməsində düşmən tələfatını və çox vacib əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini daim planlaşdırır və təşkil edirlər.

İlk növbəli obyektlərə cəmləşdirilmiş atəş və zərbələr endirməklə, qərargah düşmən obyektlərinin tələfatının kəşfiyyatını təşkil edir, nəticələri ümumiləşdirir, atəş tələfatının planını dəqiqləşdirir, zərbələrin endirilməsi, əmrlərin ötürülməsini təşkil edir.

Zərbələr endirilən zaman qərargah və atəşlə zərərvermə planlama qrupu, qoşun növü qərargahları, cəbhə aviasiya qoşunları vasitəsilə alınmış və müxtəlif səbəblərə görə alınmamış raket və artilleriya atışlarını, aviasiya zərbələrini nəzərə alaraq, nişanalma istiqamətinin dəyişməsinə təşkil edir, tələfatın nəticəsini qiymətləndirir və komandirə məruzə edir.

Lazım gəldikdə gələcək kütləvi atəş zərbələrini qərargah, qoşunların güc və vasitələrinə görə, əməliyyat planına müvafiq olaraq planlaşdırır və keçirir. Qərargah hər bir cəmləşdirilmiş atəş zərbələrini, atəşlə zərərvermə, planlama qrupunu, raket və artilleriya, cəbhə-aviasiya qoşunlarını diqqətə alaraq tələfata uğranacaq obyekt və hədəflərin vəziyyətini müəyyən edir və dəqiqləşdirir. Zərbəendirmə cədvəlini işləyir, icraçılara tapşırıqları çatdırır, qoşunların güc və vasitələrinin hərəkətə vaxtında hazırlanmasını təmin edir. İlk

atəş zərbəsinin nəticələrinin yekunları və yenidən aşkar edilmiş obyektlərin məhv edilməsi haqqında təklifləri qərarın qəbul olunması üçün komandirə məruzə edilir.

HÜCUM ƏMƏLIYYATLARI ZAMANI QARŞILIQLI ƏLAQƏNİN SAXLANILMASI

Qərargah hücum əməliyyatı (döyüş fəaliyyətlərinin) zamanı əməliyyatlarda iştirak edən qoşun növləri, xüsusi qoşunlar, qoşun qruplaşmaları, qonşu birliklər, birləşmələr, əməliyyat düzülüşü elementləri arasında fasiləsiz qarşılıqlı əlaqənin saxlanması üçün tədbirlər görməyə və pozulma halları olduqda dərhal onu bərpa etməyə borcludur.

Qərargah daima qarşılıqlı əlaqədə olan qoşunları və qonşu bölmələri qəbul edilmiş qərarlarla məlumatlandırır, tabeçilikdə olanlara, təhkim edilmiş, dəstəkləyən qoşunlara dəqiqləşdirilmiş tapşırıqları, komandirin qarşılıqlı əlaqə üzrə əlavə göstərişlərini çatdırır. Bütün əməliyyat tapşırıqlarının həllində birgə fəaliyyət ardıcılıqlarını razılaşıdırır və dəqiqləşdirir, onların yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Hücum əməliyyat zamanı qarşılıqlı əlaqənin saxlanması üçün qərargah tədbirlərin və qoşunların fəaliyyətinin nəzərdə tutulan qarşılıqlı əlaqə planının (planlı cədvəlin) yerinə yetirilməsini təşkil və nəzarət edir, zərurət olduqda konkret şəraiti nəzərə alaraq dəyişiklikləri icraçılara, tabeçilikdə və qarşılıqlı əlaqədə olan hissələrə çatdırır.

Hücum əməliyyatının inkişafı və qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə bağlı komandir və qərargah sistematik olaraq şəraiti təhlil edir, qoşunların qüvvə və vasitələrinin növbəti tapşırıq üçün birgə fəaliyyətlərinin üsul və ardıcılığını işləyir, onların qüvvələrini razılaşıdırır, qarşılıqlı əlaqənin xəbərdarlığını, hədəfgöstərmənin və yönəlmənin qarşılıqlı əlaqə ardıcılığını dəqiqləşdirir. Yaranmış şəraiti nəzərə alaraq, bilavasitə hazırlıq zamanı və bütün razılaşıdırılmış əməliyyatların gedişində, xüsusilə qarşılıqlı əlaqə qaydasına nəzarət edilir və dəqiqləşdirilir.

Hücuma keçdikdə qərargahın əsas tapşırığı bunlardır:

- düşmənin dəqiq vəziyyətinin və imkanlarının

aşkar edilməsi, aktiv və fasiləsiz kəşfiyyatın aparılması;

- vəziyyətin hərtərəfli qiymətləndirilməsi, qoşunların əks-hücuma keçməsi üçün dəqiq vaxtın hesablanması, əməliyyatın birinci günü tapşırıqların dəqiqləşdirilməsi;

- açılmağa başlamaq üçün siqnalların ötürülməsi;

- cəmlənmiş atəş zərbəsinin endirilməsi, atəş hazırlığının başlanması;

- düşmənin qabaqlayıcı zərbələrin pozulması üçün tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi.

Hücum əməliyyatları zamanı yaranmış şəraitə əsaslanaraq birlik qərargahı qərarın dəqiqləşdirilməsi üçün təkliflər işləyir. Düşmənin vacib qruplaşmalarının darmadağın edilməsini, birbaşa ələ keçirilməsini, yaxud müdafiə hüduqlarının yarılməsini, ikinci eşelonun və ehtiyatları döyüşə daxil etmənin təmin edilməsini, yüksək tempin saxlanılmasını və qoşunların hücumlarının fasiləsizliyinin təmin edilməsini, su maneələrinin birbaşa döyüşlə keçilməsini, desant fəaliyyətlərinin mütəşəkkil keçirilməsini, düşmənin əks-zərbələrinin dəf edilməsi və əldə edilmiş nailiyyətlərin davam etdirilməsini təşkil edir.

Əgər hücum keçid düşmən mühafizəsinin yarılməsi ilə həyata keçirilirsə, həmçinin sonrakı müdafiə hüduqlarının yarılməsini təmin etmək üçün birlik qərargahı qabaqcadan hüduqların xüsusiyyətlərini, onun mühəndis texniki təchizatını, müdafiə olunan düşmən qoşunlarının qruplaşmasını və tərkibini təyin edir.

Bu səbəbdən qərargah yarmanı təşkil etmək üçün aşağıdakı təklifləri hazırlayır:

- yarmaya cəlb olunan qoşunların tərkibini;
- onların düzülüşü və qoşunların tapşırıqlarını;
- atəşlə məhvetmənin təşkili qaydalarını.

QOŞUNLARIN YENİDƏN QRUPLAŞDIRILMASI

Yenidən qruplaşma zamanı qoşunlarla idarəetməni təşkil edərəkən korpus qərargahı konkret şəraitdən asılı olaraq yenidən qruplaşma planını dəqiqləşdirir, hər sutkalıq keçid üçün dəqiqləşdirilmiş tapşırıqları qoşunlara çatdırır, yenidən qruplaşmaya və onun təminatı üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Düşmən tərəfindən qoşunlara zərbələrin endiril-

məsi zamanı qərargah borcludur:

- şərait barəsində məlumatlar toplamağa;
- vəziyyəti qiymətləndirmək və qoşunların döyüş qabiliyyətinin saxlanılmasını, hərəkət marşrutunun, xüsusilə dincəlmə rayonlarının, yol qovşaqlarının qorunmasını və su maneələrindən keçidləri təşkil etməyə;
- dağıntılar, kütləvi maneələr və daşqınlar olan rayonlarda, zəhərlənmiş ərazilərdən və yanğın mənbələrindən yan keçmək yollarını və qoşunların çıxarılma qaydalarını təyin etməyə;
- son cəmləşmə rayonuna qoşunların vaxtında irəliləməsinin təminatı üzrə hesablamaları dəqiqləşdirməyə.

POZULMUŞ İDARƏETMƏ VƏ QOŞUNLARIN DÖYÜŞ QABİLİYYƏTİNİN BƏRPASININ TƏŞKİLİ

Hücum əməliyyatları zamanı qoşunlarla idarəetmənin davamlılığını və fasiləsizliyini təmin etmək üçün qərargah borcludur:

- idarəetmə məntəqələrinin düşmənin aviasiya, raket, uzaqmənzilli artilleriya silahlarından etibarlı mühafizəsi tədbirlərini, gizliliyi, vaxtında və mütəşəkkil hərəkəti təmin edən tədbirləri həyata keçirməyə;
- idarəetmə məqsədlərinin qarşılıqlı əvəzolunmasını təmin etməyə və idarəetmə məntəqəsindən digərinə qoşunların vaxtında ötürülməsi tədbirlərini nəzərə almağa;
- davamlı rabitəni, qoşunların avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin etibarlı işini təşkil və təmin etməyə;
- idarəetmə sistemi və vasitələrinin radioelektron mühafizəsini və düşmənin texniki kəşfiyyat vasitələrinə əks-təsir tədbirlərini pozulmuş idarəetmənin bərpası tədbirlərini planlaşdırmağa və həyata keçirməyə.

Şəraitin qiymətləndirilməsi və aparılmış hesablamalara əsaslanaraq qərargah rəisi qoşun növləri, xüsusi qoşun və xidmət rəisləri, komandirin maddi-texniki təminat üzrə müavini, komandirə sonrakı fəaliyyət üçün qərarın qəbulu məqsədilə öz nəticə və təkliflərini məruzə edirlər.

Eyni zamanda sonrakı fəaliyyətlərin niyyətinə uyğun qoşunların döyüş qabiliyyətinin bərpası üzrə tədbirlər planlaşdırılır və yerinə yetirilməsi

təşkil olunur.

Qoşunların döyüş qabiliyyətinin bərpası planında göstərilir:

- döyüş qabiliyyətinin bərpası haqqında tapşırıqlar;
- idarəetmə sistemləri;
- qoşun qruplaşmaları;
- aviasiyanın və onun yerləşdiyi aerodromların hava hücumundan müdafiəsinin, kommunikasiya və arxa cəbhənin bərpa qaydaları;
- döyüş qabiliyyətini itirmiş birinci eşelon hissələrinin, ikinci eşelonun və ehtiyat hissələrin əvəzolunma qaydası və vaxtı;
- nüvə və kimyəvi basqın zamanı qoşunların fəaliyyət rayonlarında potensial təhlükəli obyektləri;
- dağıntıların nəticələrinin aradan qaldırılması ardıcılığı.

Hər bir tədbir üzrə bərpa üçün zəruri olan qüvvə və vasitələr, resurslar, icraçılar və işlərin yerinə yetirilmə vaxtı təyin edilir. Qoşunların döyüş qabiliyyətinin bərpası planına əsasən qərargah sonrakı əməliyyatların təşkili üsullarını dəqiqləşdirir, yenidən planlaşdırır, yeni qruplaşmaların yaradılması üçün qoşunların, qüvvə və vasitələrin yenidən qruplaşdırılmasını təşkil edir. Yaranmış şəraitə uyğun olaraq qüvvə və vasitələr birlik (birləşmələr) və qruplaşmalar arasında yenidən bölüşdürülür. Bu zaman qərargah qarşılıqlı əlaqənin və idarəetmənin təşkilini təmin edir.

NÖVBƏTİ ƏMƏLİYYATLARA HAZIRLIQ

İlkin əməliyyatların aparılması ilə birgə, növbəti əməliyyatlara hazırlıq elə aparılır ki, əməliyyatın fasiləsi olmadan növbəti əməliyyata başlamaq mümkün olsun. Ayrı-ayrı hallarda növbəti əməliyyatlara hazırlığı tamamlamaq üçün qoşunlar müvəqqəti ələ keçirilmiş hüdudlarda möhkəmləndirilir. Bu zaman qərargah yaranmış qısa əməliyyat fasiləsindən qoşunların yerində qruplaşmasının planlaşdırılması, onların döyüş qabiliyyətinin bərpası və zərbə qruplaşmalarının yaradılması üçün istifadə edir.

Qərargah ehtimal olunan qarşıdakı fəaliyyətlərin xüsusiyyətini nəzərə alaraq birlik komandiri və növbəti əməliyyat hazırlığı üçün təkliflər hazırlayır və onları yuxarı rəisə təqdim edir.

Sonrakı əməliyyat hazırlığına komandir, qərargah cəbhəsindən əməliyyat direktivi, döyüş sərəncamı, yaxud yuxarı komandirin göstərişlərini aldıqdan sonra başlayır.

Növbəti əməliyyatlara hazırlıq zamanı komandir və qərargahların işinin təşkili, məzmunu, ardıcılığı üsulları şəraitə və eyni zamanda cari döyüş əməliyyatlarına rəhbərlik zərurəti ilə təyin edilir. Alınmış tapşırığa əsasən qərargah şərait haqqında son məlumatları toplayır və ümumiləşdirir, bir neçə variantla onun dəyişilmə ehtimalı üzrə hesabatları və təklifləri hazırlayır. Növbəti əməliyyatların planlaşdırılması üçün qərargahın tərkibindən qoşun növlərinin, xüsusi qoşunların qərargahlarını, silahlanma, arxa cəbhə və digər xidmətlərin zabitləri ilə gücləndirilmiş ümumi əməliyyat qrupu ayrılır və əməliyyatların idarə edilməsi ilə bərabər cədvələ əsasən, xüsusi ayrılmış vaxtla növbəti əməliyyatların planlaşdırılması üzrə işləyir.

Şərait imkan verdikdə komanda məntəqəsinin əsas (KM) vəzifəli şəxsləri növbəti əməliyyatların planlaşdırılması ilə məşğul ola bilərlər. Cari döyüş əməliyyatlarına rəhbərlik isə komandir müavininin başçılığı altında ehtiyat komanda məntəqəsinin (EKM) döyüş heyətinə həvalə edilir.

Əsas planlaşdırma sənədlərinin sayı azaldılır. Qoşunlara növbəti əməliyyatlar üçün tapşırıq elə hesabla qoyulur ki, tabelikdə olan komandirlərə, qərargahlara və qoşunlara fəaliyyət hazırlığı üçün zəruri vaxt qalsın.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq bildirirəm ki, müasir döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması, hazırlığı və keçirilməsi zamanı hücum əməliyyatlarının gedişi dövründə idarə heyətinin işinin təşkili əsas xüsusiyyətlərdən biri olacaqdır. Hərb tarixinə nəzər saldıqda, keçmiş döyüşlərin təcrübəsi göstərir ki, idarə heyətinin işinin təşkili komandirin düzgün qərar qəbul etməsində böyük rol oynayır. Döyüşü idarə heyətinin işinin yüksək səviyyədə təşkili zabitlərin yetərincə peşəkarlığa malik olmasından, idarə heyətinin bacarıqla və müstəqil şəkildə planlama aparmasından bilavasitə asılıdır. Qərargah araşdırma aparmalı, komandiri məlumatla

təmin etməli, koordinasiya yaratmalı və lazımı informasiyanı komandirin düzgün qərar verəcəyi istiqamətə yönəltməli, dolğun təkliflərlə çıxış edərək qərar vermə fəaliyyətinə kömək etməlidir. İdarə heyətinin toplanılan məlumatları qısa zaman içərisində düzgün qiymətləndirməsi və istənilən şəraitdə qarşıya qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirməsi, hücum əməliyyatlarının müvəffəqiyyətlə başa çatması üçün vacib amillərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunların döyüş nizamnaməsi. I hissə. Bakı, 1995
2. Ordu və Korpus əməliyyatı. Bakı, 2005
3. Hücum əməliyyatının gedişi dövründə döyüşün idarə edilməsi zamanı qərargahın işinin təşkili. MT-101-5. Ankara, 1993

РЕЗИЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ШТАБА ПО УПРАВЛЕНИЮ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ В ХОДЕ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ И. МАДАТОВ

В этой статье рассмотрены и раскрыты общие обязанности офицеров штаба, повышение устойчивости управления подразделениями, сбор, анализ и оценка сведений об обстановке, организация взаимодействия между управлением бригады и подразделениями, управление войсками, уточнение и успешное выполнение задач в ходе наступательной операции.

SUMMARY

THE NATURE AND CONTENT OF LEADSHIP İ.MADATOV

Work of brigades staff during command and control of battle in assault. In this essay has been examined and described staff duties, sustaining of command of the forces, gathering information about the situation, analyzing, valuation, interconnection, command, clarification of duties in order to achieve their mission of military formation during the defensive war.

MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYATIN ÜMUMİ ƏSASLARI

Polkovnik-leytenant Əflatun NURƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: müştərək əməliyyat, dəniz əməliyyatı, müştərək döyüş.

Ключевые слова: совместная операция, морская операция, совместный бой.

Keywords: joint level operation, maritime, maritime operation, joint.

E-mail: eflatun nureliyev@mail.ru

lə təmin edərək əməliyyatın effektivliyini artıran tədbirlər görülməlidir. Bu məqsədlərin icrası üçün birdən çox qüvvənin döyüş qabiliyyətinə ehtiyac olan tapşırığın həyata keçirilməsi lazım olduqda, müştərək komandanlıq təşkil edilərək idarə-

nin vahid rəhbərlik altında olması təmin edilə bilər.

MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYAT

Müştərək əməliyyat, bir dövlətə məxsus olan quru, hərbi dəniz və hava qoşunlarından bir neçəsinin və ya hər hansı böyüklükdəki qüvvələrin bir komandanlığın idarəsi altında icra etdikləri əməliyyatdır.

Müştərək hədəfin istənilən vaxtda ələ keçirilməsi qüvvələrin səylərinin birləşdirilməsi və hədəf üzərinə yönəldilməsi ilə mümkündür. Təkmilləşən texnologiya qüvvələrin imkanlarını artırdığı qədər təhlükəni də artırır. Bu səbəblə əməliyyat sahəsində müştərək cəhdlər göstərilməsi zamanı istifadə edilən qüvvələr arasında qarşılıqlı müdaxilənin qarşısını alan və qarşılıqlı dəstək-

MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYATIN NÖVLƏRİ

Baş qərargahın əmrləri ilə bir qüvvənin və ya təşkil ediləcək müştərək xüsusi tapşırıq qüvvəsi, komandanlığın əmr və tabeçiliyində olan digər qüvvələrin əmrinə, əməliyyat tabeçiliyinə və ya əməliyyat nəzarətinə verilməsi ilə icra edilən əməliyyat da müştərək əməliyyata daxildir.

Quru-dəniz və desant əməliyyatı heyətlərində müxtəlif qüvvələrin olması müştərək əməliyyatın tipik nümunəsi hesab edilir.

Daxili təhlükəsizlik əməliyyatı, qeyri-nizami

ŞƏKİL 1. MÜŞTƏRƏK QÜVVƏLƏRİN ƏMR VƏ İDARƏETMƏ ƏLAQƏSİ

döyüş və xüsusi əlamətə malik olan müştərək əməliyyat kimi icra edilmələri uyğun olan əməliyyat növləridir.

Müştərək komandanlığın təşkilində əmr və idarəetmə əlaqəsi bu fəaliyyətin təşkili əmrini verən orqan tərəfindən müəyyənləşdirilir və bu əlaqə tam tabeçilik, əməliyyat tabeçiliyi və ya əməliyyata nəzarət formalarından biri olur. Əmr və idarəetmə əlaqəsinin təyini zamanı müştərək komandanlığa verilən tapşırıq, vəziyyət, vaxt, əməliyyat bölgəsi və müştərək komandanlıq üçün ayrılacaq birliklərin imkan və qabiliyyətləri nəzərə alınır.

Bir qüvvənin müəyyən hissəsini müştərək komandanlığın əmrinə, əməliyyat idarəetməsinə və ya əməliyyat nəzarətinə vermək, qüvvənin tamamlanmasına və ya digər tapşırıqlara zərər verəcəksə, müştərək komandanlıq təsis ediləcək bu zaman qüvvələr arasındakı əməkdaşlıq və koordinasiyanın təşkili müştərək planlaşdırma və icra üçün kifayət edəcəkdir.

Müştərək Əməliyyat Doktrinası, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin strateji və operativ səviyyədə icra edəcəyi müştərək əməliyyatın prinsiplərini, planlama və icrasına aid üsul və cavabdehlikləri əhatə edir. [1.187]

MÜŞTƏRƏK DÖYÜŞ

Müştərək hədəfin istənilən vaxt ələ keçirilməsi, qüvvələrin səylərinin birləşdirilməsi və hədəf üzərində üstünlüyü ilə mümkündür. Döyüş sahəsində müştərək məqsədin mahiyyəti, istifadə olunan qüvvələr arasında qarşılıqlı iş birliyini və dəstəyi təmin edərək əməliyyatın effektivliyini artıran tədbirlərin görülməsi lüzumunu doğurur. Müştərək hədəfin əldə edilməsində yeganə vasitə olan qüvvə və ya elementlərin bir-birini tamladıracaq və dəstəkləyəcək şəkildə tətbiqi zəruridir. Bu məqsədə çatmaq üçün birdən artıq qüvvənin, yaxud elementlərin istiqamətləndirilməsi və idarə olunmasının tək əldə cəmləşdirilməsi üçün müştərək komandanlıq təşkil edərək idarə edici komandirin təyin olunması gərəklidir.

Dənizdən desantçıxarma və hava-desant döyüşləri quruluşlarında müxtəlif qüvvə elementlərini yerləşdirməklə müştərək əməliyyatın tipik yega-

nə nümunəsi təşkil edilir. Daxili təhlükəsizlik fəaliyyəti, nizamsız müharibə və xüsusi xarakterli digər əməliyyatlar müştərək əməliyyat şəklində icra edilmələri baxımından münasib olan döyüş növləridir.

HƏRBİ DƏNİZ VƏ HAVA QÜVVƏLƏRİ İLƏ KOORDİNASIYA VƏ DƏNİZDƏN DESANTÇIXARTMA ƏMƏLİYYAT PLANININ DİREKTİVİ

Dənizdən desantçıxarma əməliyyat planı, icrası nəzərdə tutulan quru-dəniz əməliyyatının planlaşdırılması üçün qüvvə komandanlıqlarına və bu əməliyyat üçün təşkil ediləcək müştərək xüsusi tapşırıq qüvvəsi komandanlığına baş qərargah tərəfindən verilən əmrdir. Bu əmr quru-dəniz əməliyyatından əvvəlki və sonrakı fəaliyyətlərlə bağlı əsasları əhatə edir. Dənizdən desantçıxarma əməliyyat planı bir əməliyyat əmri və ya planı şəklində əvvəlcə mövcud olan təlimnamə şəklində də ola bilər.

Dənizdən desantçıxarma əməliyyatı üç qüvvənin iştirak etdiyi müştərək əməliyyat olduğuna görə aşağıda göstərilən cəhətlər planda ətraflı izah edilməlidir:

- müştərək xüsusi tapşırıq qüvvəsi komandanlığının təşkili və komandanlığın yaradılması;
- qüvvə ayrılması;
- dənizdən desantçıxarma əməliyyatının hədəfləri;
- dənizdən desantçıxarma əməliyyatının icra ediləcəyi dəniz, quru və hava sahələrinin (quru-dəniz hədəf sahəsi) sərhədləri;
- toplanma ilə bağlı əsaslar;
- dənizdən desantçıxarma əməliyyatı ilə bağlı əmr, idarəetmə və koordinasiyanın əsasları;
- icrası nəzərdə tutulduğu halda digər müştərək əməliyyat növlərinin quru-dəniz əməliyyatı ilə əlaqəsi və koordinasiya əsasları;
- əməliyyatın kod adı, müvəqqəti başlama vaxtı və lazım olduqda hədəflərin ələ keçirilmə tarixləri;
- KQS-nin ayrılması, onlardan istifadə və nəzarətlə bağlı xüsusi nizamnamələr;
- dənizdən desantçıxarma əməliyyatının döyüş, döyüş xidmət dəstəyi və bunlarla bağlı koordinasiya təlimatları;

– əməliyyatın başa çatdırılması ilə bağlı qəti təlimatın icrası nəzərdə tutulursa, növbəti müştərək əməliyyata aid ilkin məlumatlar, qüvvə ayrılması əmri və idarəetmə səviyyəsi. [2.221]

MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYATIN TƏRİFİ

Dünya dövlətlərinin, böyük güclərin və beynəlxalq quruluşların təsiri nəticəsində əməliyyatın az vaxtda sona çatdırılması məcburiyyətində qala biləcəyi diqqətə alınaraq qəti nəticəli müharibə, nəticənin mümkün olduğu ən qısa zamanda əldə edilməsinə imkan verməsi baxımından müştərək əməliyyat tərzində icra edilir.

Məhdud güc istifadəsi baxımından tək qüvvənin əməliyyatına istinad edən çox xüsusi tapşırıqlar müstəsna olmaqla gələcəyin müharibələri müştərək əməliyyatlar tərzində icra ediləcəkdir.

Hədəf təyini, silah sistemlərinin mənzili və təkmilləşdirilməsindəki nəticələr, əməliyyat icra ediləcək ərazi ölçülərinin genişlənməsi və əməliyyat sürətinin artması, əməliyyatı icra edəcək qüvvələrin bir-birinin imkanlarından qarşılıqlı istifadə etməsi zərurətini ortaya çıxarır. Bundan başqa, bir qüvvəyə aid həmlə elementlərinin istifadə edildiyi əməliyyatda digər qüvvələrin bəzi imkan və qabiliyyətlərinin dəstəklənməsi məqsədlə istifadə zərurəti ortaya çıxarır. Əməliyyatın məqsədinin həyata keçməsi üçün düşmən üzərində istənilən təsirin sürətlə icrası əsasdır.

Düşmənin əks-təsir göstərmə qabiliyyətini məhdudlaşdırmaq, təşəbbüsü ələ keçirmək və əldə saxlamaq üçün düşmən üzərində istənilən təsirin ən qısa zamanda və sürətli bir şəkildə təşkil edilə bilər. Bu məqsədlə əldə olan mövcud vasitələrdən hədəflər üzərində planlaşdırılmış şəkildə müştərək və eyni zamanda təsir edəcək şəkildə istifadə edilərək düşmənin vəziyyəti gərginləşdirilir. Bir qüvvə elementlərinin hakim rol oynadığı əməliyyatın müəyyən bir mərhələsində digər qüvvə elementləri də dəstəkləyici şəkildə istifadə edilə bilər.

Uzaqmənzilli və dəqiq atan silah sistemlərinin tətbiq qurur, dəniz və hava platformalarından uzaq məsafələrə icra edilən dəqiq nöqtə atışlarının çox yaxından koordinasiya edilməsini, qüvvə elementləri arasında daha yaxın bir iş birliyi saxlanılmasını və dolayısıyla müştərək əməliyyatın

icra edilməsinin vacibliyini ortaya çıxarır.

Əməliyyatın qısa bir vaxtda yekunlaşdırılması üçün müştərək əməliyyat bölgəsinə mənsub müştərək tapşırığın doğru zamanda və ya doğru zamanda yaxın və üç qüvvə elementlərinə eyni zamanda çatdırılması vacibdir. Bu da quru, dəniz və hava elementləri arasında uzlaşmış, sürətli, gizli məlumat axını və standart təchizat və daha yaxın bir işbirliyinin vacibliyini ortaya çıxarır. [3.53]

MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYAT BÖLGƏSİ

Müharibə meydanı, müharibənin rəhbərlik və idarəsiylə əlaqəli olan və ya ehtimal olunan (tərəfsiz dövlətlərin quru, dəniz, hava ərazisi xaricində qalan) quru, dəniz və hava bölgələrinin cəmidir. Məhdud güc istifadəsində sadəcə əməliyyata səhnə olan bölgə və sahə müharibə meydanı qəbul edilir. Qəti nəticəli müharibədə isə ölkənin tamamı müharibə meydanıdır. Müharibə meydanı hüdudları baş qərargah və ya daha yuxarı səviyyədə müəyyən edilir.

Əməliyyat meydanı, müharibə meydanının hərbi əməliyyat və ona aid təşkilati fəaliyyətlərin icrası üçün vacib olan hissəsidir. Coğrafi sərhədləri, istifadə olunacaq qüvvələrə manevr, mühafizə, daşınma yolları və təşkilati fəaliyyətləri üçün gərəkli sahəni saxlayacaq şəkildə baş qərargah tərəfindən müəyyən edilir. Coğrafi vəziyyəti, ehtimal hərəkət bölgələri, bölgələrin genişliyi və bir-biriylə olan əlaqələri, mənbələr və hərbi baxımdan dövlətin ərazisi tək bir əməliyyat meydanı özəlliyini daşıyır.

Baş Qərargah rəisi silahlı qüvvələrin komandanı olaraq əməliyyat meydanının komandiridir. Baş qərargahın rəhbərlik və idarə edəcəyi əməliyyat, strateji səviyyədə müştərək əməliyyatdır.

Əməliyyat bölgəsi əməliyyat meydanının, vəziyyətin icrası üçün icra ediləcək müştərək, quru, dəniz, hava və s. çeşidli əməliyyat ilə bu əməliyyata aid təşkilati fəaliyyətlərin icra ediləcəyi hissəsidir.

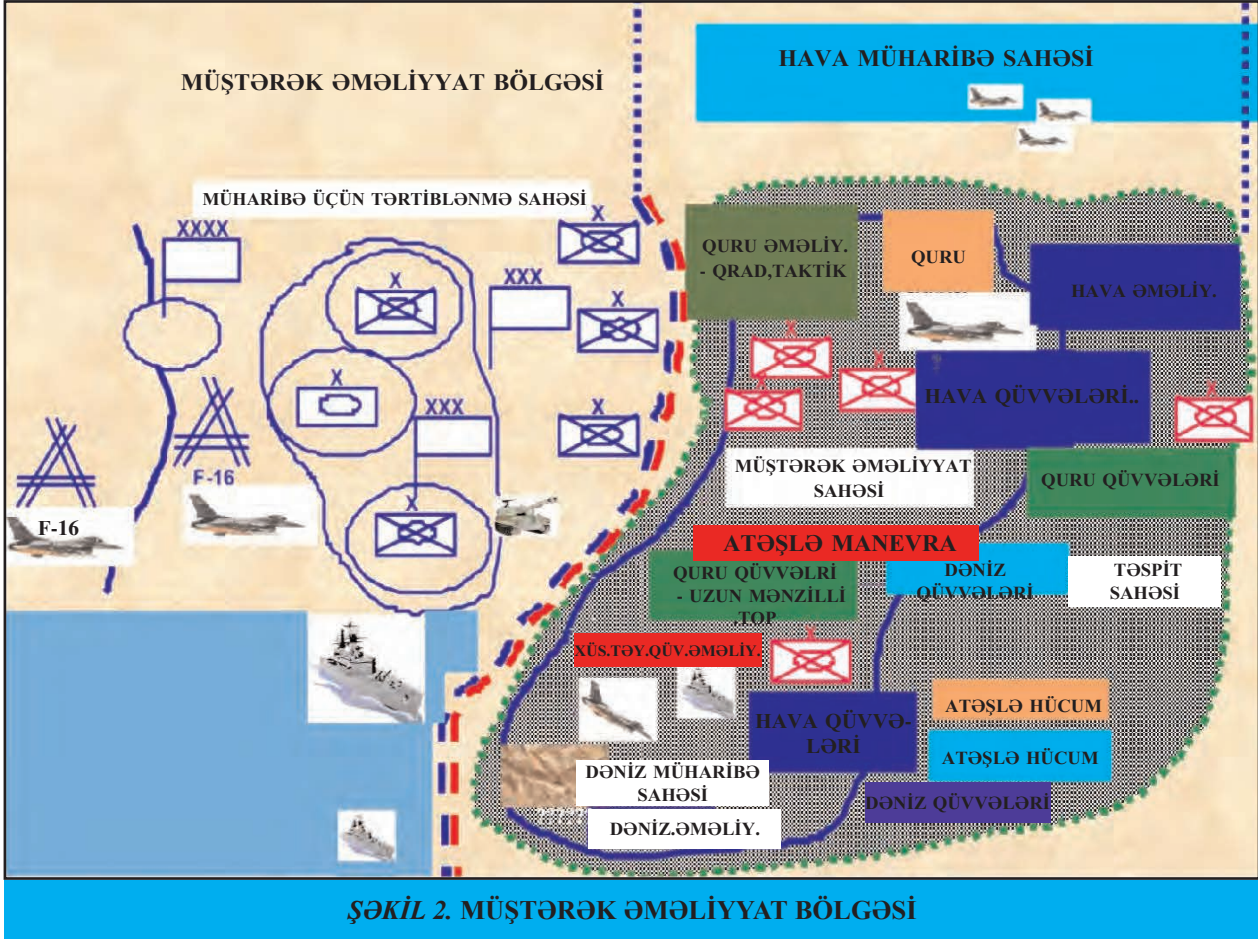
Əməliyyat meydanının müştərək və ona aid döyüş xidmət dəstəyi fəaliyyətlərinin icrası üçün əvvəlcədən təyin edilən hissəsidir. Müştərək əməliyyat bölgəsi, təsbit sahəsi, müştərək əməliyyat sahəsi, müharibə üçün tərtib sahəsi və

döyüş xidmət dəstəyi sahəsindən əmələ gəlir.

Müştərək əməliyyat sahəsi Müştərək əməliyyat sahəsinin hava elementləri ilə suüstü və sualtı qüvvələri və ya quru qüvvələrinin sahib olduğu silah sistemlərinin mənzilləri daxilində əməliyyat icra etdikləri quru, hava və dəniz sahəsidir və müştərək əməliyyat bölgəsinin, qəti nəticəli müharibələrin icra edildiyi hissəsidir.

əməliyyat bölgəsinin əməliyyat üçün hazırlıqlarının icra edildiyi və əməliyyatın icrasına başlandıqı quru və dəniz sahələrini əhatə edən hissəsidir.

Döyüş xidmət dəstəyi sahəsi müştərək əməliyyat bölgəsinin, əməliyyatın döyüş xidmət dəstəyi üçün lazım olan elementlərinin tərtibləndiyi və buradan döyüş xidmət dəstəyinin təmin edildiyi hissəsidir. [3.66]

ŞƏKİL 2. MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYAT BÖLGƏSİ

Hava müharibə sahəsi dost döyüş suüstü və sualtı qüvvələri və ya quru qüvvələrinin birliklərinin bilavasitə müharibə etdikləri və ölçüləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş bölgənin üzərindəki hava sahəsidir.

Quru müharibə sahəsi quru döyüş birliklərinin tərtibləndiyi və bilavasitə müharibə etdiyi, ölçüləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş quru sahəsidir.

Dəniz müharibə sahəsi döyüş birliklərinin tərtibləndiyi və bilavasitə müharibə etdiyi, ölçüləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş dəniz sahəsidir.

Müharibə üçün tərtiblənmə sahəsi müştərək

DƏNİZ ƏMƏLİYYATI

Dəniz əməliyyatının son hədəfi, əməliyyatın icra edildiyi dəniz ərazilərində dəniz nəzarətini təsis etməkdir.

Dəniz əməliyyatının məqsədləri:

- düşmənin dəniz qüvvələri hissələrini məhv etmək və ya təsirsiz hala gətirmək;
- düşmənin dənizdən sərbəst istifadə etməsinə mane olmaq üçün düşmən fəaliyyətlərinin qarşısını almaq və dost üsurlərin fəaliyyətlərinin davam etdirilməsini təmin etmək;

- düşmənin dəniz daşımalarını əngəlləmək;
- dost dəniz daşımalarının nəzarətini və müha-fizəsini təmin etmək;
- digər dəstək və yardım qüvvələrinin yaradıl-ması;
- idarəetmə-nəzarət, rabitə və qabaqcadan xə-bərdarətmə sistemləri;
- kəşfiyyat və müşahidə sistemləri;
- döyüş vurucu ünsürləri;
- sahil mühafizə batareyaları;
- strateji önəmə malik olan iqtisadi hədəflər;
- limanlarda yerləşən hərbi gəmilər;
- MTT obyektləri (YSM bazası, ərzaq anbarı və s.). [3.117]

NƏTİCƏ

Böhranın idarə olunmasını və məhdud güc isti-fadəsinə baxmayaraq nəticə alınmadığı vəziyyətlərdə, Silahlı Qüvvələrin bütün gücüylə iştirak edəcəyi qəti nəticəli hərbi (müharibə) əməliyyat bölgəsinə və Azərbaycan SQ-nin əməliyyat plan-lama direktivində yer alan əsaslara bağlı olaraq, quru, dəniz, hava və xüsusi təyinatlı qüvvələrin də iştirak etdiyi müştərək əməliyyat şəklində icra edilir.

Dünya dövlətlərinin, böyük güclərin və beynəl-xalq quruluşların təsiri nəticəsində əməliyyatın az vaxtda sona çatdırılması məcburiyyətində qala biləcəyi diqqətə alınaraq qəti nəticəli müharibə, nəticənin mümkün olduğu ən qısa zamanda əldə edilməsi imkan verməsi baxımından müştərək əməliyyat tərzində icra edilir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən Azərbaycan Respublikası-nın öz quru, dəniz sahillərinin və hava məkanının müştərək qüvvələrlə müdafiə etməsi böyük əhə-miyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ordu və Korpus əməliyyatı (böyük hərbi birləşmələr), Türkiyə SQ-in Quru Qoşunları Təlimnaməsi (100–15). tərcümə, Bakı, 2005
2. Piyada Alayı, Türkiyə SQ-in Quru Qoşunları

Təlimnaməsi (194–2). Tərcümə, Bakı, 2005

3. Müştərək əməliyyat. Türkiyə SQ-nin Təlim-naməsi (MT 145-1). Tərcümə, Bakı, 2005

РЕЗЮМЕ

ОБЩИЕ ОСНОВЫ СОВМЕСТНОЙ ОПЕРАЦИИ А. НУРАЛИЕВ

Это статья описывает способы принципов, планирования и проведения совместных операций на стратегическом и оперативном уровнях Вооруженных сил Азербайджанской Республики. Развитие возможностей технологии, а также увеличивает возможную опасность. С этой целью важно проведение совместной операции под единым руководством.

SUMMARY

MAIN PRINCIPLES OF JOINT LEVEL OPERATION A. NURALIYEV

This article encompasses of principles, planning and conducting of ways in strategic and operative level of Azerbaijan Republic Armed Forces. Development of technologies are increasing probability of risk. That is why it is very important to conduct joint level operations under some command.

HAVA HÜCUMUNDAN MÜDAFİƏ BİRLİKLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASI ZAMANI APARILAN MÜƏYYƏN TƏDBİRLƏR

Mayor Akif CUMAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hava hücumundan müdafiə, hava hədəfi, atəş sistemi, qorunan obyekt, aşağı hündürlük.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, воздушные цели, система огня, обороняемый объект, малые высоты.

Keywords: air defence, low altitude, fire system, defended object, air target.

yəsi;

– kəşfiyyat sisteminin imkanları;

– komanda məntəqəsində alınan döyüş və kəşfiyyat məlumatlarının keyfiyyəti;

– briqadada (alayda) idarə etmə prosesinin avtomatlaşdırma dərəcəsi;

– hədəflərə qarşı divizionlar qrupu və zenit-raket divizionlarının atəşinin düzgün bölüşdürülməsi;

– divizionlar qrupu və zenit-raket divizionlarına vaxtında və dəqiq tapşırıqların qoyulması;

– qırıcılar və HHM birləşmələrinin digər qüvvə və vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqənin effektivliyi,

– komandirlərin hazırlıq səviyyəsi və briqadanın, divizionlar qrupu və zenit-raket divizionlarının komanda məntəqələrinin döyüş heyətlərinin sərəştəsi.

Döyüş fəaliyyətlərinin gedişi zamanı idarə etməyə aşağıdakılar daxildir:

– 1 nömrəli hazırlıq vəziyyətində briqadanın idarəedilməsi;

– düşmən haqqında məlumatların toplanılması və işlənməsi üzrə briqadanın kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin idarə edilməsi;

– divizionlar qrupunun dəstəyi ilə (zenit-raket divizionlarının) atəşin idarə edilməsi;

– qonşu birliklərlə qarşılıqlı əlaqənin davamlı həyata keçirilməsi;

– raketlərin hazırlanması və cəmləşdirilməsi zamanı texniki bölmələrin idarə edilməsi;

– silah və hərbi texnikanın vəziyyətinə, iş funksiyalarına (qabiliyyətinə) nəzarət edilməsi, ma-

Hava hücumundan müdafiə birliklərində döyüş fəaliyyətlərinə hazırlıq və əməliyyatların aparılması zamanı birliklərin idarə olunması nəzərə alınacaq ən əsas və vacib xüsusiyyətlərdən biridir. Lokal müharibələrin araşdırılmış yekunlarına istinad edərək demək olar ki, hava hücumundan müdafiə birliklərinin vaxtında xəbərdar olunması və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, birliklərin idarəedilməsi zamanı qərargahın birgə fəaliyyəti və əməliyyatın planlanması mühüm yer tutur. Zenit-raket briqadası qərargahında döyüş tapşırıqlarının öyrənilməsi, vəziyyətin qiymətləndirilməsi və qərarın qəbul prosesi iş xəritələrindən istifadə etməklə yerinə yetirilir. Həmin xəritədə təyin olunmuş qaydada tələb olunan məlumatlar əks etdirilir və verilmiş sərəncamlara əsasən mütəmadi dəqiqləşdirilir. Döyüş fəaliyyətlərinin gedişində briqadanın idarəedilməsinin vacib tərkib hissəsi divizionlar qrupu (zenit-raket divizionlarının) atəşinin idarə edilməsidir. Briqada atəşinin idarə edilməsi dedikdə hava düşməninə məhv edilməsi üçün briqada komandiri və komanda məntəqəsi döyüş heyətinin effektiv atəşin aparılmasına yönəldilmiş bütün fəaliyyətləri başa düşülür. Atəşin idarə olunmasının effektivliyi aşağıdakılarla müəyyən edilir:

– idarəetmə sisteminin döyüş hazırlığı səviyyəsi;

nevr keçiriləndə bölmələrin idarə edilməsi;

- düşmən hücumlarının nəticələrinin aradan qaldırılması, döyüş qabiliyyətinin bərpası və idarə edilməsi.

Zenit-raket briqadasında qərarların qəbulu, tapşırıqların qoyulması və briqadanın döyüş fəaliyyətlərinə hazırlığı zamanı qərargah müxtəlif iş üsullarını yerinə yetirə bilər. Bunların ardıcıl və paralel olaraq tətbiqi üç yerə bölünür.

Ardıcıl iş üsulu döyüş fəaliyyətlərinin hazırlığına kifayət qədər vaxt olduqda tətbiq olunur. Bu halda əməliyyatın planlanması hərbi hava qüvvələri komandanının qərarının qəbulu və əməliyyatın planlanması bitdikdən sonra yerinə yetirilir.

Parallel iş üsulu mütləqdir və döyüş fəaliyyətlərinin hazırlığına məhdud vaxt olduqda tətbiq olunur. Paralel iş üsulu döyüş tapşırığı alındıqdan və yuxarı komandirin niyyəti məlum olduqdan sonra həyata keçirilir.

Planlama fəaliyyəti başa çatdıqdan sonra döyüş fəaliyyətinin aparılması zamanı bölmələrin idarə olunması briqadanın komanda məntəqəsindən aparılır. Bu zaman atəşin idarə olunması əsas diqqətə alınacaq xüsusiyyətlərdən biridir. Zenit-raket briqadası ilə HHM döyüşün aparılmasının əsas üsulları atəşin aparılma qaydasından asılı olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

- daha vacib hədəflərin məhvi üçün atəşin eyni vaxtda cəmləşdirilməsi;

- düşmənin hava hücum vasitələri qruplarına atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi;

- hava düşməni maksimal itkiyə uğratmaq üçün atəşin bölüşdürülməsi;

- briqada komanda məntəqəsindən hədəf göstəricisi əsasında divizionlar qrupu və zenit-raket divizionları ilə atəşin aparılması;

- kəşfiyyat vasitələrinin məlumatı əsasında briqada komanda məntəqəsindən kordinasiya edilən divizionlar qrupu vasitəsilə atəşin aparılması;

- divizionlar qrupunun, zenit-raket divizionlarının sərbəst atəş aparması.

Atəşin cəmləşdirilməsi komandir tərəfindən düşmənin niyyəti açıldıqda və zərbədə iştirak edən hədəflərdən (hədəf qruplarından) vaciblərini seçdikdə, eləcə də zərbədə iştirak edən hava hücum vasitələrinin sıxlığı briqadanın atəş imkanlarından üstün deyilsə, bütün hallarda tətbiq

edilir. Atəşin bölüşdürülməsi hava düşmənin zərbə sıxlığı briqadanın atəş imkanlarından üstün və ya bərabər olduqda və ya zərbədə iştirak edən hədəflərdən (hədəf qruplarından) daha vacibləri müəyyən olunmadıqda tətbiq edilir.

Briqada atəşinin idarə edilməsinin əsas üsulu mərkəzləşdirilmiş üsuldur. Briqada komandiri hava hücum vasitələrinin aşkar olunması və məhv edilməsi barəsində qərar qəbul edir, atəş-aparma qaydasını göstərməklə hədəfin məhv edilməsinə komanda verir. Atəşin idarə olunması, mərkəzləşdirilmiş idarəetmə üsulunu tətbiq etməklə mümkün olmadıqda briqada komandiri əlahiddə divizionlara ayrıca hava hədəfi göstərməklə tapşırıq qoymur, onlara sektor və hündürlük diapazonu təyin edir ki, divizion komandiri hədəfləri məhv etmək üçün sərbəst seçmə hüququna sahib olsun. Briqadanın komanda məntəqəsi sıradan çıxdıqda və yaxud rəbitə pozulduqda divizion (divizionlar qrupu) komandiri vəziyyəti sərbəst qiymətləndirir, hava hədəfini seçir, birinci növbədə atışın əsas sektorunda və aşağı hündürlükdə cavabdeh sektorlarda, eləcə də sağdan qonşu divizionların sektorlarının kəsişməsində, seçilmiş hədəflərin məhvinə qərar qəbul edir, rəhbəredici sənədlərə, onlara əvvəlcədən qoyulmuş tapşırığa, döyüş sərəncamlarının tələblərinə istinad edərək, sərbəst atəş açır.

Hava düşmənin qiymətləndirilməsi döyüş məlumatlarının və qarşılıqlı əlaqədə olan hissə və bölmələr haqqında məlumatları, eləcə də komandirin qarşıdakı hava düşmənin döyüş imkanlarını və döyüş tətbiqi üsullarını bilməsi əsasında yerinə yetirilir. Hava düşmənin qiymətləndirilməsi onun niyyətinin aşkar olunmasına, həmlənin ümumi xarakterinin aşkar olunmasına istiqamətləndirilir. Qərargah hava düşmənin qiymətləndirilməsi ilə aşağıdakıları əldə edərək qiymətləndirir:

- düşmənin niyyətini və zərbənin ümumi xarakterini;

- düşmənin məhv etməyə cəhd göstərdiyi hədəfi və tapşırığını;

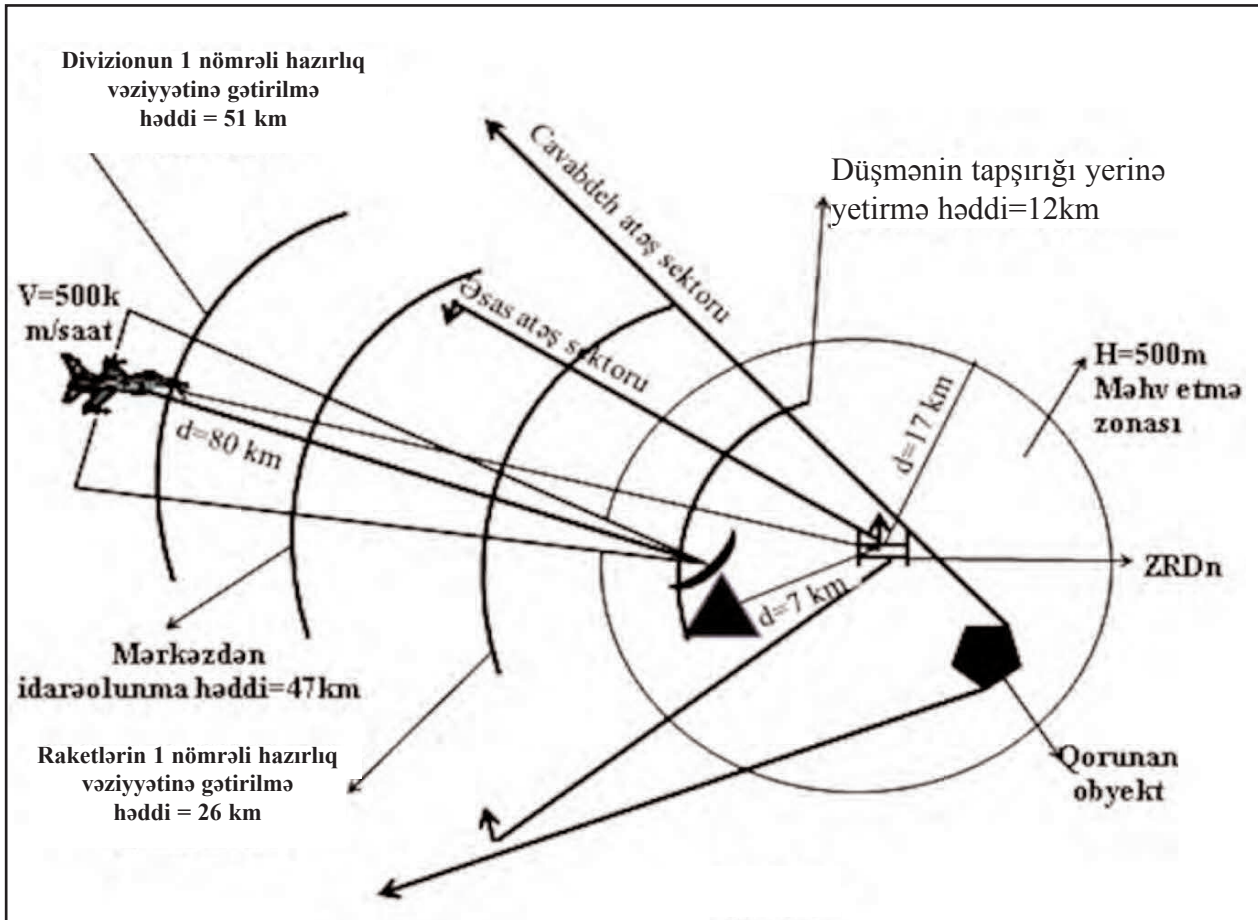
- həmlədə iştirak edən qüvvə və vasitələrin tərkibini;

- hansı istiqamətdən və hansı marşrutdan zərbə endirəcəyini;

- hansı hündürlükdən və hansı qüvvə ilə həmlə yerinə yetiriləcəyini;
- düşmənin döyüş düzülüşünü;
- hansı qrupun kəşfiyyat və ya həmlə qrupu olduğunu;
- hansı qrupun təminədi qrup olduğunu;
- hədəfin vaciblik dərəcəsinə;
- düşmənin hava hücum vasitələrinin dərinliyə eşelonlaşdırılmasını;
- həmlənin sıxlığını və uzun müddətliliyini;
- hava hücum vasitələrinin digər növlərini və qanadlı raketlərini;
- düşmənin əks-fəaliyyətdə gözlənilən üsulunu (manevr, radioelektron və atəşlə susdurulma) təyin edir.

Hava hədəflərinin qiymətləndirilməsi əsasən döyüşün aparılma niyyətini təyin etmək üçün zəruridir. Briqada komandiri hər bir hədəfin xarakterini müəyyən etdikdə, dövlət mənsubiyyətini, tərkibini, tipini, hündürlüyünü, trayektoriyasını,

hər bir hədəfin uçuş sürətini, uçuş vaxtını, hansı divizionun məhvetmə zonasına daxil olduğunu, atışın səmərəliliyinə onun əks-təsir göstərmə imkanlarını və üsullarını qiymətləndirir. Düşmənin tətbiq edəcəyi ehtimal olunan döyüş düzülüşünü qərargah əvvəlcədən ehtimal edir və bölmələrə tapşırığı ona əsasən qoyur. Eyni zamanda bölmələrə tapşırığın qoyulması və hədəflərin bölüşdürülməsi üçün komanda məntəqəsində müəyyən hesabatlar aparılır. Zenit-raket briqadasının idarə olunması zamanı müəyyən olunmuş hesabatlar vardır ki, döyüş işinin aparılması və hava hədəfinin vaxtında aşkar olunaraq onun məhv edilməsinə dair təbəçilikdəki divizionlara tapşırığın qoyulması zamanı bu hesabatlar böyük rol oynayır. Bu hesabatlar briqadanın tərkibindəki zenit-raket komplekslərinə və aşkar olunmuş düşmən hava hücum vasitələrinin göstəricilərinə görə dəyişilir. Şəkil 1-də verilmiş şərtlər ilə hücum edən düşmənin hava hücum vasitəsinə görə bəzi hesabatları aparılmışdır.

ŞƏKİL 1.

Məsələn, V hədəf = 139 metr/saat, H hədəf = 500 metr olduğu şərt üçün S-125 zenit-raket kompleksi üçün müəyyən hesabatlar aparılmışdır.

1. Düşmənin uçubçatma vaxtı ön radiotexniki bölmələrin hava düşməninə aşkar etdiyi andan divizionun məhvetmə zonasının uzaq sərhəddinə qədər uçuşa sərf etdiyi vaxtdır. Zenit-raket briqadası üçün isə zenit -raket divizionlarının minimal uçubçatma vaxtının müddətidir.

$$D_{\text{uçma vaxtı}} = D_{\text{aşkarlanma}} + \Delta - D_{\text{rak.uz.vurma sərhədi}} / V_{\text{hədəf}} = 80000 + 7000 - 17000 / 139 \text{ metr/san} = 70000 / 139 \text{ metr/saniyə} = 503 \text{ saniyə} = 8 \text{ dəqiqə} 23 \text{ saniyə}.$$

Yuxarıdakı şərtlər altında uçan hava hədəfinin uçubçatma vaxtı 8 dəqiqə 23 saniyədir. Verilmiş şərtə divizionu döyüş məlumatı ilə təmin edən radiotexniki bölmə diviziondan 7 km irəlidə yerləşdiyi üçün heablama zamanı bu məsafə aşkar etmə zonasının üzərinə gəlinir. Diviziondan arxada yerləşdikdə isə bu məsafə çıxılacaqdır və 6 dəqiqə 42 saniyə olacaqdır.

2. Mərkəzdən idarə olunma həddinin hesabı yuxarıda verilmiş şərtlər üçün aşağıdakı kimi olacaqdır. Mərkəzdən idarə olunma həddi elə bir uzaqlıqdır ki, briqadanın komanda məntəqəsindən hədəf göstərmək və idarə etməklə hesablanmış atəşin keyfiyyəti yüksək olsun və düşmənin hava hücumu vasitələrinin məhv edilməsi təmin olunsun.

$$D_{\text{mih}} = D_{\text{mzus}} + V_{\text{h}} (T_{\text{gecik}} + T_{\text{km.rtg}} + T_{\text{zbr.km.}} + T_{\text{at.sil}}) = 17000 + 139 (60 \text{ san} + 30 \text{ san} + 60 \text{ san} + 65 \text{ san}) = 17000 + 29885 = 46885 \approx 47 \text{ km}$$

3. Düşmənin tapşırığı yerinə yetirmə həddinin hesabı aşağıdakı kimi olacaqdır. Bu elə bir həddir ki, düşmən aviasiyası orada olduqda müdafiə olunan obyektə məhvedici vasitələri tətbiq etmək imkanı qazanır, hansı ki, özünü briqada tərəfindən məhv etmək mümkün deyil və ya qeyri-effektiv dərəcədə məhv edilir.

$$L_{\text{t.y.y.h}} = R_{\text{zəd}} + D_{\text{bur}} = 5000 + 7000 \text{ m} = 12000 \text{ m} = 12 \text{ km}$$

İdarə olunan aviasiya bombasının xarakterinə, daşıyıcı təyyarənin bombanı və ya raketini atma uzaqlığına görə düşmənin tapşırığı yerinə yetirmə həddi dəyişilir.

4. Divizionun 1 nömrəli hazırlıq vəziyyətinə gətirilmə həddinin hesabı yuxarıda verilmiş şərtlər üçün aşağıdakı kimidir.

$$D_{\text{haz. №1}} = D_{\text{uz.sər}} + V_{\text{hdf}} (T_{\text{haz. №1-ə gəlmə vaxtı}} + T_{\text{ZRĐ niş vaxtı}} + T_{\text{rak. uz. sər. uçma vaxtı}}) = 17000 + 139 \text{ m/san} (180 \text{ san} + 40 \text{ san} + 26 \text{ san}) = 51 \text{ km}$$

Zenit-raket divizionunun 1 nömrəli hazırlıq vəziyyətinə gətirilmə həddinin hesabı yuxarıda verilmiş şərtlər üçün 51 km olacaqdır.

5. Raketlərin 1 nömrəli hazırlıq vəziyyətinə gətirilmə həddinin hesabı.

$$D_{\text{rak.haz. №1}} = D_{\text{uz.sər}} + V_{\text{hdf}} (T_{\text{ZRĐ niş vaxtı}} + T_{\text{rak.start.vaxtı}} + T_{\text{rak.uz.sər.uçma vaxtı}}) = 17000 + 139 \text{ m/san} (40 \text{ san} + 1.5 \text{ san} + 26 \text{ san}) = 26 \text{ km}.$$

Raketlərin 1 nömrəli hazırlıq vəziyyətinə gətirilmə həddinin hesabı yuxarıda verilmiş şərtlər üçün 26 km olacaqdır.

6. Atəş silsiləsinin hesablanması S-125 Zenit-raket divizionu üçün aşağıdakı qaydada olacaqdır.

$$T_{\text{silsilə}} = T_{\text{atəş hazırlıq}} + T_{\text{atəş}} = 45 \text{ san} + 32.5 \text{ san} = 77.5 \text{ saniyə}.$$

$$T_{\text{atəş hazırlıq}} = T_{\text{kom}} + T_{\text{hədəf göstərici}} + T_{\text{km. iş.vaxtı}} = 5 \text{ san} + 5 \text{ san} + 35 \text{ san} = 45 \text{ saniyə}.$$

$$T_{\text{atəş}} = T_{\text{rak.start keçidi}} + T_{\text{interval}} + T_{\text{raketin uzaq sər. uç. vaxtı}} = 1.5 \text{ san} + 5 \text{ san} + 26 \text{ san} = 32.5 \text{ saniyə}$$

Burada T_{kom} – hədəfin məhv edilməsinə komandanın verilmə vaxtı.

$T_{\text{hədəf göstərici}}$ – antenanın hədəf istiqamətinə fırladılma vaxtı.

$T_{\text{km. iş.vaxtı}}$ – döyüş heyətinin iş vaxtı (30 san, 35 san, 40 san).

$T_{\text{rak.start keçidi}}$ – raketin atıcı qurğudan çıxma vaxtı.

T_{interval} – raketlər arasında interval.

$T_{\text{raketin uzaq sər. uç. vaxtı}}$ – raketin uzaq sərhəddə uçuş vaxtı. ($V_{\text{raket}} = 650 \text{ m/san}$)

Verilmiş şərtlər ilə uçan hədəfə qarşı atəş silsiləsi 77,5 saniyə olacaqdır. Hədəfin hündürlüyünə görə raketin uzaq sərhədə uçuş vaxtı dəyişəcək və atəş silsiləsinin vaxtı artacaqdır.

7. Aşkar olunmuş hədəfin müşayiət olunması zamanı hədəfə raketin uzaq sərhədə buraxılma anını təmin etmək üçün aşağıdakı qaydada hesabat aparılacaqdır.

$$D = D_{\text{uzaq məhvetmə sərhədi}} + V_{\text{hədəf}} (T_{\text{rak. start.vaxtı}} + T_{\text{rak.uz.sər.uçma vaxtı}}) = 17000 + 139 (1.5 + 26) =$$

$17000 + 3822.5 = 20822.5$ metr = 21km. Verilmiş şərtlər ilə uçan hədəfə qarşı raketin buraxılması 21 km də olmalıdır ki, raketlə hədəfin görüşməsi məhvetmə zonasının uzaq (yəni 17 km də) sərhəddində baş versin.

8. Aşkar olunmuş hədəfin müşayiət olunması zamanı hədəfə raketin yaxın sərhəddə buraxılmasının təmin etmək üçün aşağıdakı qaydada hesabat aparılacaqdır.

$D = D_{\text{yaxın məhvetmə sərhəddi}} + V_{\text{hədəf}} (T_{\text{rak. start.vaxtı}} + T_{\text{rak.yaxın.sər.uçma vaxtı}}) = 3500 + 139 (1.5 + 6) = 3500 + 903.5 = 4403.5$ metr = 4,4 km. Verilmiş şərtlər ilə uçan hədəfə qarşı raketin buraxılması 4,4 km də olmalıdır ki, raketlə hədəfin görüşməsi məhvetmə zonasının son yaxın sərhəddində (yəni 3,5 km-də) baş versin.

Göstərilmiş hesabatlar zenit-raket briqadasının komanda məntəqəsində, bəzi hesabatlar isə divizionun komanda məntəqəsində hesablanır və alınmış nəticələrə əsasən döyüş heyətlərinin idarə olunması həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, HHM birliklərinin idarə olunması daha çox dəqiqlik tələb edir. Zenit-raket briqadasının idarə olunması zamanı və tabeçilikdəki divizionlara tapşırıqların qoyulması hava hücum vasitələrinin uçuş hündürlüyü və sürətinə görə, eyni zamanda tapşırığı yerinə yetirən bölmələrin taktiki-texniki xarakteristikasından asılı olaraq dəyişilir. Briqadanın komanda məntəqəsində aparılan hesablara görə divizionlara hazırlıq №1 verilir, raketlərin hazırlığa qoyulması üçün divizionlara komanda verilir, hədəflərin bölüşdürülməsi, müşahidə olunan hədəfin məhv olunması üçün tapşırıqlar qoyulur.

NƏTİCƏ

Hava hücumundan müdafiə birliklərinin idarə olunmasına müasir döyüş texnikasının istifadəsi, heyətlərin yüksək döyüş hazırlıq səviyyəsi, idarəetmə bacarığı, döyüş texnikasının xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyi və onlardan bacarıqla istifadə, həmçinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin istifadəsi ilə nail olmaq olar. HHM birliklərində döyüş texnikasının və idarəetmə sistemlərinin avtomatlaşdırılması, həmçinin döyüş heyətlərinin bilik və bacarıqlarının müasir tələblərə cavab verməsi, hava düşməninə dərhal

məhv olunmasına zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Хюненен А.И. генерал-полковник Тактика Зенитных Ракетных Войск. Москва, 1988
2. Зимин Г., Бутурилин Ф.Т. Справочник Офицера Противовоздушной Обороны. Москва, 1981

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ ПРОТИВОВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ А.ДЖУМАЕВ

В статье раскрыты применение управления в боевых действиях соединений противовоздушной обороны, уделено внимание изучения тактических расчетов для эффективного управления соединений противовоздушной обороны. Было доказано, что использование новых технологий и автоматизированных систем управления приводит к повышению устойчивости систем управления.

SUMMARY

CONDUCTING PRECAUTIONS DURING COMMAND AND CONTROL OF AIR DEFENCE FORCES A. JUMAYEV

In this article was revealed the implementation and management of Air Defense units in the combat actions. It was given attention for searching tactical accounts for the effectively management of Air Defense units. Was proved that using of new technics and automatical systems of management conducts for improving reliable system of management

DÖRDÜNCÜ NƏSİL HAVA HÜCUMUNDAN MÜDAFİƏ (HHM) SİSTEMİ

Mayor Ramil SƏFƏRLİ

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: raket əleyhinə müdafiə, radiolokasiya, ballistik raketlər, hipersəsli.

Ключевые слова: противоракетная оборона, радиолокация, баллистические ракеты, гиперзвуковой

Keywords: anti-missile defense, radar, ballistik missiles, hipersonic.

ğın öhdəsindən gələ bilən, 4-cü nəsil silahı sayılan “TRİUMF- S-400” zenit-raket kompleksinin taktiki-texniki xassələrini araşdırmaq istərdim. Məqalədə sistemin digər mövcud və xarici HHM sistemləri ilə müqayisəsi aparılmışdır.

Müasir hava hücumundan müdafiə və raket əleyhinə müdafiənin əsas cəhətləri hava hücum döyüş yükünün məhv edilməsi zəruriyyəti və ya onun tutulmasıdır. Bunun nəticəsi qorunan obyektin rayonunda döyüş yükünün zəmanətli ehtimalla düşməməsidir. Bu yalnız hədəfin döyüş yükünün zenit idarəolunan raketlərlə tutulub dağıdılması zamanı mümkündür. Bu nəticəni raketin hədəfin döyüş hissəsinə dəqiq dəyməsi və ya kiçik bir partlayış enerjisindən almaq olar. Tapşırı-

yisəsi aparılmışdır.

Təyinatı. “TRİUMF - S-400” zenit-raket kompleksi – maneəqoyucu və kəşfiyyat təyyarələrinin, radiolokasiya idarəetmə və aşkaretmə təyyarələrinin, taktiki və strateji aviasiya təyyarələrinin, taktiki, əməliyyat-taktiki, ballistik raketlərin, ortamənzilli ballistik raketlərin, hipersəsli hədəflərin, digər müasir və perspektivli hava hücum vasitələrinin məhv edilməsi üçün təyin olunub.

S-400 zenit-raket kompleksi S-300 zenit-raket

komplekslərinin bazasında yaradılmışdır və mövcud sistemlərə nəzərən daha böyük (zonaya, effektivliyə və məhv olunan hədəflərin sayına görə) taktiki-texniki imkanlara malikdir. Mütəxəssislər bu kompleksin 2,5 dəfə daha effektiv olduğunu iddia edirlər. “TRİUMF” – yeganə sistemdir ki, həm köhnə (S-300 PMU-1 və PMU-2) sistemli raket tiplərini, həm də yeni tipləri istifadə edə bilər. Ən əsas işə baza variantında 4 tip raket olmaqla (müxtəlif start kütləsi və uzaqlığa görə fərqlənən) S-400 sistemi-

nin eşelonlaşdırılmış HHM sistemi yaratmağa, kompleksin məhvetmə zonasını böyütməyə və gələcəkdə təkmilləşdirmə üçün perspektiv imkanları var. Döyüş işinin bütün mərhələlərinin yüksək avtomatlaşdırma səviyyəsi, müasir element bazası S-400 zenit-raket sisteminin şəxsi heyətinin sayının azalmasına şərait yaratdı. Quruluş prinsipi və şəxələnməş rəbitə sistemi S-400 üçün yalnız HHQ deyil, Silahlı Qüvvələrin müxtəlif səviyyələrində inteqrasiyaya imkan verir. Kompleksin baş istehsalçısı “Almaz” Mərkəzi Konstruktor Bürosudur. İstehsalçıların iş birliyinə Rusiya müdafiə sənayesinin aparıcı-istehsalçıları “Fakel” Mərkəzi Konstruktor Bürosu, Novosibirsk Ölçü Cihazları Tədqiqatlar İnstitutu, Sankt-Peterburq Xüsusi Maşınqayırma Konstruktor Bürosu və s. daxil olmuşdur. S-400 zenit-raket sistemi Rusiya ordusunda silahlanmaya 28 aprel 2007-ci ildə qəbul olunmuş və 6 avqust 2007-ci ildə Elektrostal şəhərində döyüş növbəsinə daxil edilmişdir. Qərbdə kompleks – SA-20 kodlanması ilə tanınır.

Tərkibi. S-400 zenit-raket kompleksinin baza variantında S-300 zenit-raket kompleksinin strukturu saxlanılmışdır. Tərkibində çoxfunksiyalı radiolokasiya stansiyaları, buraxma qurğuları, avtonom aşkarlama və hədəfgöstərmə vasitələri olmaqla yeni kompleksin idarəetmə vasitələri hədəfə görə çoxkanallılığını təmin edir.

“TRİUMF” zenit-raket sisteminə daxildir:

- idarəetmə vasitələri 30K6E;
- döyüşü idarəetmə məntəqəsi 55K6E;
- aşkarlama radiolokasiya stansiyaları 91N6E;

- zenit-raket kompleksləri 98J6E (6 ədəd);
- çoxfunksiyalı idarəetmə radiolokasiya stansiyaları 92N2E;
- buraxma qurğuları 5P85TE2 (5P85SE2) 12 ədəd;
- zenit-raket kompleksi S-300 PMU-1 və PMU-2-də mövcud olan 48N6E;
- 48N6E2 zenit idarəolunan raketlər, eləcə də 9M96E2 9M96E və uzaqmənzilli 40N6E raketləri;
- tərkibinə verilmiş vasitələr çoxhündürlüklü 96L6E, 92N6E anten postu üçün hərəkət edən 40B6M qülləsi.

Döyüşün bütün mərhələləri – aşkarlama, trass müşayiəti, hədəflərin zenit-raket kompleksləri arasında bölüşdürülməsi, onların tutulması, müşayiəti və tanınması, raket tipinin seçilməsi, atışa hazırlanması, atış, raketlərin hədəfə yönəldilməsi, atəşin nəticələrinin qiymətləndirilməsi avtomatlaşdırılmışdır. Zenit-raket sisteminin KM-də 91N6E radiolokasiya kompleksi mövcuddur ki, sistemin fəaliyyət zonasında radiolokasiya sahəsinin yaradılması, aşkarlanması, trass müşayiəti, dövlət mənsubiyyətinin təyin edilməsini 100-ə qədər hədəfdə təmin edir. 91N6E radiolokasiya stansiyası dairəvi müşayiət rejimində işləyir, üç koordinatlıdır və maneəyə qarşı dayanıqlıdır. Bu radiolokator digər növbətçi və döyüş rejimində işləyən yerüstü radiolokasiya stansiyalarıyla müqayisədə üstünlüyə malikdir, onda ikiölçülü skanerləmə şüası ilə fazalayıcı anten qəfəsi mövcuddur. Aşkarlama radiolokasiya stansiyalarının verilənlərinə əsasən, komanda məntəqəsi sistemin zenit-raket kompleksləri arasında hədəf bölgüsünü aparır, onları uyğun hədəf göstəriciləri ilə təmin edir, eləcə də hava hücum vasitələrinin kütləvi basqını, müxtəlif hündürlüklər üzrə döyüş tətbiqində intensiv radioqarşıdurma şəraitlərində döyüş işinin aparılmasını təmin edir. Zenit-raket sistemi KM-nə əlavə hədəflər haqqında trass məlumatını yuxarı komanda məntəqəsindən və ya onları təmin edən yerüstü radiolokasiya

stansiyalarından, aviasiya bort radiolokasiya stansiyalarından qəbuletmə imkanları var. Müxtəlif dalğa diapazonlarında radiolokasiya məlumatının kompleksləşdirilməsi və intensiv radioqarşılıqlaşdırma şəraitində istifadəsi daha məqsədəuyğundur. "TRİUMF" zenit-raket kompleksinin komanda məntəqəsi eyni anda 8 zenit idarəolunan raketini idarəetmə qabiliyyətinə malikdir. Zenit-raket kompleksləri çoximpulsu, dördkoordinatlı, çoxfunksiyalı radiolokasiya stansiyaları ilə təmin olunmuşdur. Zenit-raket komplekslərində zenit idarəolunan raketlərin kombinə olunmuş idarəolunma sistemindən istifadə olunur. Bu, trayektoriyasının çox hissəsində ətalətli idarəolunma sistemindən və hədəfə yaxınlaşma sahəsində özütuşlanan aktiv başlıqdan ibarətdir. Belə idarəolunma sistemi ətalətli idarəolunma mərhələsində çoxfunksiyalı radiolokatorun kanallarını zenit idarəolunan raketləri müşayiət funksiyasından azad edir, eyni vaxtda müşayiət olunan və atəş açılan hədəflərin sayını artırmağa imkan yaradır. Özütuşlama başlıqlarının istifadəsi çoxfunksiyalı radiolokasiya stansiyasını özütuşlama sahəsində hədəflərin işıqlandırma və müşayiətdən azad edir. Bu da radiolokatorun hədəflərin müşayiəti üzrə imkanlarını artırır. Zenit idarəolunan raketlərdə kompleksləşdirilmiş, aktiv, yarımaktiv özütuşlanan başlıqlardan istifadə olunur, eyni zamanda passiv qəbul kanalı da mövcuddur ki, bu da qəbul olunan siqnalın tezliyə və bucaq koordinatlarına görə axtarışına imkan yaradır.

Bir buraxma qurğusunda 4 ədəd ən uzaqmən-zilli (400 km-dək) 40N6E raketləri yerləşə bilər. Bu zenit idarəolunan raketlər uzaq radiolokasiya müşayiəti təyyarələrini, HKM-ni (hava komanda məntəqələri), radioelektron mübarizə təyyarələrini, strateji bombardmançıları və 3000 m/san çox maksimal sürətə malik olan ballistik raketləri məhv etmək üçün təyin olunub. Raket yerüstü tuşlama lokatorlarının radiogörmə uzaqlıqlarından kənarda olan təyyarələri məhv edə bilər. Üfüqdən uzaq hədəflərin məhvi zərurəti raketdə yeni özütuşlanma başlıqlarının icadını tələb etdi. MKB "Almaz" tərəfindən işlənmiş yeni özütuşlanma başlığı yarımaktiv və aktiv rejimlərdə işləyə bilər. Aktiv rejimdə raket hün-

dürlük yığıandan sonra yerdən komanda ilə axtarış rejiminə keçirilir, hədəfi aşkar edir, özü müstəqil tuşlanır. Digər variantlı buraxma qurğusunun 4 nəqliyyat-buraxma konteynerində 4 ədəd raket var (9M96E2 və 9M96E). Bu raketlər bütün mövcud olan perspektiv və aviasiya vasitələrini orta uzaqlıqlarda məhv etməyə qadirdir. Öz təyinatına görə 9M96E və 9M96E2 zenit idarəolunan raketləri xarici "PATRIOT RAS-3", "ASTER-30" raketlərinin analoqudur, lakin onları effektivliyə görə üstələyirlər. 9M96E və 9M96E2 raketləri onların HHM və HDQ sistemlərinin növlərarası tətbiqi üçün tam vahidləşdirilmişdir. Raketin ölçülərinin və çəkisinin kiçildilməsi onların kaset-konteynerlərdə 4 ədəd yerləşdirilməsinə imkan yaratdı. Bu kaset-konteynerlər S-300 PMU və RİF-5B55P 48N6E 48N6E2 tipli zenit-raket komplekslərinin konteynerləri ilə eyni ölçüdədir. Döyüş ehtiyatının belə artırılması raketlərin tətbiqinin böyük dayanıqlığını, düşmən PUA-nın imitasiyası və yüksək sərrast raketlərlə kütləvi hücumlar zamanı, HHM kompleksinin döyüş komplektinin azalmasına və

tükənməsinə imkan vermir.

Hədəfləri 1 raketlə məhvetmə ehtimalı:

– 0,9-dan az olmayaraq manevr və pərdələməni yerinə yetirən “STELS” texnologiyası ilə hazırlanmış pilotlu hədəflər üçün;

– 0,8-dən az olmayaraq manevr edən və pilotsuz uçuş vasitələri üçün (0,7 onların döyüş yükünün məhv olunması ilə).

9M96E2 raketində kombinə olunmuş idarə olunma sistemindən istifadə olunur. Məlumatlar raketin bort avdanlığına yerüstü vasitələrlə startdan qabaq daxil edilir və uçuş zamanı radioxətt üzrə korrektə olunur. Uçuşun sonuncu sahəsində raket aktiv radiolokasiyalı özütüşləmə başlığı ilə hazırlanır və verilənlərlə idarə olunur. 9M96E2 raketini D məhvetmə=120km, H məhvetmə = 0,005 km-30 km təşkil edir və çəkisi 420 kq-dır. Buraxma qurğusunda olarkən raketin atışa hazırlıq vaxtı 8 saniyədən çox deyil. İstismar müddəti 15 ildir və yerlərdə texniki şəhadətnamələr keçirildikdən sonra bu müddət uzadıla bilər. 9M96E və 9M96E2 raketləri bort avadanlığı, döyüş başlığı və konstruksiyasına görə tam vahidləşdirilib, lakin taktiki-texniki xassələrinə görə fərqlənirlər. 9M96E raketinin D məhvetmə = 40 km, H məhvetmə = 0,005 km-20 km, çəkisi -333 kq təşkil edir və mühərrikin gücü 9M96E2 raketindən azdır. Öz xarici analoqlarından fərqli olaraq, 9M96E və 9M96E2 soyuq üfqi startı istifadə edir və marş mühərrikinin işə düşməsindən əvvəl konteynerlərdən 30 m yuxarı hündürlüyə atılırlar. Qalxma zamanı raket qazodinamik sistemin köməyi ilə hədəfə tərəf yönəlir. Marş mühərrikinin işə düşməsindən sonra uçuşun trayektoriyasının başlanğıc və orta sahələrində radiokorreksiya, ətalətli idarəetmə istifadə olunur ki, bu da maksimum maneə dayanıqlığına imkan yaradır. Hədəfin birbaşa tutulması zamanı aktiv radiolokasiyalı özütüşlənmə tətbiq edilir. Hədəflə görüşmə nöqtəsindən əvvəl, yüksək manevrin intensivliyi zərurətində raket yüksək manevr rejimini tətbiq edə bilər. Bunun üçün qazodinamik idarə olunma sistemindən istifadə olunur. Bu sistem 0,025 saniyə ərzində raketin aerodinamik yüklənməsini 20 vahidə qədər artırır. 9M96E və 9M96E2 raketləri məhvetmə sahəsi idarəolu-

nan, 24 kq-lıq qəlpəli döyüş hissəsi ilə təchiz olunub. İdarəolunan sahə döyüş başlığının partlayış enerjisini və qəlpə sahəsini istənilən istiqamətə yönəldir. Hədəfdən yan keçmə məlumatı olmadıqda, döyüş hissəsi qəlpələrinin simmetrik dağıdılması ilə mərkəzləşdirilmiş partladılması təşkil olunur.

“TRİUMF” zenit-raket sisteminin əsas xarakteristikaları:

– böyük həcmdə mövcud olan yerüstü, hava və kosmik mənbələr ilə məlumatın uzlaşması;

– HHQ HDQ və QQ tətbiqində, onların sisteminə göstərilən xüsusi tələbləri təmin edən, baza-modul prinsipinin istifadəsi;

– HDQ-nin HHM-ni vasitələrini, QQ HHM HHQ və HHM qruplaşmaları ilə mövcud və perspektiv idarəetmə sistemlərinə inteqrasiya imkanları.

“TRİUMF” zenit-raket sisteminin əlavə məlumat mənbələrindən biri də radiolokasiya, aşkarlama və tuşlama aviasiya kompleksidir. Radiolokasiya, aşkarlama və tuşlama aviasiya kompleksi – qırıcı aviasiya və uzaqmənzilli zenit-raket sistemlərinin döyüş əməliyyatlarını təmin etmək üçün hava düşməninin kəşfiyyatını aparır. Radiolokasiya, aşkarlama və tuşlama kompleksinin tərkibinə A-50, təkmilləşdirilmiş A-50U kompleksləri və “ŞMEL” tipli radiotexniki kompleksi daxildir. Dairəvi müşayiət antena sistemi İL-76 təyyarəsinin füzelyajının üstündə yerləşdirilmişdir və qırıcıları idarə etməyə, onlarla döyüş məlumatını paylaşmağa, uçuşun yüksək hündürlük diapazonlarında hava obyektlərini aşkarlamağa qadirdir. “TRİUMF” zenit-raket sisteminin işlənməsində əldə olunan elmi-texniki və texnoloji axınlar yeni silahın-inteqrasiya olunmuş informasiya, aviasiya-atəş və zenit-raket komplekslərinin hazırlanmasına və istehsalına real şərait yaradır. HHQ və informasiya-atəş sistemlərinin (İAS) vahid sistemə inteqrasiyasını aşağıdakı variantlarla əldə etmək olar:

– zenit-raket sistemi KM-nin məlumat təminatını, bütün yerüstü və hava kəşfiyyat vasitələri ilə buraxılmış zenit idarəolunan raketlərin idarə olunması öz məlumatı əsasında yaradılmış informasiya-atəş sistemi (İAS-1);

– bütün yuxarıdakıları sadalamaqla bərabər idarə

rəolunan zenit-raketlərin idarəolunmasını kənar məlumatlara əsasən həyata keçirən informasiya-atəş sistemi-2 (İAS-2);

– yuxarıdakılar daxil olmaqla buraxılmış zenit idarəolunan raketlərin idarəolunmasını qırıcı təy-yarənin bortundan aparən informasiya-atəş sistemi-3 (İAS-3).

Bu sistemlərin yaradılmasında əsas problemlər zenit-raket komplekslərin KM-ni dəqiqlik, diskretlik, tamlıq və vaxt tələblərinə cavab verən döyüş məlumatı ilə təmin etməkdir. İAS-1 problemlə üzləşmir, çünki burada zenit-raket sistemlərinin öz məlumatına əsasən işlənməsi nəzərdə tutulur. Yerüstü vasitələrin, zenit-raket sistemlərinin KM-nin, hava kəşfiyyat vasitələrinin, qırıcıların bort informasiya vasitələri ilə təmin olunmasından alınan nəticə yüksəkdir və döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi tələblərinə cavab verir. İAS-2 üçün əsas məlumat mənbələri qırıcıların bort radiolokasiya stansiyaları və dozor tuşlama radiolokasiya aviasiya kompleksi ola bilər. Belə qənaətə gəlmək olar ki, qırıcıların bort radiolokasiya stansiyaları zenit-raket sisteminin KM-nə verilən məlumatın tamlığı, diskretliyi, raketin uzaq məsafələrə buraxılması vaxtı və uzaqlığı bort radiolokasiya stansiyalarının maksimal uzaq məsafələrdə olması ilə səciyyələnir. Qırıcıların bort radiolokasiya stansiyalarından verilən məlumatın vaxtı və uzaqlığı o zaman qısaldıla bilər ki, hava hücum vasitələrinin aşkarlanması və raketlərin buraxılmasından sonra zenit-raket sisteminin radiolokasiya stansiyaları ilə aşkarlansın. Lakin qırıcı aviasiyanın zenit-raket sistemi ilə qarşılıqlı əlaqəsi bu mərhələ üçün olduqca çətindir, çünki zenit idarəolunan raketin buraxılmasından qabaq və sonra zenit-raket sisteminin öz kəşfiyyat vasitələri ilə hədəfi aşkarlama imkanlarını proqnozlaşdırmaq çətindir. İAS-3 yaradılması daha çətindir çünki yuxarıda sadalanan problemləri və qırıcı-tutucunun bortundan zenit idarəolunan raketin idarə olunmasını əhatə edir. Bu da yeni məsələlərin həllini tələb edir:

– zenit idarəolunan raketin buraxılması üçün kənar məlumatlara əsasən ilkin verilənlərin hazırlanması;

– zenit idarəolunan raketin buraxılma anının seçilməsi;

– zenit idarəolunan raketin idarəetməsinin qırıcı silahın idarəetmə sisteminə verilməsi;

– zenit idarəolunan raketin hədəfin məhv olunmasına qədər bortdan trayektoriyadan idarə edilməsi;

– zenit idarəolunan raketin özünülanmasına keçidin və atəşin nəticələrinin qiymətləndirilməsinə nəzarət;

– idarəetmənin çoxkanallığına nəzarət.

NƏTİCƏ

Nəzərdə tutulan bütün informasiya atəş sistemləri tam istismara buraxıldıqdan sonra hava və NHM döyüşləri arasında qarşılıqlı əlaqə ən yaxın həddə çatacaq. Tətbiq olunan yeniliklər eşelonlaşdırılmış NHM yaratmağa yüksək imkanlar yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бурмистров С. К., Букин Б. М., Зимин Г. В. Справочник офицера противовоздушной обороны. Москва, 1987

2. Вестник ПВО-www.arms-ru/049051048057-124052049048.html/

3. Вестник ПВО-www.rbase.new-factoria.ru-/missile/wobb/s400.html

РЕЗЮМЕ

СИСТЕМА ПРОТИВОВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ (ПВО) ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛЕНИЯ

Р. САФАРЛИ

В современный период усовершенствование систем противовоздушной и противоракетной обороны одна из первостепенных задач. В статье раскрыты возможности использования этих систем в одном комплексе и создание эшелонированной противовоздушной обороны согласно тактико-техническим характеристикам.

SUMMARY

THE FOURTH GENERATION AIR DEFENSE SYSTEM

R. SAFARLI

In modern period improving of anti-aircraft and anti-missile protection systems one of the advanced missions. In article was explained opportunities for using this systems in one guided missile (GM) system and the creation the echeloning of the air defense according new tactical-technical properties.

MÜASİR RƏQƏMSAL RADIORABİTƏ VASİTƏLƏRİNİN İŞ PRİNSİPLƏRİ VƏ ÜSTÜN CƏHƏTLƏRİ

Kapitan Tərlan BODUROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: rabitə, radiorabitə, rəqəmsal, radiostansiya, kompyuter, tezlik, məlumat, ötürmək, qəbul etmək, müxbir.

Ключевые слова: связь, радиосвязь, цифровой, радиостанция, компьютер, частота, информация, передача, прием, корреспондент.

Keywords: communication, radiocommunication, digital, radiostation, computer, frequency, information, transmit, receive, correspondent.

E-mail: TerlanBodurov@mail.ru

onlar rəqəmsal və kommunikasiya sistemlərində qurulmalıdır, sadə idarəetmə strukturu olmalı, bütün növ avadanlıqlarla, şəbəkə və qurumlarla işləmə imkanına malik olmalıdır.

Müasir dövrdə qoşunlarda müştərək əməliyyatlardan geniş istifadə olunduğu

Rabitə, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsi, iqtisadiyyatı, dövlət orqanlarının işini operativ idarə etmək və əhalinin mədəni-məişət tələblərini təmin etmək, həmçinin qoşunları və silahları idarəetmənin əsas vasitəsidir. Qoşunları idarəetmə prosesində bütün növ məlumatların mübadiləsi üzrə tapşırıqları yerinə yetirmək üçün rabitə vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün müasir rabitə sistemlərinin inkişafı dünyada baş verən hadisələri real zamanda izləməyə imkan yaradır.

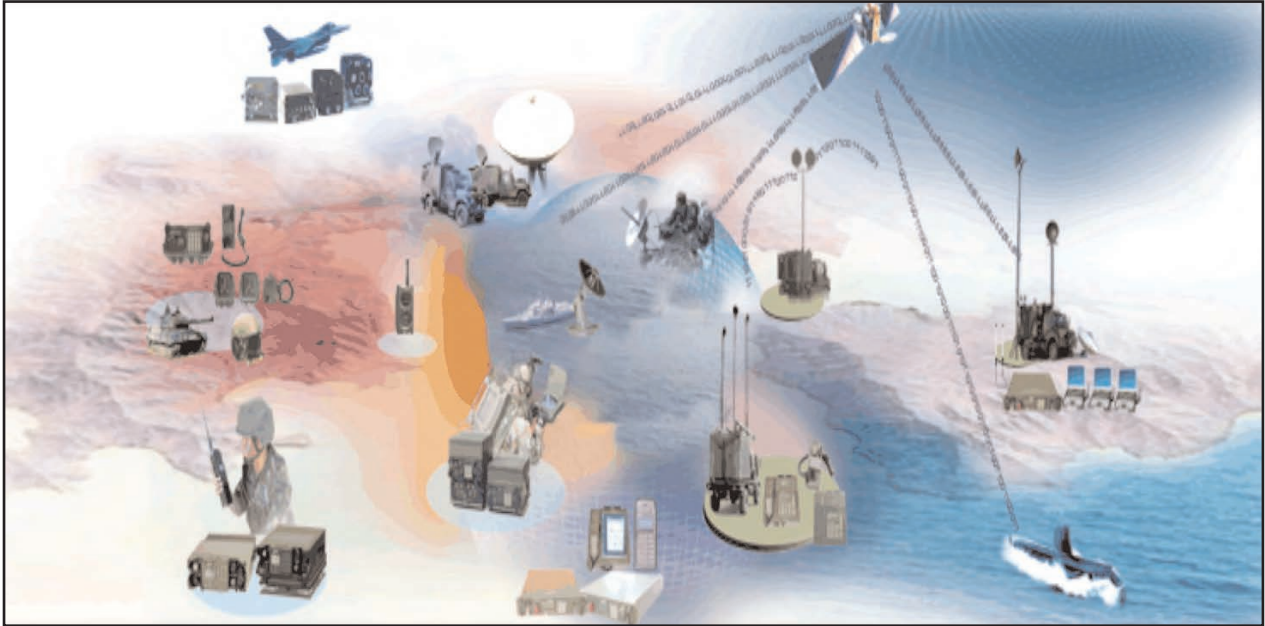
Müasir elm və texnikanın inkişaf mərhələsində məlumatların həcmi fasiləsiz artmaqdadır. Nəzəri və eksperimental (statistik) tədqiqatlar göstərir ki, illər keçdikcə rabitə sahəsində ötürülən məlumatların həcmi genişlənir və müxtəlif məlumatların ötürülməsinin sürət və keyfiyyətinə olan tələblər artır.

Yuxarıda qeyd olunan bütün məsələlərin həlli ancaq infrastrukturlarda yeni rabitə sistemlərinin qurulması ilə mümkündür. Müasir telekommunikasiya şəbəkələri bütün növ məlumatların ötürülməsi üçün özlərində vahid texniki kompleksi əks etdirməlidir. Xarakterlərindən asılı olmayaraq

üçün, bu əməliyyatlar zamanı ötürüləcək məlumatın həcmi artır, məlumatların ötürülməsinin sürət və keyfiyyətinə olan tələblər ön plana çıxır. Buna görə də qoşunlarda rabitə imkanları daha geniş olan rəqəmsal radiorabitə vasitələrinin tətbiqinə ehtiyac duyulur.

Son zamanlar Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində sadə radiorabitə vasitələrinin rəqəmsal prinsiplə işləyən radiorabitə vasitələri ilə əvəz olunmasına geniş yer verilməkdədir (Şəkil 1).

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində idarəetmə sisteminin inkişafında radiorabitə mühüm yer tutur. Radiorabitə, radiostansiyalar vasitəsilə elektromaqnit dalğaların şüalanması yolu ilə idarəetmə məntəqələri arasında rabitə yaratmaq və telefon, teleqraf, telekod, faksimil məlumatların alınib-ötürülməsi üçün istifadə edilir. Radiorabitənin yaradılması, rabitə əlaqəsi yaratmaqla radiostansiyanın üzə çıxarılması, tanınması, tələb olunan növdə və keyfiyyətdə rabitənin qurulması, radioaparatlardan tənzimlənməsi, tezliyin və anteni seçilməsi prosesidir. Radiorabitə vasitələri qoşunların idarə olunmasını təmin edən vacib, əksər hallarda yeganə rabitə vasitə-

ŞƏKİL 1. MÜASİR TELEKOMMUNİKASIYA VƏ RƏQƏMSAL RADİORABİTƏ VASİTƏLƏRİNİN TƏTBİQİ İLƏ YARADILAN RABİTƏ SİSTEMİ

sidir. Radiorabitə vasitələrinin üstün cəhətləri aşağıdakılardır:

- həm yerində dayanan, həm də hərəkətdə olan obyektlərlə rabitə yaratmağa imkan verir;
- düşmən tərəfindən saxlanılan ərazidən keçməklə, həmin ərazinin üzərindən rabitə yaratmağa imkan verir;
- ərazinin keçilə bilməyən sahəsindən rabitə yaratmaq imkanı verir;
- yeri naməlum olan müxbirlərlə rabitə yaratmaq imkanına malikdir;
- çox sayda müxbirə eyni vaxta məlumat, komanda və siqnalların ötürülməsinin həyata keçirilməsinə imkan verir;
- qoşunların xəbərdarlıq edilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir;
- naqil rabitəsindən fərqli olaraq radio rabitə vasitələri düşmənin bütün silah növlərinin təsirinə az məruz qalır.

Hərbi radiostansiyalar arasında radiorabitə silahlı qüvvələrin bütün idarə manqaları üçün vahid radiorabitə qaydaları üzrə aparılır. Bu qaydalar radiorabitənin yaradılması, radioqramların ötürülməsi və danışıqların aparılması formasının rabitə qovşaqlarında və radiostansiyalarda radioqramların rəsmiləşdirilməsinin, uçot sənədlərinin

aparılmasına ümumi tələbləri müəyyən edir.

Məlum olduğu kimi, qoşunların idarə olunmasında analoq prinsipinə malik radiorabitə vasitələrinin tətbiqi düşmən kəşfiyyatının işini asanlaşdırır. Radiorabitə isə öz növbəsində düşmən kəşfiyyatının əsas informasiya mənbəyidir. Buna görə də radiorabitə vasitələrinin inkişafı üçün daima məqsədyönlü işlər aparılır. Radiorabitənin operativliyi və təhlükəsizliyinin yüksəldilməsində rəqəmsal radiorabitə sisteminin xüsusi yeri var.

Bundan başqa onu da qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal tipli radiovasitələrin tətbiqi ilə yaradılan radiorabitədə ötürülə bilən məlumatların mübadiləsi analoq tipli radiovasitələr ilə yaradılan radiorabitəyə nisbətən daha yüksəkdir. Radiorabitə vasitələrinin inkişafı sübut etdi ki, radiorabitə kanalları ilə səsli, sxemlərin və hətta video çəkilişlərin real zamana uyğun mübadiləsi də mümkündür. Bu nailiyyətlər rəqəmsal radiorabitənin nail olduğu imkanlardır.

Rəqəmsal radiorabitə vasitələri bir neçə standartlara uyğun hazırlanır ki, bu standartlar Avropa Standartlar İnstitutu tərəfindən razılaşdırılmışdır.

Bu standartlara uyğun olan parametrlərin qısa xülasəsi aşağıdakılardır:

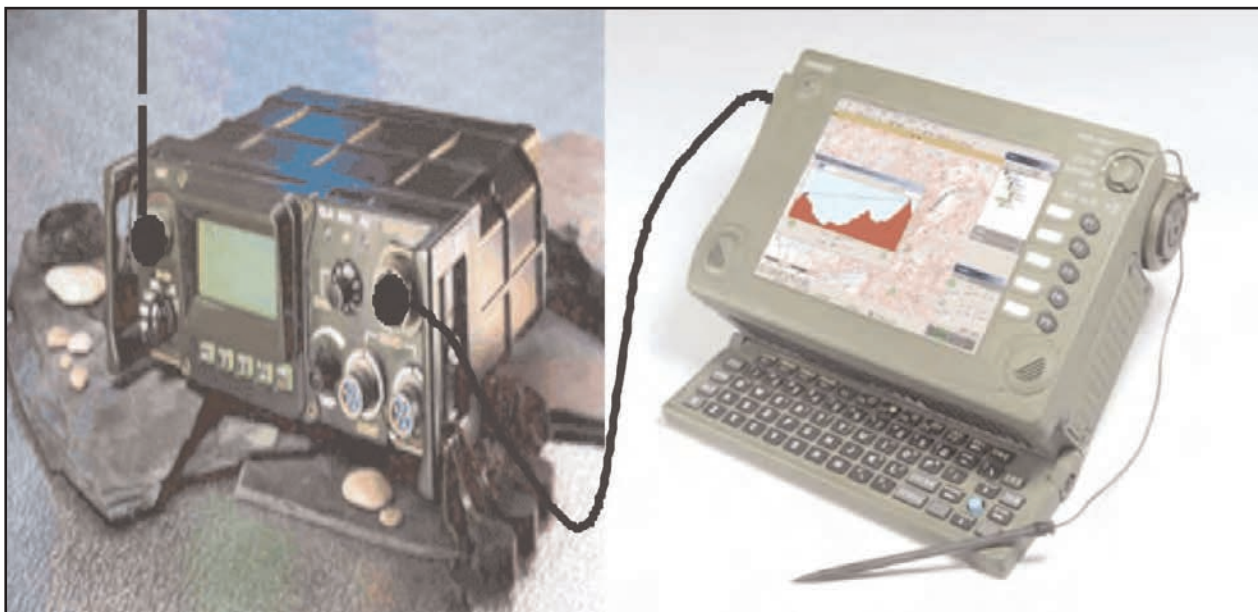
- 1 cüt tezlikdə 4 səsli kanalın yaradılması imkanı;
  - danışıqların qulaqasmadan mükəmməl müdafiəsi imkanı;
  - razılaşdırılmamış mübadilələrin (əlaqəyə müdaxilənin) qarşısının alınması imkanı;
  - müxtəlif istehsalçıların məhsulları olan radiostansiyaların bir-biri ilə qarşılıqlı mübadilə aparma imkanı (iş);
  - tezlik diapazonu (MHs);
  - çağırma (zəngetmə) imkanları (şəxsi və qrup şəkilli);
  - şifələmə imkanları;
  - kanal fərqləri;
  - məlumatın ötürülmə sürəti, kB it/san;
  - danışıqların və məlumatın sıxlaşdırılması imkanının rabitə məsafəsinə təsiri;
- Adətən, belə qəbul edilir ki, rəqəmli radiorabitə vasitələrinin iki əsas göstəricisi var:
- rəqəmli radiostansiyaların qarşılıqlı işləmə qabiliyyətləri;
  - məlumatın və səsin sıxlaşdırma qabiliyyətləri.
- Onu da unutmamaq lazımdır ki, səsin və məlumatın sıxlaşdırılması iki əsas parametərə təsir göstərir:
- rabitə məsafəsinə;
  - rabitə sisteminin buraxabilmə (ötürəbilmə) imkanına.

Bildiyimiz kimi, radiorabitənin işinə maneçilik yaratmaq üçün Radio Elektron Susdurma (RES) vasitələrindən geniş istifadə olunur. Belə problemlərin qismən həlli yolları isə sinxron tezlik dəyişən radiorabitə vasitələrinin geniş tətbiqi ilə həyata keçirilə bilər. Sinxron tezlik dəyişən radiorabitə vasitələri bir saniyə ərzində (tiplərindən asılı olaraq) 16-500 ədədə qədər işçi tezlik dəyişmə imkanına malikdirlər. Bu da düşmənin Radio Elektron Susdurma (RES) vasitələrinin işini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır.

Əsrimizin kompyuter əsri olması isə radiorabitə vasitələri kompyuter vasitələrinin kompleks tətbiqində öz əksini tapmışdır. Son zamanlar idarəetmə strukturlarından asılı olaraq radiorabitə vasitələri ilə mübadilənin aparılmasında kompyuterlərin köməyi ilə məlumat ötürülməsinə geniş yer verilməkdədir. Bunun köməyi ilə aparılan mübadilələrin təkə əşitmə və çapetmə yolu ilə yanaşı, həm də vizual olaraq ekranlarda göstərilməsi mümkündür (Şəkil 2).

Məlumatötürmə isə öz növbəsində xüsusi radiomodemlərin köməyi ilə həyata keçirilir və ötürülən və ya qəbul edilən məlumatların həcmi 10 dəfəyə qədər artırır.

Radiatorabitə vasitələrinin inkişafı sübut etdi ki, radiorabitə kanalları ilə səsli məlumatlar deyil hətta kompyutərə qoşulmaqla şəkillərin, sxemlə-

ŞƏKİL 2. PRC-930 KÜRƏKDƏ GƏZDİRİLƏN UQD RADIOSTANSİYA İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏDƏ İŞLƏYƏN TACTER 31M KOMPYUTERİ

rin və video çəkilişlərin mübadiləsi də mümkündür. Bu nailiyyətlər rəqəmli radiorabitənin nail olduğu imkanlardır.

Qısa dalğalı (QD) və ultra qısa dalğalı (UQD) radiostansiyalardan istifadə etməklə məlumat mübadiləsi aşağıdakı qaydada aparılır:

- kompyutərə təyinatından asılı olaraq QD və ya UQD radiostansiyaları ilə məlumat ötürmək üçün məlumatötürmə proqramının yüklənməsi;
- kompyuterin köməyi ilə (RS-232 qurğusu ilə) radiostansiya vasitəsilə məlumatların, şəkil, sxem və video çəkilişlərin mübadiləsi;
- radiostansiyalara məxfiləşdirmə vasitəsi açarların, tezliklərin və digər radioməlumatların əvvəlcədən yüklənməsi;
- radiostansiyaların köməyi ilə siqnal və kodların göndərilməsi;
- GPS raportunun ötürülməsi.

Müasir texnikanın inkişafı bizə rəqəmsal radiostansiyalardan istifadə edərək kompyuterlə məlumat mübadiləsi aparmağa imkan verir. Radiostansiyalardan istifadə edərək kompyuterlə məlumatın ötürülməsi (qəbul edilməsi) naqillli rabitə vasitələrindən istifadə edərək ötürülən (qəbul edilən) məlumatlarla müqayisədə sürəti aşağıdır. Buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd olunan üsuldən (radiostansiyalardan istifadə edərək kompyuterlə məlumatın ötürülməsi (qəbul edilməsi)

taktiki və əməliyyat idarəetmə sistemlərində geniş istifadə olunur.

Əvvəlcə kompyutərə UQD məlumatötürmə (qəbuletmə) proqramı yüklənilir. Kompyuter xüsusi kəbellə CX-5455 radiostansiya qoşulur. Adı çəkilən kabel məlumatötürmə (qəbuletmə) proqramının tərkib hissəsidir. Proqramın tərkibində məlumatötürmə (qəbuletmə) proqramını kompyutərə yükləmək üçün disk, radiostansiyanı kompyutərə qoşmaq üçün kabel, radiostansiyanı kompyutərə qoşmazdan əvvəl istifadə olunan xüsusi kabel RS-232, proqramla işləmək üçün kompyutərə qoşulan açar və texniki sənədlər daxildir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, radiostansiya kompyutərə kabel vasitəsilə qoşulur. Məlumatötürmə (qəbuletmə) proqramını kompyuterdə açdıqdan sonra ekranda həmin proqramın özünəməxsus görüntülərini görə bilərik. Həmin proqramın köməyi ilə həm yazılı məlumatlar, həm kiçik ölçülü şəkillər, həm də xəritə üzərində işləməklə, hazırlanmış məlumatları müxbirə göndərmək və qəbul etmək olar. Hər bir müxbirin öz ünvanı olduğu üçün məlumat ötürülən zaman ünvanı düzgün seçmək lazımdır. Məlumat ötürülən zaman sürətin yuxarı və yaxud aşağı olmasının əsasını radiostansiya təşkil edir. Məlumatlar iki cür ötürülə bilər: səhvləri düzəldərək və səhvləri

ŞƏKİL 3. MÜXTƏLİF RƏQƏMSAL RADİORABİTƏ VASİTƏLƏRİ VƏ KOMPYUTERLƏRDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ RADİOMÜBADİLƏNİN APARILMASI

düzəltmədən. Bu funksiyaları özümüz seçə bilərik. Səhvləri düzəldərək ötürülən məlumatların sürəti səhvləri düzəltmədən ötürülən məlumatların sürətindən aşağı olur. Radiostansiyanın bütün rejimlərində CLR (açıq), SEC (məxfi) və AJ (sinxron tezlik dəyişmə) məlumat ötürmək (qəbul etmək) mümkündür. CLR (açıq) rejimində ötürülən (qəbul edilən) məlumatların sürəti SEC (məxfi) və AJ (sinxron tezlik dəyişmə) rejimlərində ötürülən (qəbul edilən) məlumatların sürətinə nisbətən daha artıq olur. Radiostansiya ilə məlumat ötürülən (qəbul edilən) zaman biz müxbirlə həmin kanalda və yaxud digər kanalda danışa bilərik. Danışmağa başlayan vaxt avtomatik olaraq məlumatötürmə dayandırılır və biz danışığı bitirdikdən sonra (əgər başqa kanala keçmişiksə əvvəlki vəziyyətə qayıtmalıyıq) məlumatötürmə (qəbul edilmə) saxlandığı yerdən davam etməyə başlayır. (Şəkil 3).

Məlumat mübadiləsi apararkən mümkün qədər çalışmaq lazımdır ki, məlumatın həcmi kiçik olsun. Belə olan halda məlumatın tez bir zamanda ötürülməsinə (qəbul edilməsinə) nail olmaq olar.

Bundan əlavə olaraq radiostansiyanın köməyi ilə mesajötürmə (qəbuletmə) də mümkündür. Mesaj ötürülən (qəbul edilən) zaman rəqəmlərdən istifadə olunur. Rəqəmlər 00-dan 99-dək və 000-dan 999-dək olur. İkirəqəmli və üçrəqəmli mesajların fərqli kombinasiyalarını işlətməklə

məlumatlar ötürülə bilər. Rəqəm kombinasiyasının hər birinin özünəməxsus əvvəlcədən hazırlanmış mesajları vardır. Məsələn, 11 irəli, 122 hərəkəti dayandır və s. Mesaj ötürmənin (qəbul etmənin) üstün cəhəti onun kiçik zaman fasiləsində ötürülməsidir.

Qısa dalğalı radiostansiyalardan istifadə edərək məlumatın ötürülməsi (qəbul edilməsi) eynilə ultraxısa dalğalı radiostansiyalardan istifadə edərək məlumatların ötürülməsi (qəbul edilməsi) kimi həyata keçirilir. Yalnız burada proqram fərqli proqramdır, həmçinin məlumat ötürmənin (qəbul etmənin) sürəti aşağıdır.

Bizə məlum olduğu kimi, 1990-cı illərə qədər istehsal olunmuş radiorabitə vasitələrində hər hansı bir nasazlıq baş verdiyi hallarda onların səbəbini araşdırmaq və nasazlığı konkretləşdirmək üçün mükəmməl iş təcrübəsinə malik olan mütəxəssis rəyinə böyük ehtiyac olurdu. İndi isə inkişafda olan radiorabitə texnikalarında baş vermiş hər hansı bir nasazlıq həmin vasitənin ekranında konkret olaraq görünür ki, bu da nasazlığın aradan qaldırılması müddətini nəzərə çarpacaq dərəcədə azaldır.

Məlum olduğu kimi, silahlanmaya yeni texnikaların daxil olması ilə əlaqədar olaraq əməliyyatların aparılmasında bir sıra dəyişikliklər müşahidə olunur. Radiorabitə vasitələrinin inkişafı isə öz növbəsində radiorabitə sisteminə və o cüm-

ŞƏKİL 4. ƏLDƏ GƏZDİRİLƏN PRC-5712 RADIOSTANSİYASI

lədən radiorabitə reqlamentinə əsaslı təsir edir. Müasir radiorabitə vasitələrində əsas nəzərə çarpan cəhətlərdən biri də onların istismarının asanlaşdırılması və rabitənin yaradılmasına olan normativlərin bir neçə dəfə azaldılmasıdır.

Bildiyiniz kimi, taktiki idarəetmə sistemində (həlqəsində) radiovasitələri istismar edən döyüşçünün, rabitəçinin istər-istəməz əli və qulağı daima məşğul olur ki, bu da onun tabel silahından səmərəli istifadəsini çətinləşdirir. Müasir radiostansiyalarda isə stansiyanın dəstəyi 3-6 m-ə qədər məsafədən idarə olunma imkanına malik olaraq silahın (topun, avtomatın, pulemyotun və s.) dəstəyinə bağlanılır (dəstək təqribən qol saati ölçüsündədir), qulaqcıq ancaq bir qulağa bağlanılır və mikrafon çənənin alt hissəsinə istiqamətlənir ki, bu da döyüşçünün, rabitəçinin tabel silahından istifadə imkanlarını asanlaşdırır (Şəkil 4).

Bundan başqa, əsasən taktiki idarəetmə sistemlərində (həlqələrində) tətbiq olunan radiostansiyaların köməyi ilə siqnal və kodları yazı ilə göndərmək imkanı vardır. Bu da ötürülən və qəbul edilən məlumatların düşmən kəşfiyyatı tərəfindən tutulması imkanlarını çətinləşdirir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu tip radiostansiyaların radiogöstəriciləri kompyuter vasitəsilə yaddaşa yükləndiyindən düşmənin radiorabitə vasitələrinin bu şəbəkə və ya istiqamətə daxil olması qeyri mümkündür. Çoxillik təcrübələr göstərir ki, intensiv döyüşlər zamanı radiomübadilələrin aparılmasında şəbəkə müxbirlərinin tez-tez ardıcılığı gözlənməməsi halları müşahidə olunur. Müasir radiostansiyalarda isə bu cəhətə xüsusi yer verilməkdədir. Belə ki, radioşəbəkənin baş stansiyasının dəstəyi basılarkən mübadilələrin aparılmasına baxmayaraq, avtomatik olaraq iş kəsilir və bu şəbəkədə olan bütün radiostansiyalar qəbula keçir. Bu zaman ancaq komandir mübadiləni aparmaq imkanına malikdir. Mübadilənin sonunda isə iş əvvəlki kimi bərpa olunur.

Bununla yanaşı göndərilən və ya qəbul edilən siqnal və kodların nə vaxt və hansı müxbir tərəfindən göndərildiyi ekranda görünür. Radiostansiyanın digər kanallarında olan müxbirlər ilə əla-

qəyə çıxmaq istədikdə və çağırmanı həyata keçirdikdə stansiyanın başqa kanalda işləməsinə baxmayaraq, dərhal ekranda onun (kanalın nömrəsi və müxbirin çağırışı göstərilməklə) çağırıldığı görünür. Ən maraqlı cəhətlərdən biri də bu tip stansiyaların açıq rejimdə işləməsi zamanı xəbərdaredici siqnal eşidilir ki, bu da müxbirə diqqətli olmağı bir daha xatırladır.

Adətən, taktiki idarəetmə sistemlərində (həlqələrində) tətbiq olunan radiorabitə vasitələrinin tərkibində daxili GPS qurğularının quraşdırılması hərbi rabitə sistemlərində əsaslı dönüş yaratmışdır. GPS qurğularının köməyi ilə yer kürəsinin istənilən nöqtəsindən peyk-rabitə vasitəsilə radiostansiyanın yerini müəyyənləşdirmək mümkündür ki, bu da kəşfiyyat qrupları və xüsusi tapşırıqları yerinə yetirən dəstələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kəşfiyyat qrupları ilə müntəzəm əlaqə saxlamaq üçün həmişə kürəkdə gəzdirilən QD radiostansiyasına ehtiyac vardır. Son zamanlar isə bu məqsədlə QD və UQD radiostansiyalar qarşılıqlı istismar üçün hazırlanılır və uğurla istifadə olunur. Eyni zamanda həcmcə kiçik olan bu tip radiovasitələrin istismarı cox bəsitdir.

Məlum olduğu kimi, birlik, birləşmə və hissələrdə qarşılıqlı mübadilə əlaqəsi yaratmaq və rabitə məsafəsini artırmaq üçün retranslyasiya qurğularından geniş istifadə olunması əlavə güc və vasitələrin cəlb olunmasına gətirib çıxarır. Lakin, müasir radiorabitə vasitələrində retranslyasiya rejimi qabaqcadan proqramlaşdırılmışdır və əlavə güc və vasitələrə ehtiyac duyulmur.

Bununla yanaşı yeni texnikaların geniş imkanları sahəsində radiokanallarla ötürülən və qəbul edilən məlumatların radiorele, troposfer, naqilli, faksimil və s. rabitə kanalları ilə uzlaşması həyata keçirilir. Eyni zamanda maraqlı cəhətlərdən biri də müasir rəqəmsal radiorabitə vasitələrinin köhnə analoq tipli radiorabitə vasitələri ilə qarşılıqlı işləməsi üçün uyğun iş rejimlərinə və geniş imkanlara malik olmasıdır.

Ümumiyyətlə müasir radiorabitə vasitələrinin NATO standartlarına cavab verməsi (bir metr də-

rinliyində su buraxmama, AKB və mikrotelefon dəstəklərinin digər rabitə vasitələrində istifadəsinin mümkünlüyü, iş rejimlərinin uyğunluğu, ötürücülərin çıxış güclərinin tənzimlənməsi və s.) əsas üstünlüklərindən biridir.

Silahlı Qüvvələrin rəqəmsal radorabitə sisteminə keçməsi ilə rabitə sisteminin qurulması zamanı əvvəl fəaliyyət göstərən sistem öz fəaliyyətini saxlamadan, tədricən öz yerini yeni sistemə verir. Buna görə də rabitə bölmələri tərəfindən bu sistemi tam qavramış, bacarıqlı mütəxəssislərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində idarəetmə sistemində radorabitə mühüm yer tutur. Nəzərə alsaq ki, düşmənimiz öz müdafiə mövqelərini dağlıq və meşəlik ərazilərdə qurub və bu ərazilər gələcək döyüş əməliyyatlarında rabitə təminatına öz təsirini göstərəcək, bu zaman müxtəlif əməliyyatların aparılması zamanı radorabitənin təşkilində rəqəmsal radorabitə vasitələrindən geniş istifadə məqsədə uyğundur və bu vasitələrin rabitə bölmələri tərəfindən keçirilməsinə, məşğələlərdə, təlimlərdə dərinlən öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Taktiki rabitənin əsasları. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası. Bakı, 2007
2. “ <http://www.jtrs.sarda.army.mil/>” rəqəmsal radiostansiyalar internet ünvanı
3. “ <http://www.analysys.com/vlib/>” xəbərləşmə sistemləri internet ünvanı

РЕЗЮМЕ

**ПРИНЦИП РАБОТЫ И ПРЕИМУЩЕСТВА
СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ СРЕДСТВ
РАДИОСВЯЗИ
Т. БОДУРОВ**

Статья направлена на исследование принци-

пов работы и перспектив современной цифровой радиосвязи. Проведенный анализ показал что, обеспечение связи цифровой радиосвязью имеет свои преимущества. Поэтому в статье проведен сравнительный анализ между аналоговыми и цифровыми радиостанциями, исследован принцип работы, особенности и привилегии цифровых средств радиосвязи во время подготовки и ведения боевых действий в различных условиях.

SUMMARY

**PRINCIPLES AND VIRTUES OF MODERN
DIGITAL RADIOCOMMUNICATION SYSTEMS
T. BODUROV**

Research in this article has been directed to modern digital radiocommunications systems principles and virtues. Analyzing shows that digital radiocommunication systems have many virtues. That is why in this article has been compared analog and digital radiocommunication systems and specifications and their virtues of digital communication systems researched in the different terrains.

MOTOATICI BRİQADANIN DÜŞMƏNLƏ BİLAVASİTƏ TƏMAS VƏZİYYƏTİ OLMADAN MÜDAFİƏYƏ KEÇMƏSİ ZAMANI MADDİ-TEKHNİKİ TƏMİNATIN PLANLAŞDIRILMASI VƏ İDARƏ OLUNMASININ TƏŞKİLİ

Polkovnik-leytenant Elşən RƏHİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: müdafiə, maddi-texniki təminat, hazırlıq, idarəetmə.
Ключевые слова: оборона, материально-техническое обеспечение, подготовка, управление.
Keywords: defence, (military) logistic, preparation, command.

tın ən az miqdarda sərf edilməsi ilə həll edilməsinə köməklik göstərir. Müasir döyüş əməliyyatlarında düşmən üzərində qələbənin əldə olunmasında bütün təminat

Müasir döyüş əməliyyatları xarakter etibarilə qısa müddət ərzində dəyişkənliyi, yüksək gərginliyi və dinamizmi ilə fərqlənir. Belə şəraitdə döyüş əməliyyatlarının və mübarizə vasitələrinin xarakterlərini, döyüş imkanlarını dərindən bilmədən, həmçinin qoşunların idarəedilməsində möhkəm bacarıqlara malik olmadan idarəetmənin yüksək səmərəliliyinin təmin edilməsi qeyri-mümkündür.

Döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirərkən, hissə və bölmələrin döyüş imkanları və qabiliyyətlərindən daha səmərəli istifadəyə, onların fəaliyyətlərinə bacarıqla rəhbərlik edilməsinə təsir göstərən əsas faktorlardan biri onların məharətlə idarə edilməsidir. İdarəetmənin əsas vəzifəsi döyüşdə iştirak edən bütün bölmələrin səylərinin döyüş tapşırıqlarını təyin edilmiş vaxtda, şəxsi heyətin, texnika və silahların minimal itkilərlə yerinə yetirilməsinə yönəldilməsindən ibarətdir. İdarəetmənin mahiyyətinin, məzmunu və əsas məqsədinin düzgün anlaşılması döyüşün hərtərəfli təminatı üzrə tədbirlər kompleksində onun rolu və yerini həmişə düzgün müəyyən etməyə imkan verir. Döyüş əməliyyatlarının təcrübəsi göstərir ki, maddi-texniki təminatın (MTT) bacarıqla idarə edilməsi qoşunların hərtərəfli təminatı üzrə yaranan problemləri, qüvvələrin, vasitələrin və vax-

nat növlərinin əhəmiyyətinin artması ilə əlaqədar olaraq MTT-nin idarə edilməsində fasiləsizlik, çeviklik və mobillik kimi faktorların əhəmiyyəti də artmışdır. [2.101]

Hərb tarixinə nəzər saldıqda belə nəticəyə gəlmək olar ki, hələ qədim dövrlərdən müxtəlif döyüşlər zamanı qoşunların TTM-nin düzgün planlaşdırılması nəticəsində bir çox hərbi yürüşlər və müharibələr qalibiyyətlə nəticələnmiş, maddi-texniki təminatın düzgün planlaşdırılmadığı döyüşlər isə məğlubiyətə düşər olmuşdur.

Belə ki, qoşunların arxa cəbhə təminatının düzgün planlaşdırılmasına ən yaxşı nümunə olaraq Makedoniyalı İsgəndərin eramızdan əvvəl 332-ci ildə səhradan keçərək öz qoşunları ilə Misirə yürüşünü göstərmək olar. Makedoniyalı İsgəndər öz qoşunlarının arxa cəbhə təminatını əvvəlcədən, məharətlə planlaşdırması nəticəsində 65 000 nəfər əsgər və 8900 baş heyvandan ibarət ordusunun ərzaq, su və digər maddi vəsaitlərlə fasiləsiz təminatını uğurla həyata keçirməyə nail olmuşdu.

Roma İmperiyasının apardığı döyüş əməliyyatları zamanı qoşunların mobilliyi elə təşkil olunmuşdu ki, 70-80 minlik səhra orduları ilə asanlıqla manevr etmək olurdu. Belə ki, romalılar yaz fəslində su hövzələrində suyun səviyyəsinin

qalxmasından istifadə edərək, gəmiçiliyə yararlı su hövzələrində müxtəlif su nəqliyyatı vasitələri ilə döyüş əməliyyatlarının planlaşdırıldığı ərazilərdə ərzaq anbarlarını əvvəlcədən cəmləşdirirdilər. Belə təminat sistemi romalılara düşmən üzərində böyük üstünlük əldə etməyə imkan verirdi. [5]

Yaxın keçmişdə baş vermiş münaqişə və müharibələrdə maddi-texniki təminatın düzgün planlaşdırılması və həyata keçirilməsinin ən parlaq nümunələri ilə Amerika Birləşmiş Ştatları və NATO Silahlı Qüvvələrinin 1991 və 2003-cü illərdə İraqda birgə apardıqları əməliyyatlarda rastlaşmaq olar. Düzgün planlaşdırılmış və həyata keçirilmiş təminat sistemi bu əməliyyatların uğurla başa çatmasında əsas rol oynamışdır. [7]

Rusiya qoşunlarının 1990-cı illərdə Çeçenistanda apardığı hərbi kompaniya zamanı birləşmiş ordu qruplaşmalarının arxa cəbhə təminatı və döyüş əməliyyatlarında bilavasitə arxa cəbhənin işinin təşkilinin təhlili bir sıra problemləri aşkar etmişdi:

1. Maddi-texniki təminat hissə və bölmələrinin sülh dövrü üçün mövcud olan ştat quruluşunun müharibə dövrünə keçən zaman meydana gələn problemlə təbəfləri. Bu səbəbdən əməliyyatın başlanğıc mərhələsində Şimali Qafqaz Hərbi Dairəsinin maddi-texniki təminat üzrə əməliyyat

qrupu təminat prosesində tam iştirak edə bilməmişdi. Belə ki, hərbi dairəyə daxil olan hissə və birləşmələrin maddi-texniki təminatının kompleksləşdirilməsi çoxlu miqdarda əlavə maliyyə vəsaitlərinin sərfi nəticəsində digər hərbi dairə və Mərkəzə qüvvə və vasitələrin cəlb edilməsi hesabına həyata keçirilmişdi.

2. Qoşunların su təminatında mövcud olan problemlər. Su mənbələrinin kəşfiyyatı və su təminatı məntəqələrinin

açılması mühəndis xidməti tərəfindən qabaqcadan aparılmamış, suyun keyfiyyətinə tibbi nəzarət keçirilməmişdi. MTT bölmələrinin sudaşma imkanları yetərli olmamışdı.

3. Qoşunların səhra şəraitində yerləşdirilməsi, şəxsi heyətin məişət-yaşayış şəraiti məsələləri həm maddi-texniki təminatın, həm də mənzil-istismar orqanlarının cavabdehliklərinə daxil olduğundan, qarşılıqlı əlaqənin zəif təşkil edilməsi bu sahədə öz neqativ izlərini qoymuşdu.

4. Öz bölmələrindən ayrılıqda tapşırıq yerinə yetirən döyüş bölmələrinin şəxsi heyətinin, döyüş maşınları heyətlərinin və digər kiçik qrupların təminatında problemlər (kiçik ölçülü yeməyin hazırlanma və saxlanılma vasitələrinin, çadırların, isitmə vasitələrinin, yataq ləvazimatlarının kifayət qədər olmaması).

5. Həlak olmuş hərbi qulluqçuların yığılması, tanınması və təxliyyəsi məsələlərində mövcud olmuş problemlər. Döyüş əməliyyatları zamanı bu vəzifələrin tam şəkildə MTT tərəfindən icra edilməsinə baxmayaraq, qüvvədə olan döyüş nizamnamələrinə və digər rəhbəredici sənədlərə əsasən maddi-texniki təminata bu vəzifələrdən yalnız həlak olmuş hərbi qulluqçuların dəfn olunması cavabdehliyi aid idi.[9]

2008-ci ilin avqustda Rusiya-Gürcüstan arasında baş vermiş hərbi münaqişə zamanı, döyüş

əməliyyatlarında MTT-nin planlaşdırılması və idarə edilməsi məsələlərində bir sıra nöqsanlara yol verildiyi aşkar olunmuşdur. Belə ki, Rusiya Federasiyasının daimi döyüş hazırlığında saxlanılan bir sıra hərbi hissələrinin həyəcan signalı ilə qaldırıldıqdan sonra döyüş əməliyyatlarının aparıldığı bölgələrə öz ştat bölmələri ilə birlikdə MTT-nin göndərilməməsi onların maddi-texniki təminatının pozulmasına gətirib çıxarmışdı. 42-ci motoatıcı divi-

ziyada döyüş əməliyyatları zamanı maddi-texniki təminat üzrə hesabatların tam və keyfiyyətlə aparılmaması, yanacaq sərfinə ciddi nəzarətin olmaması nəticəsində 71-ci motoatıcı alay döyüşə daxil edildiyi ərafədə yanacaqsız qalmışdı. Döyüş əməliyyatları zamanı maddi-texniki təminat bölmələrinin döyüş bölmələrindən geri qalması nəticəsində, döyüş bölmələrinin lazım olan maddi vəsaitlərlə təminatı dəfələrlə pozulmuşdu. [6]

Müxtəlif dövrlərdə baş vermiş müharibələrin uğurlu və ya uğursuz nəticələrinin bir ümumi cəhəti vardır: zamanına və yerinə uyğun olaraq mövcud olan mənbələri və şəraiti düzgün qiymətləndirərək MTT-nin düzgün planlaşdırılıb və ya planlaşdırılmaması. Bu səbəbdən də motoatıcı briqadanın müxtəlif şəraitlərdə müdafiəyə hazırlığı zamanı MTT-nin planlaşdırılması və idarə edilməsinin xüsusiyyətlərini bir daha gözədən keçirərək onların üstün və zəif cəhətlərini ortaya çıxarmaq məqsədəuyğundur.

Motoatıcı briqadanın düşmənlə təmas vəziyyətindən müdafiəyə keçməsi zamanı MTT-nin planlaşdırılması və idarə edilməsinin təşkili üzrə tədbirlər məhdud zaman çərçivəsində və düşmənin daimi təsiri altında yerinə yetirilir. Nəticədə MTT-nin planlaşdırılması və idarə edilməsinin təşkili üzrə tədbirlər natamam və ixtisarla yerinə yetirilir. Bütün bunlar isə MTT-nin imkanlarına,

maddi vəsait ehtiyatları normalarına, o cümlədən bölmələrin döyüş qabiliyyətinə təsir göstərə bilər.

Düşmən ilə birbaşa təmas olmayan vəziyyətdə müdafiəyə keçən zaman, maddi-texniki təminat üzrə bütün tədbirlər, o cümlədən MTT-nin planlaşdırılması və idarə edilməsinin təşkili üzrə tədbirlər yaranmış şərait imkan verirsə, adətən tam həcmdə yerinə yetirilir. Bu isə bölmələrin qarşısına qoyulmuş döyüş tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə şübhəsiz ki, öz müsbət təsirini göstərir. Belə ki, motoatıcı briqada düşmən ilə birbaşa təmas olmayan vəziyyətdə müdafiəyə keçdikdə maddi-texniki təminatın planlaşdırılması və idarə edilməsinin təşkili üzrə bütün əsas tədbirlər, adətən müdafiəyə hazırlıq tədbirlərinin aparıldığı toplanma (cəmləşmə) rayonunda yerinə yetirilir.

Düşmən ilə birbaşa təmas olmayan vəziyyətdə müdafiəyə keçən zaman MTT-nin planlaşdırılması aparılması üçün kifayət qədər vaxt mövcudursa və qərargahı tam olaraq planlaşdırmaya cəlb etmək mümkündürsə tam (təfərrüatlı) Hərbi Qərar Qəbuletmə Prosesi (HQQP) tətbiq edilir. Təfərrüatlı HQQP-nin üstünlükləri:

– düşmənin mümkün fəaliyyət tərzlərinə qarşı öz qoşunlarımızın müxtəlif fəaliyyət tərzlərini ortaya qoyaraq onların MTT baxımından təfərrü-

atlı təhlili və müqayisəsini həyata keçirməyə və ən yaxşısını seçməyə imkan verir;

– əməliyyatda iştirak edən bütün MTT qüvvə və vasitələrinin sıx inteqrasiya və koordinasiyasını, fəaliyyətlərin sinxronlaşdırılmasını təmin edir;

– əməliyyat əmrinə əsasən təfərrüatlı MTT planının hazırlanmasını təmin edir. [5. 3]

Tapşırıqın müzakirəsi zamanı aşağıdakılar aydınlaşdırılır:

– briqadanın tapşırığı, onun əməliyyat (döyüş) düzülüşündə yeri və birliyin (birləşmənin, hissənin) əməliyyatda (döyüşdə) rolu;

– əsas səylərin (əsas zərbənin) cəmləşdirildiyi istiqamət;

– verilmiş tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazırlıq müddətləri;

– yuxarı komandanlıq tərəfindən təyin edilmiş maddi-texniki təminatın qaydası;

– yuxarı (MTT) rəisin maddi-texniki təminat üzrə niyyəti;

– yuxarı komandanlığın qüvvə və vasitələri tərəfindən briqadanın marağında olan tədbirlər;

– maddi-texniki təminat üzrə tapşırıqlar;

– döyüş əməliyyatlarına hazırlıq zamanı komandirin və qərargahın iş qaydası və metodları;

– komandirə və qərargaha döyüşə (döyüş əməliyyatlarına) qərar qəbul edilməsi üçün zəruri olan məlumatların təqdim olunma müddətləri;

– maddi-texniki təminatın qüvvə və vasitələrinin hazırlıq vaxtı.

Tapşırıqın aydınlaşdırılması, vəziyyətin (şəraitin) qiymətləndirilməsi və aparılmış hesablamalar əsasında MTT üzrə qərar qəbul olunur. Qərar da MTT-nin niyyəti, tapşırıqları, qarşılıqlı əlaqənin əsasları, hərtərəfli təminat və idarəetmə müəyyən edilir.

MTT üzrə qərarın əsasını MTT-nin niyyəti təşkil edir. MTT-nin niyyətində döyüş niyyətinə uyğun olaraq müəyyən edilir:

– alınmış tapşırıqların yerinə yetirilməsi mərhələləri üzrə MTT-nin əsas səylərinin cəmləşdirildiyi istiqamətlər (rayonlar);

– MTT-nin tapşırıqlarının yerinə yetirilmə qaydaları;

– MTT-nin qüvvə və vasitələrinin döyüş (yürüş) düzülüşü üzrə bölüşdürülməsi (maddi-texniki təminatın qüvvə və vasitələrinin qruplaşmasının

tərkibi).

MTT-nin tapşırıqlarında müəyyən edilir:

– silah və texnikaların istismar tapşırıqları (texniki qulluq və texniki resursun bərpa işlərinin icra müddətləri, rayonları, həcmi və qaydaları), cəlb olunan qüvvə və vasitələrin tərkibi və tapşırıqları;

– maddi vəsaitlərlə təminat üzrə tapşırıqlar (ehtiyatların miqdarı və yaradılma müddətləri, onların eşelonlaşdırılması, maddi vəsaitlərin verilməsi növbəliyi və müddətləri);

– silah və texnikaların bərpası üzrə tapşırıqlar (ştat və tabeliyə verilən təmir və bərpa, qüvvə və vasitələrinin istiqamətləri, hədlər və döyüş (yürüş) düzülüşü elementləri üzrə bölüşdürülməsi, onların tapşırıqları, yerləşmə (açılma) və yerdəyişmə rayonları, müddətləri, təxliyyə yolları, öz qüvvə və vasitələri ilə təmiri, bərpası mümkün olmayan silah və texnikaların təhvil verilməsi (yüklənmə) rayonları (yerləri), yerli iqtisadiyyatın istifadə edilməsi qaydası;

– texniki kəşfiyyat qrupları, təmir-təxliyyə, təxliyyə və təmir qrupları, texniki qapanmalar tərəfindən texniki kəşfiyyatın təşkili üzrə tapşırıqlar (onların yerləşməsi, yerləri, yerdəyişmə qaydaları, tapşırıqları);

– xəstə və yaralıların döyüş meydanında tapılması, yığılması, mərhələli təxliyyəsi və müalicəsinin təşkili qaydaları;

– hərbi-texniki əmlaklarla təminat üzrə tapşırıqlar (əmlak ehtiyatlarının miqdarı və yaradılma müddətləri, onların eşelonlaşdırılması, bölmələrə verilməsi və daşınma qaydaları);

– MTT-nin mühafizəsi, müdafiəsi və qorunması, idarə edilməsi üzrə tədbirlər.

MTT orqanlarının hərtərəfli təminatının əsaslarında texniki, maddi və tibbi təminat, mühafizə, müdafiə və qorunma (radiasiya, kimyəvi, bioloji və bakterioloji kəşfiyyatın aparılması, şəxsi heyətin xəbərdar edilməsi, maskalanma, yerləşmə (açılma) rayonlarının mühəndis-istehkam baxımından hazırlanma qaydaları) üzrə tapşırıqlar, düşmən tərəfindən tətbiq edilmiş KQS-nin aradan qaldırılması işlərinə ayrılmış maddi-texniki təminat qüvvə və vasitələrinin tərkibi və tapşırıqları müəyyən edilir.

MTT üzrə qarşılıqlı əlaqənin təşkilinin əsasla-

rında maddi-texniki təminatın qüvvə və vasitələri, hissənin marağında olan tapşırıqları yerinə yetirən yuxarı komandanlığın MTT qüvvə və vasitələri, həmçinin qonşular arasında təşkil olunacaq taktiki və maddi-texniki təminat üzrə tapşırıqlar (keçirilmə vaxtı, yeri, cəlb olunan vəzifəli şəxslər, qüvvə və vasitələr, qarşılıqlı əlaqənin təşkil olunduğu müddətdə maddi-texniki təminatın idarə edilməsi qaydaları) müəyyən edilir.

MTT-nin idarə edilməsinin əsaslarında müəyyən edilir: MTT bölməsinin vəzifəli şəxslərin idarəetmə məntəqələri üzrə bölüşdürülməsi, onların yerləşdirilməsi və yerdəyişməsi qaydaları idarəetmənin davamlılığının təmin edilməsi üzrə tədbirlər, MTT üzrə məruzələrin (hesabatların) məzmunu, təqdimetmə müddət və qaydaları. MTT idarəetmə məntəqəsinin sıradan çıxdığı hallarda idarəetmənin ötürülməsi (təhvil verilməsi) qaydaları, idarəetmənin gizliliyi, davamlılığı və fasiləsizliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər və tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarət.

Xəritə üzərində qəbul edilmiş MTT üzrə qərarın dəqiqləşdirilməsi üçün vaxtın mövcud olduğu hallarda ərazi kəşfi aparılır. MTT bölməsinin rəisi, MTT xidmət rəisləri və digər vəzifəli şəxslər komandir tərəfindən keçirilən ərazi kəşfində iştirak edə bilər və ya bunu özləri sərbəst həyata keçirə bilərlər. [1. 107]

MTT üzrə qərarı müəyyən edilir:

- MTT-nin əsas tapşırıqları;
- MTT-nin əsas səylərinin cəmləşdirildiyi istiqamətlər, MTT bölmələrinin yerləşmə və yerdəyişmə rayonları, vaxtı;
- döyüş əməliyyatlarına hazırlıq gedişində silah və texnikalara texniki qulluq üzrə işlərin həcmi, qulluğun keçirilmə qaydaları və bunun üçün cəlb olunan vasitələr;
- döyüş başlanandanak silah və texnikaların təmiri üzrə işlərin qurtarma müddətləri;
- ştat və təhkim olunmuş təmir və təxliyyə bölmələrinin bölüşdürülməsi və istifadə edilməsi;
- texniki kəşfiyyat və təmir-təxliyyə qruplarının tapşırıqları, ehtimal olunan açılma yerləri və döyüşün gedişində yerdəyişmə qaydaları;
- zədələnmiş maşınların toplanma məntəqələri nəzərdə tutulan yerlər;
- maddi təminatın təşkilini (maddi vəsait ehti-

yatlarının miqdarı və yaradılma vaxtı, onların eşelonaşdırılması, sərf normaları və daşıma növ-bəliyi);

- daşınma və təxliyyə yolları, onların hazırlanma vaxtı və bunun üçün ayrılan qüvvə və vasitələr;
- tibbi təminatın, yaralı və xəstələrin təxliyyəsi və müalicəsi üzrə tədbirlər;
- şəxsi heyətin (MTT xidmətlərinin kiçik mütəxəssislərinin) texniki (xüsusi) hazırlığı üzrə tədbirlər;
- MTT bölmələri və orqanlarının mühafizəsi, müdafiəsi və qorunması üzrə əsas tapşırıqları;
- MTT-nin hazırlanma vaxtı;
- MTT idarə edilməsinin təşkili, döyüşün gedişində MTT rəisi və bölməsinin yeri, əlaqə saxlanılma qaydaları, məlumatların verilmə müddətləri və qaydaları.

Ərazinin MTT baxımından kəşfi zamanı dəqiqləşdirilərək müəyyən edilir:

- hissənin fəaliyyət zolağında ərazi MTT baxımından diqqətlə öyrənilir;
- maddi təminat, tibb və təmir-təxliyyə bölmələrinin, maddi vəsait saxlanılan anbarların, zədələnmiş maşınların toplanma məntəqəsinin ərazidə açılması, yerləşməsi, yerdəyişməsi yerləri və istiqamətləri dəqiqləşdirilir;
- yolların daşıma və təxliyyə yolları kimi istifadə edilməsi üçün ərazinin mövcudluğu, vəziyyəti və imkanları, onların hazırlanması üçün tədbirlər öyrənilir və dəqiqləşdirilir;
- döyüş meydanında maşınlara müşahidənin təşkili imkanları öyrənilir və dəqiqləşdirilir;
- ərazinin sanitar-epidemioloji vəziyyəti, qoşunların fəaliyyətinə təsiri öyrənilir, qabaqlayıcı tədbirlər müəyyən edilir.

Maddi-texniki təminat üzrə tapşırıqların briqada bölmələrinə və tabelikdə olan bölmələrə verilməsi maddi-texniki təminat üzrə sərəncamların (xəbərdarlıq əmrlərinin) çatdırılması yolu ilə həyata keçirilir. Tapşırıqların çatdırılması üsulunu qərargah rəisi müəyyən edir. Sərəncamların çatdırılmasına MTT bölmə rəisi məsuliyyət daşıyır, təminat növləri üzrə tapşırıqların verilməsinə, bundan əlavə, öz səlahiyyətləri çərçivəsində xidmət rəisləri də məsuliyyət daşıyırlar. MTT bölmə rəisi, xidmət rəisləri tabelikdə olanlara tapşırıq

verilməsi (dəqiqləşdirilməsi) üçün, xüsusilə, vəziyyətin dəyişildiyi hallarda hər bir imkandan istifadə etməlidirlər. Tapşırıqlar, maddi-texniki təminatın əsas səylərin cəmləşdirildiyi (qüvvə çoxluğu olan) istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən, digərlərindən daha tez fəaliyyətə başlayacaq və hazırlıqları üçün daha çox vaxt tələb olunan qüvvə və vasitələrə (bölmələrə) çatdırılır.

[1. 107]

MTT üzrə qarşılıqlı əlaqənin təşkili, tapşırıqların verilməsi və döyüş MTT-nin planlaşdırılması başa çatdıqdan sonra həyata keçirilir. MTT bölməsinin rəisi komandir tərəfindən keçirilən qarşılıqlı əlaqənin təşkilində iştirak edir, həmçinin MTT üzrə qarşılıqlı əlaqəni ya bütün hissə miqyasında təşkil edir, ya da bunu istiqamət üzrə təşkil edərək, hər bir bölməyə gedərək, MTT xidmət rəislərinin, MTT bölmələrinin və digər vəzifəli şəxslərin iştirakı ilə həyata keçirir.

[1. 103]

MTT üzrə qarşılıqlı əlaqənin təşkili döyüş tapşırığının bütün dərinliyi boyu xəritə və ya ərazinin maketi üzərində (bilavasitə ərazidə) təşkil olunur. Qarşılıqlı əlaqə daha ətraflı MTT bölmə rəisinin bölmələrə getdiyi zaman təşkil oluna bilər. Qarşılıqlı əlaqəni təşkil edərkən MTT bölmə rəisi qarşıdakı tapşırıqların və onların yerinə yetirilməsi üsullarının MTT-nin bütün orqanları tərəfindən vahid şəkildə anlaşılmasına nail olmalı, idarəetmə və xəbərdarlıq siqnallarını çatdırmalıdır.

Döyüşün hazırlanmasına ayrılan vaxtın məhdud olduğu hallarda MTT bölmə rəisi qarşılıqlı əlaqənin təşkilini tapşırıqları verən zaman müvafiq göstərişlər verməklə və bölmələrə gedən zaman onların dəqiqləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirə bilər.

Bölmələrin döyüşə MTT baxımından hazırlanması, onların yüksək döyüş hazırlığı vəziyyətində saxlanması məqsədilə şəxsi heyət, silah və texnika, döyüş sursatları, hərbi-texniki əmlak və digər maddi-texniki vasitələr ilə komplektləşdirilməsi, maddi-texniki təminatın qüvvə və vasitələrinin, idarəetmə orqanlarının tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazırlanması, silah, texnika və digər maddi-texniki vasitələrin döyüşdə tətbiq

hazırlanması, MTT bölmələri ilə texniki və xüsusi hazırlıq üzrə məşğələlərin, taktiki-xüsusi təlimlərin və döyüş uzlaşmasının keçirilməsi daxildir.

Bölmələrin qarşıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsinə MTT baxımından hazırlanması üzrə praktiki işlər, bu işlərə nəzarət və köməkliyin göstərilməsi MTT bölməsinin rəisi, MTT xidmət rəisləri və digər vəzifəli şəxslərdən ibarət olan, ilk növbədə daha mühüm istiqamətlərə göndərilən kompleks qruplar tərəfindən, tabelikdə olan MTT bölmələrinin komandirləri ilə bilavasitə işləməklə, yerlərdə onların fəaliyyətlərə hazır olmasının yoxlanılması, MTT üzrə meydana çıxan məsələlərin praktiki həll edilməsi və aşkar olunmuş nöqsanların aradan qaldırılması yolu ilə həyata keçirilir. [1. 113]

Vaxtın kifayət qədər olduğu hallarda, zəruri olduqda tabelikdə olan MTT bölmələri və idarəetmə orqanları ilə komanda-qərargah təlimləri, xüsusi-taktiki-xüsusi təlimlər, məşqlər və məşğələlər keçirilə bilər.

MTT bölməsinin rəisi tabelikdə olan bölmələrin komandirlərinin qərarlarını nəzərdən keçirməli (dəqiqləşdirməli), onlara öz qüvvə və vasitələri ilə, həmçinin, fəaliyyət zolağında yuxarı komandanlığın və rəislərin qüvvə və vasitələri ilə yerinə yetirilən tapşırıqları çatdırmalı, MTT-nin idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin qarşıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazır olmasına əmin olmalıdır. Tabelikdə olan qüvvə və vasitələrin qarşıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazır olmadığı hallarda MTT bölməsinin rəisi dərhal məruzə etməlidir.

NƏTİCƏ

İstifadə edilən mənbələrin təhlili göstərir ki, döyüş əməliyyatlarının mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədar olaraq, MTT-nin təşkili və idarə edilməsi üzrə qəbul edilən qərarların əsaslandığı hesablamalarda səhvlərə yol verilməsi ehtimalı artır. Döyüş əməliyyatlarına hazırlıq və onların gedişi zamanı

belə səhvlərə yol verilməməsi və yol verilən səhvlərin dərhal aradan qaldırılması aktual problem olaraq qalmaqdadır. Bu səbəbdən, hərtərəfli əsaslandırılmış qərarlar qəbul edərək bütün idarəetmə prosesinin yüksək səmərəliliyinin təmin olunması olduqca mühüm məsələlərdəndir. Buna görə də maddi-texniki təminatla rəhbərlik edən bütün səviyyələrdən olan komandirlər, qərargahlar və digər vəzifəli şəxslər müasir texnologiya və idarəetmə üsullarının inkişafını mütəmadi olaraq yaxından izləməli, əldə olunan yenilikləri müxtəlif təlimlərdə, məşqlərdə, məşğələlərdə sınaqdan keçirərək ən mükəmməl şəkildə qoşunlarda tətbiq etməyə çalışmalıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Наставление по обеспечению боевых действий соединений и частей сухопутных войск. часть 3. Техническое обеспечение. Книга 1. Техническое обеспечение соединений и частей. Москва, Военное издательство, 2009
2. Тыловое обеспечение подразделений в бою. Москва, Военное издательство, 1995
3. Maddi-texniki təminat ixtisasları üzrə müha-zirələr toplusu, dərs vəsaiti.
4. Əməliyyata hazırlıq və qərargah prosedurları. Qərargah zabitinin əl kitabçası. Bakı, 2012
5. Свечин А. А. Эволюция военного искусства. том I. Москва, Воениздат, 1928
6. İnformasiya resursu: “Анализ боевых действий общевойсковых соединений в операции по принуждению Грузии к миру (7-17 августа 2008г.)”http://samlib.ru/a/aleksandr_walrxewich_girin/war080808.shtml
7. İnformasiya resursu: “Тыловое обеспечение”. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
8. İnformasiya resursu: “Опыт тылового обеспечения”.<http://lib.rushkolnik.ru/text/10352/index-1.html>
9. İnformasiya resursu: “7.4. Тыловое обеспечение”http://referatplus.ru/istoriya/rchechniya7_4.php

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ ПЛАНИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БОЯ МОТОСТРЕЛКОВОЙ БРИГАДЫ ПРИ ПЕРЕХОДЕ К ОБОРОНЕ В УСЛОВИЯХ ОТСУТСТВИЯ НЕПОСРЕДСТВЕННОГО СОПРИКОСНОВЕНИЯ С ПРОТИВНИКОМ
Э. РАГИМОВ

Статья направлена на изучение особенностей организации планирования и управления материально-технического обеспечения боя мотострелковой бригады при переходе к обороне в условиях отсутствия непосредственного соприкосновения с противником. В статье показаны основные условия для организации планирования и управления материально-технического обеспечения боя мотострелковой бригады, кроме того раскрыта их основная сущность. Кроме того, на конкретных примерах из истории войн и военных конфликтов показано положительное влияние правильного и своевременного планирования и управления материально-технического обеспечения боя на успешное завершение боевых действий, как залог полной победы над врагом.

SUMMARY

THE PLANNING AND THE ORGANIZATION MANAGEMENT OF LOGISTICS WITHOUT DIRECT CONTACT OF THE INFANTRY BRIGADES WITH THE ENEMY DURING THE DEFENCE
E. RAHIMOV

The article has been planned the logistics support during the passage of the defence from the without direct contact of the infantry brigades with enemy and has been direct to the research the characteristics of organization management in the article it has been pointed the important terms for the planning and organization of infantry brigade fight logistics and has been explained their main essence. In addition, it has been pointed the positive impact of the correct and timely planning and organization the success completion of the battle operations of logistics in the concrete examples of the war and military conflicts.

MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATINDA MTT BÖLMƏLƏRİNİN MÜDAFİƏSİ, MÜHAFİZƏSİ, QORUNMASI VƏ KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARINDAN MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ

Mayor Kamil MƏMMƏDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: müdafiə, mühafizə, maddi-texniki təminat, maskalanma, qorunma, kütləvi qırğın silahları (KQS).

Ключевые слова: оборона, охрана, материально-техническое обеспечение, маскировка, защита, оружия массового поражения (ОМП).

Keywords: defence, guarding, logistics, camouflage, safety, weapons of mass Destruction (WMD).

sitələrinin, həmçinin tikililərin qorunması;

– yanğından mühafizə tədbirləri.

MTT bölmələrinin müdafiə və mühafizəsinin təşkilinə hərbi hissə komandirinin MTT üzrə müavini cavab-

dehdir. [4.12]

Müdafiə, mühafizə və qorunmanı, eyni zamanda gücləndirmə və yükləmə-boşaltma işlərini icra etmək məqsədilə MTT bölmələrinin şəxsi heyətindən, həmçinin təmirdə olan texnika heyətlərindən və komandir tərəfindən ayrılmış qüvvələrdən istifadə olunur.

Yerüstü düşməndən maddi-texniki təminat bölmələrinin mühafizəsi və müdafiəsi, ilk növbədə döyüş bölmələrinin himayəsi altında yerləşdirilməsilə, bölmələrin düzgün, tam təminatını təşkil etmək üçün yollara yaxın və tez bir zamanda kolona düzülüş imkanları, həmçinin ərazinin qoruyucu və maskalayıcı xüsusiyyətlərindən, mühəndis qurğularından istifadə nəzərə alınmaqla təmin olunmalıdır. Bölmənin mühafizəsi və müdafiəsi bir qayda olaraq, ştatda olan qüvvə və vasitələrlə, bəzi hallarda isə hərbi hissə komandirinin qərarı ilə mühafizənin, müdafiənin gücləndirilməsi üçün, nəqliyyat vasitələri, maddi vəsaitlərin daşınması və təxliyyəsi zamanı texnikanın himayə edilməsi məqsədilə döyüş bölmələri ayırmaqla həyata keçirilir.

Bölmələrin yerləşmə rayonlarında mühafizəsi üçün bütün şəraitlərdə keşikçi (qarovul) təşkil

MÜDAFİƏ, MÜHAFİZƏ VƏ QORUNMA QAYDALARI

MTT bölmələrinin döyüş qabiliyyətini daim qoruyub saxlamaq və tapşırıqların uğurla yerinə yetirilməsini təmin etmək, həmçinin düşmənin nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji), yüksək sərrast və adi silahlarla zərbəsinin təsirini maksimum zəiflətmək məqsədilə müdafiə, mühafizə və qorunma (MMQ) tədbirləri təşkil olunur və həyata keçirilir. Buna kütləvi qırğın silahlardan (KQS), yüksək sərrast və adi silahlardan mühafizə, müdafiə, hava hücumu və yerüstü silahlardan qorunma tədbirlərinin daim yerinə yetirilməsi ilə nail olunur. Bölmədə MMQ-nin təşkilatçısı bilavasitə onun komandiridir. [3.210]

MTT bölmələrinin müdafiə və mühafizəsi bütün vəziyyətlərdə təşkil olunur və özündə birləşdirir:

- KQS-dən qorunma;
- hava və yerüstü düşmən qüvvələrindən müdafiə;
- bölmələrin bilavasitə qorunma, daşınma və təxliyyə yollarının və yollarda olan nəqliyyat va-

olunur və sutkalıq qarovul, keşikçi postları, patrul və daxili naryad vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu zaman dairəvi müdafiə mövqeləri hazırlanmalı və müdafiə (yerləşmə) rayonuna aparən bütün yolları, girişləri əhatə etməlidir. Bölmələrin yerüstü müdafiəsi yerdəyişmə zamanı və yerləşmə rayonunda öz tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün onların açılması ilə bir vaxtda təşkil olunur.

Yerləşmə rayonunda (kolonda) bölmələrin şəxsi heyətinin döyüş hesabı müəyyənləşdirilir, tapşırıqlar qoyulur, qarşılıqlı əlaqə və idarəetmə təşkil olunur. Hər bölmənin ərazisində qazılaraq səngər və qazmalar hazırlanır. Müdafiənin bütün istiqamətlərində atəş sistemləri və qarşılıqlı əlaqə təşkil olunur. Şəxsi heyət təhkim olunmuş silahın tətbiqi üzrə müntəzəm məşqlərə cəlb olunur, döyüş hesabatları daim dəqiqləşdirilir.

Düşmənin mühafizə obyektlərimizə soxulmağa cəhd edən kiçik dəstələri, keşikçi postlar, patrullar, sutkalıq naryadın gücü və növbətçi bölmələr vasitəsi ilə məhv edilir. Düşmənin böyük qüvvələri hücum keçdikləri halda bütün şəxsi heyət döyüş hesabatına uyğun olaraq komandirin rəhbərliyi altında müdafiəyə hazırlıq mövqeyi tuturlar. Hücum haqqında gecikdirilmədən hərbi hissə komandirinin MTT üzrə müavininə məruzə olunur, qonşu bölmələr yaranmış vəziyyətlə əlaqədar məlumatlandırılır.

MTT bölmələrinin hava hücumundan müdafiəsi hərbi hissənin ümumi HHM sistemi ilə həyata keçirilir. Bölmələrin havadan müşahidəsi və xəbərdar edilməsi təşkil olunur. Bütün hallarda mühafizənin, qorunma, hava hücumu və yerüstü müdafiənin təşkili zamanı bölmələrin yerləşmə rayonlarında maskalanması, düşmənin yüksək sərrast silahlarla zərbələr endirməsinin çətinləşdirilməsi, radioelektron qorunma və rejimin gücləndirilməsi üzrə tədbirlər keçirilir.

MTT bölmələrinin bilavasitə öz qüvvələri hesabına mühafizəsi məqsədilə 2-3 növbəli postlar təyin olunur. Gecə vaxtı patrul və mühüm istiqamətlərdə keşikçi postları təyin oluna bilər.

Düşmən hücumunun başlanmasına kimi, MTT-nin idarə edilməsi çox vaxt naqillli və səyyar rabitə vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Hərbi hissə komandirinin MTT üzrə müavini

idarəetmənin daha səmərəli təşkili üçün MTT xidmət rəisləri, tabelikdə olan MTT bölmələrinin komandirləri ilə şəxsən və birbaşa ünsiyətdə olaraq informasiya mübadiləsi aparılmasına üstünlük verir. Arxa komanda məntəqəsi, adətən ikinci eşelon MTT bölmələrinin yerləşmə rayonlarında yerləşdirilir. Arxa komanda məntəqəsi döyüş zamanı yerini dəyişdikdə onun yerləşməsi üçün əvvəlcədən ərazinin kəşfiyyatı aparılır və müvafiq qaydada hazırlanır.

MTT bölmələrində KQS-dən mühafizə üzrə aparılan əsas tədbirlər

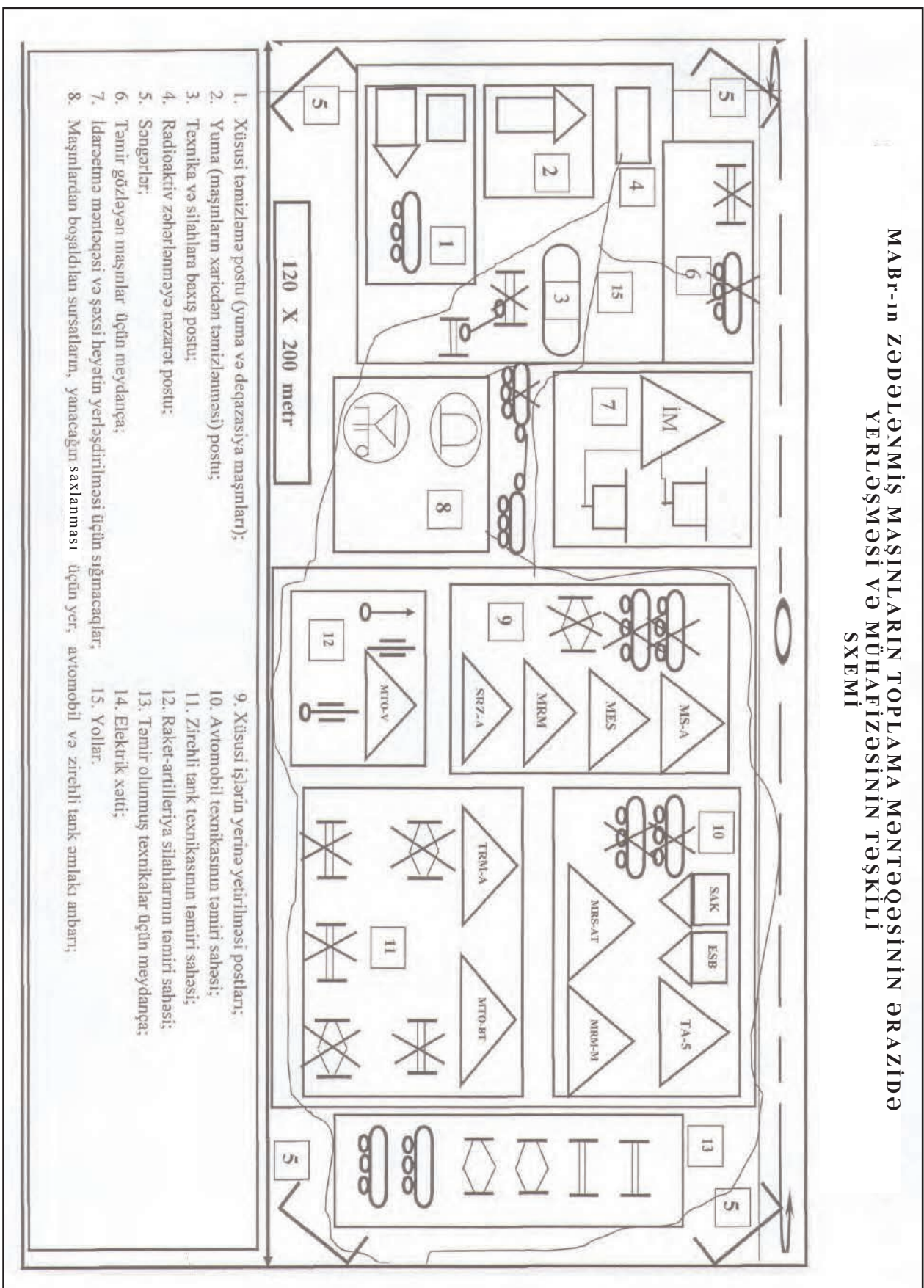
MTT-nin KQS-dən mühafizəsi kompleks, o cümlədən mühəndis və kimya təminatı üzrə tədbirlərdən ibarətdir. KQS-dən mühafizə tədbirləri, döyüşə hazırlıq və döyüş zamanı tətbiq edilib edilməməsindən asılı olmayaraq planlaşdırılır və tam həcmdə həyata keçirilir. Ərazinin qoruyucu və maskalayıcı xassələrindən istifadə olunması düşmənin kütləvi qırğın silahlarının dağıdıcılıq amillərinin şəxsi heyətə, silahlara, döyüş və digər texnikaya, eləcə də maddi vəsaitlərə təsirini zəiflədir.

KQS-dən mühafizə üzrə aparılan əsas tədbirlərə aiddir:

- şəxsi heyətin, texnika və maddi vasitələrin ərazidə səpələnərək yerləşdirilməsi və onların maskalanması;
- yerləşmə rayonlarının mühəndis-istehkam qurğuları, yerin mühafizəsi və maskalanmasından istifadə xüsusiyyətləri;
- qoşunları düşmənin KQS, radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) vasitələr tətbiqetmə ehtimalı barədə xəbərdar etmək;
- tibbi və veterinar tədbirlərin görülməsi;
- düşmən tərəfindən KQS-in tətbiqindən sonrakı təsiri təyin etmək;
- şəxsi heyətin zəhərlənmiş ərazilərdə, dağıntıya məruz qalmış, subasmış və yanmış rayonlarda fəaliyyəti zamanı təhlükəsizlik və mühafizənin təmin edilməsi;
- düşmən tərəfindən KQS-in tətbiqi nəticəsində meydana gələn dağıntıların aradan qaldırılması.

KQS-dən müdafiə üzrə aparılan tədbirlər əsas tapşırıqların yerinə yetirilməsini dayandırmamalıdır. Bölmələrin yerləşmə rayonlarına çıxışı ilə

MABR-ın ZƏDƏLƏNİŞ MƏŞİNLARIN TOPLAMA MƏNTƏQƏSİNİN ƏRAZİDƏ
YERLƏŞMƏSİ VƏ MÜHAFİZƏSİNİN TƏŞKİLİ
SXE Mİ

eyni vaxtda gecikdirilmədən mühəndis tədbirləri təşkil olunmalıdır. Mühəndis qurğuları manqa (heyət) üçün – üstüörtülü oyuq, taqım üçün – blindaj, bölük üçün – yüngül tipli sığınacaq, maddi vasitələrlə dolu hər bir avtomobil üçün daldalanacaq şəxsi heyət tərəfindən hazırlanır.

İlk növbədə, şəxsi heyət üçün qazmalar qazılır, bölmələrin idarəetmə məntəqəsində sığınacaq qurulur, texnika üçün (mexaniki vasitələr varsa) daldalanacaq qazılır. İkinci növbədə, üstüörtülü qazmalar və blindajlar quraşdırılır, bölüyün idarəetmə məntəqəsində sığınacağın hazırlanması tamamlanır, texnika və maddi vasitələr üçün daldalanacaqda işlər yekunlaşdırılır.

Bölmənin yerləşdiyi rayonda mühəndis qurğularının təşkili zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, bölmələrin dar, dərin, dalğalı (əyrili) dərələrdə və bu kimi yerlərdə yerləşdirilərkən KQS-dən ərazinin zəhərlənmə radiusu 1,5 dəfə, həmçinin torpaqla əlaqəli işlərin həcmi 2-3 dəfə azalır. Meşədə bölmələr meşə kənarından 150-200 metrə qədər aralı və yollardan 30-50 metr uzaqda yerləşdirilir.

Şüalanma dərəcəsi 0,5 rentgen və ondan artıq olduqda bölmələrə radioaktiv zəhərlənmə barədə «Radioaktiv zəhərlənmə» signalı verilməklə xəbərdarlıq edilir.

Kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi zamanı bölmələrin müşahidə postları müstəqil olaraq, sonradan bölmə komandirinə məruzə etməklə «Kimyəvi həyəcan» signalı verir.

Xəbərdarlıq signalı anı olaraq bütün növ rabitə vasitələri ilə səs, sözlə və işıqlandırıcı vasitələrlə ötürülür və bütün şəxsi heyətə çatdırılır. Xəbərdarlıq signallarından sonra şəxsi heyət qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsini dayandırmadan zəhərlənməyə qarşı xüsusi qoruyucu geyimləri, əleyhqazları geyinirlər. [1. 295]

Bölmələrin dağılmış, su basmış və yanmış rayonlardan çıxardılması gecikdirilmədən təşkil olunmalıdır. Təhlükəli və fəvqəladə təhlükəli zəhərlənmə rayonlarında olan bölmələr yüksək şüalanma dərəcəsi aşağı düşdükdən sonra hərbi hissə komandirinin MTT üzrə müavininin sərəncamı ilə zəhərlənməmiş və yaxud az zəhərlənmiş rayonlara çıxarılır. Şəxsi heyət qoruyucu vasitələri (geyimləri, əleyhqazları) radioaktiv və kim-

yəvi kəşfiyyat cihazlarının göstəricilərinə əsasən bölük (taqım) komandirinin sərəncamından sonra çıxarırlar.

Zəhərlənməmiş ərazilərdə yeməklərin hazırlanması və qəbulu təşkil olunur. Vəziyyətə görə, əgər bu mümkün olmazsa, yeməyin hazırlanmasına icazə verilir:

– açıq ərazidə – şüalanma səviyyəsi 1 rentgen/saata qədərdirsə;

– çadırlarda – şüalanma səviyyəsi 5 rentgen/saata qədərdirsə;

– qapalı otaq və tikililərdə – şüalanma səviyyəsi 5 rentgen və ondan artıqdırsa. Dozimetrik və kimyəvi nəzarət bölmə komandiri tərəfindən təşkil edilir və bölüyün xüsusi hazırlanmış manqası vasitəsi ilə icra olunur.

Dozimetrik nəzarətə şəxsi heyətin şüalanma dərəcəsinin müəyyən edilməsi, insanların, texnikanın, maddi vasitələrin radioaktiv zəhərlənmələrinin müəyyən edilməsi daxildir.

Şəxsi heyətin şüalanma dərəcələrinin qeydiyyatı radioaktiv şüalanmalar dərəcəsinin qeydiyyatı jurnalında bölmə komandiri tərəfindən aparılır.

Bölmə komandiri şəxsi heyətin şüalanma dərəcələri barədə məlumatları gündəlik, şüalanma 100 rentgen və ondan yüksək olduqda gecikdirilmədən yuxarı komandanlığa məruzə edir.

Düşmən tərəfindən KQS-in tətbiqindən sonra yaranmış nəticələr bölmələrin döyüş qabiliyyətinin bərpa edilməsi ilə birgə aradan qaldırılır. Bölmə komandiri düşmən KQS-nin tətbiqindən sonra salamat qalmış qüvvə və vasitələrilə şəxsi heyətə ilk tibbi yardımın göstərilməsi və onların briqadanın tibb məntəqəsinə təxliyyəsini, yanğınların söndürülməsini, zəhərlənmiş rayonlardan texnika və maddi vasitələrin çıxarılmasını, bölmələrin xüsusi təmizlənməsini təşkil edir.

Bölmələrin xüsusi təmizlənməsi özündə şəxsi heyətin sanitariya təmizlənməsi və deqazasiyasını, silahların, texnika və maddi vasitələrin dezaktivasiya və dezinfeksiyasını birləşdirir. Xüsusi təmizlənmə qismən və tam ola bilər.

Qismən xüsusi təmizlənmə bölmə komandirlərinin qərarı ilə qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsi dayandırılmadan, zəhərlənmiş əraziləri dəf etdikdən sonra, qısa dayanacaqda və yaxud yerləşmə rayonlarında tabelikdə olan vasitə-

lərlə aparılır.

Tam xüsusi təmizlənmə briqada komandirinin qərarı ilə qoyulmuş olaraq tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra, bölmələrin ştat cədvəllərinə uyğun sərəncamlarında olan vasitələrlə və kimyəvi mühafizə bölmələri və briqadanın tibb xidməti cəlb edilməklə aparılır. [4. 32]

NƏTİCƏ

İstifadə edilən mənbələrin təhlili göstərir ki, mobilliyin olduqca artdığı müasir döyüş fəaliyyətlərində maddi-texniki təminat mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, ilk növbədə hissə və bölmələrin marşları, qarşıda düşmənlə qarşılaşmaq ehtimalı olduğu və döyüş gözlənilməli şəraitlərdə qət edilmələrlə əlaqədardır.

MTT bölmələrinin qorunması, müdafiəsi və mühafizəsi düşmənin onlara təsir göstərməsinin qarşısını almaq, yaxud onun nəticələrini maksimum zəiflətmək, işçi qabiliyyətini saxlamaq və qarşısında duran tapşırıqları uğurla icra etməsini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilir. MTT bölmələri hərbi hissələrin hərtərəfli və fasiləsiz təminatını təşkil etmək məqsədilə daim düşmən təzyiqi (KQS, adi silahların, aviasiya zərbələrinin, kəşfiyyat-təxribat qruplarının tətbiqi, dağılmış yollar, körpülər və s.) altında yerdəyişmələrə hazır olmalıdır. Bu, şəxsi heyətin və texnikanın yerdəyişmələrə düzgün hazırlanmasını (xüsusilə yürüşə), həmçinin onun idarə olunmasını tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tank və motoatıcı briqada döyüşü, QQT-194-5
2. Quru qoşunlarının müvəqqəti döyüş nizamnaməsi. II-ci hissə. Bakı, 1997
3. Döyüş əməliyyatlarında maddi-texniki təminatın təşkili.
4. Maddi-texniki təminatın əsasları.
5. Защита от оружия массового поражения. Москва, 1989
6. Защита войск от оружия массового поражения в общевойсковом бою и армейских операциях. Москва, 1984

РЕЗЮМЕ

ЗАЩИТА И ОХРАНА ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ МАТЕРИАЛЬНО- ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ОБОРОНИТЕЛЬНОМ БОЮ К. МАМЕДОВ

В статье нашло широкое отражение организация обороны, защиты и охраны подразделений материально-технического обеспечения в оборонительном бою. Организация охраны, обороны и защиты подразделений материально-технического обеспечения во время ведения боевых действий обеспечивает успех правильного и своевременного обеспечения войск и играет важную роль в успешном завершении всей операции.

SUMMARY

THE PROTECTION OF THE LOGISTICS UNITS IN DEFENCE BATTLE, DEFENCE AND THE ORGANIZATION OF THE SECURITY K. MAMMADOV

In the article it has been reflected the protection of the logistics units in defence battle, defence and the organization of the security. The protection of the logistics units, defence and the organization of security, proper and timely execution of logistics in the troops provide basis for success while carrying out combat operations and plays the main role successfully in the completion of all operations.

XƏZƏR DƏNİZİNİN STATUSUNUN TARİXİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

Kapitan-leytenant Ruslan HƏŞİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: Xəzər dənizi, sərhəd gölü, Böyük İpək Yolu, neft və qaz mənbələri, Xəzər dənizinin tarixi, “Əsrin müqaviləsi”, Xəzər dənizinin statusu.

Ключевые слова: Каспийское море, пограничное озеро, Великий Шелковый Путь, нефтяные и газовые источники, история Каспийского моря, “Контракт века”, статус Каспийского моря.

Keywords: caspian Sea, coastal lake, The Silk Road, oil and gas resources, history of the Caspian sea, Contract of the Century, Status of the Caspian Sea.

E-mail: Admiral2008@hotmail.co.uk

XƏZƏR DƏNİZİNİN STATUSUNUN TARİXİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

Xəzər dənizi qapalı su hövzəsi, sərhəd gölüdür. Qədim dövrlərdən bu günə qədər Xəzərin diqqət mərkəzində olması, dənizin coğrafiyası, siyasi və iqtisadi əhəmiyyətinin geniş tədqiqat obyektinə çevrilməsi bu gün də davam edir və bu mübarizə olunan mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biridir. Avropanı Qafqaz və Mərkəzi Asiya ilə birləşdirən yolların, “Böyük İpək Yolu”nun, Volqa-Xəzər yolunun burada kəşiməsi Xəzərin əhəmiyyətini son dərəcə artırmışdır. Qədim zamanlardan başlayaraq regionda neft hasil olunur, kapitalist sənayesinin artması ilə dünyada neftə olan tələbatın yüksəlməsi Xəzər dənizi uğrunda mübarizəni kəskinləşdirən faktorlar sırasındadır.

Ümumilikdə, Xəzər dənizinin zəngin fauna və florası, neft-qaz ehtiyatları, siyasi və iqtisadi cəhətdən əlverişli mövqeyi tarixin müxtəlif dövrlərində fəthlərin, iri dövlətlərin diqqətini cəlb etmiş, regionu sərt rəqabət mərkəzinə çevirmişdir. Bütün bunlar Xəzər dənizi və onun ətrafında baş verən proseslərin elmi cəhətdən təhlilini tələb edir. Belə təhlil bu istiqamətdə bu günə qədər görülmüş işlərin daha da inkişaf etdirilməsi və tək-

milləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli və aktualdır.

1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın səkkiz ölkəsinin on üç şirkəti ilə ARDNŞ arasında imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Xəzər dənizinin tarixində yeni dövrün başlanğıcını qoydu. Bu dövr müxtəlif məsələlərlə, xüsusilə dənizin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı yeni, elmi cəhətdən araşdırılması son dərəcə vacib olan problemlərin meydana gəlməsi ilə də xarakterikdir.

Məlum olduğu kimi, Xəzər dənizi okeana çıxışı olmayan qapalı su hövzəsi, göldür, lakin sadəcə ölçülərinə görə dəniz adlandırılır. [1.30-31] Xəzər dənizi dünyanın ən böyük daxili su hövzəsidir. Sahil xəttinin uzunluğu 6840 metr, sahəsi 370 min km-dir, uzunluğu 1200 km, eni 320 km-dir. Kimyəvi tərkibinə görə Xəzərin suyu okean sularından fərqlənir, onun tərkibində natrium və maqnezium, xlor duzları az, maqnezium və kalium sulfat duzları isə çoxdur. Xəzərin hər hektar sahəsinə orta hesabla 12 kiloqrama qədər balıq düşür ki, bu da Qara dənizdə olduğundan 7 dəfə, Aralıq dənizində olduğundan isə 8 dəfə çoxdur. Xəzər dənizində canlı aləmin zənginliyinə səbəborada dayaz sahələrin çox olmasıdır. [2.26-27]

1994-cü il Sentyabrın 20-də DÜNYANIN SƏKKİZ ÖLKƏSİNİN ON ÜÇ ŞİRKƏTİ İLƏ ARDNŞ ARASINDA İMZALANMIŞ “ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ”

Sahilyanı dövlətlərin iqtisadiyyatında Xəzərin rolu böyükdür. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi həyatının əhəmiyyətli hissəsi də məhz Xəzər dənizi və onun sahil zolağı ilə bağlıdır. Neft və qaz sənayesinin, balıq istehsalının, su nəqliyyatının, kurort və rekreasiya müəssisələrinin inkişafında Xəzər misilsiz rola malikdir. Xəzər dənizinin 1332 növdən ibarət zəngin faunası onu dünyada öz zənginliyi ilə seçilən su hövzələrindən birinə çevirir. [3.10-16] Burada ən kiçik mikroskopik canlıdan başlamış, ağırlığı 1,5 ton olan balıqlar yayılmışdır. Xəzər dənizində adi duzlu suda yaşayan balıqlardan başlamış, şirin çay suyunda həyat keçirən balıqlara qədər çoxlu növlər mövcuddur.

Xəzər dənizinin diqqət mərkəzində olmasının əsas səbəblərindən biri də onun zəngin enerji mənbələrinə malik olmasıdır. Neft və qaz ehtiyatları ilə yanaşı, külək və su enerjisini də qeyd etmək lazımdır. Unutmaq olmaz ki, Xəzər dənizi nəhəng oksigen mənbəyidir, əhalinin sağlam yaşamasına şərait yaradan bir sərvətdir. [4.4-10]

Avropa və Asiya sərhədində yerləşən, hal-hazırda Azərbaycan Respublikası, İran İslam Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Rusiya Federasiyası və Türkmənistan Respublikasının əraziləri ilə əhatə olunan Xəzər dənizi qədim dövrlərdən

başlayaraq bir çox hadisələrin mərkəzində olmuşdur. Marko Polonun geniş təsvir etdiyi, Çini Ön Asiya və Aralıq dənizi ölkələri ilə birləşdirən “Böyük İpək yolu” Xəzər regionundan keçmiş, bu yolla müxtəlif istiqamətlərdə ipək parçalar, ədviyyat, xalça, silah, zinət malları, pambıq və s. daşınmışdı. İpək Yolunun bir qolu Dərbəndə və Volqaya çıxırdı. Bu isə bilavə-

sitə Xəzər dənizi ilə əlaqədar idi. [5]

XVI əsrin ikinci yarısında, rus çarı IV İvanın hakimiyyəti illərində Kazan və Həştərxan xanlıqlarının əraziləri Moskva dövləti tərəfindən ilhaq olunduqdan sonra, Volqa-Xəzər su yolu Rusiyanın nəzarətinə keçmişdi. Eyni zamanda, bu dövrdə Şərq-Qərb ticarət yolunun Osmanlı imperiyasının nəzarətində olması Qərb dövlətlərini alternativ ticarət yolları axtarmağa vadar etmişdi. Bu dövlətlər, xüsusilə də İngiltərə, Rusiya ərazisindən keçməklə Volqa çayı vasitəsilə Xəzər dənizinə çıxmış və Şərq ölkələri ilə ticarəti həyata keçirmişdi. Volqa-Xəzər ticarət yolunun çıxış məntəqəsi Moskva şəhəri idi. Tacirlər Həştərxana çatdıqdan sonra gəmilərdə Xəzərin qərb sahilləri ilə cənuba üzürdülər. XVI əsrin ortalarından etibarən Volqa-Xəzər yolu əsas ticarət arteriyası rolunu oynamağa başlamışdı. [6]

I Pyotr hakimiyyətə gəldikdən sonra onun həyata keçirdiyi islahatlar Rusiyanı Avropanın böyük dövlətləri sırasına daxil etmişdi. Bu zaman Rusiya Xəzər dənizini tam ələ keçirməyi özünün xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdi. XVIII əsrin əvvəllərində I Pyotr tərəfindən rus zabiti A. P. Volınskinin rəhbərliyi altında, əsasən hərbiçilərdən təşkil olunmuş geniş tərkibli nümayəndə heyətinin Səfəvilər dövlətinə göndərilməsində əsas məqsədlərdən

biri Xəzər dənizinin qərb sahillərinin öyrənilməsi olmuşdu. Bu ekspedisiya I Pyotrın Xəzər dənizinə verdiyi önəmi bir daha göstərir. O, Smirna vasitəsilə Avropaya göndərilən ipəyi bundan sonra Həştərxan vasitəsilə Peterburqa göndərmək istəyirdi. I Pyotrın Xəzərsahili torpaqları ələ keçirmək, Xəzər dənizini özünün daxili dənizinə çevirmək cəhdləri Qərb dövlətlərinin, xüsusilə də İngiltərənin böyük narahatlığına səbəb olmuşdu. [7] 1722-1723-cü illərdə I Pyotr özünün məşhur Xəzər yürüşünü təşkil etsə də Xəzəri Rusiyanın daxili dənizinə çevirə bilməmişdi. Buna baxmayaraq, Rusiya Xəzər iddiasından əl çəkməmiş, sonrakı illərdə bu istiqamətdə müəyyən addımlar atmışdı.

1804-1813-cü illərdə Rusiya-İran müharibəsinin nəticəsi olaraq, 1813-cü il oktyabr ayının 12-də Qarabağda Zeyvə çayı yaxınlığındakı Gülüstən kəndində imzalanmış Gülüstən müqaviləsinin şərtlərinə görə Xəzər dənizində yalnız Rusiya hərbi dəniz donanması saxlamaq hüququna malik idi. İranın yalnız ticarət gəmiləri Xəzər dənizində üzə bilərdi. [8.211-214] Gülüstən müqaviləsinin beşinci maddəsinə əsasən ticarət gəmilərinin sərbəst naviqasiya üçün hər iki tərəfin limanlarına girə bilmə hüquqları tanınırdı. [9]

1828-ci il fevralın 10-da Rusiya və İran arasında imzalanmış Türkmənçay müqaviləsinə görə Xəzər dənizi Rusiyanın daxili dənizi hesab edilirdi. Bu gün Xəzəryanı ölkələr arasında Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı gedən müzakirələrin bir ucu da məhz Türkmənçay müqaviləsinə gedib çıxır. Bu müqaviləyə əsasən yalnız Rusiya bayrağı altında olan hərbi gəmilər Xəzər dənizində üzə bilərdi. [10]

Rusiyada 1917-ci il oktyabr hadisələrindən sonra bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi Rusiya ilə İran arasında bağlanmış müqavilələrə və Xəzərdən istifadə məsələsinə yenidən baxmaq zərurətini meydana çıxardı. 26 fevral 1921-ci ildə Xəzərin hüquqi vəziyyətinin müəyyən edilməsinə yeni cəhd göstərilmiş, imzalanmış müqavilədə Rusiya İrana Xəzərin cənub sahillərindən istifadə hüququ vermişdi. Dənizə ümumi nəzarət isə yenə də Rusiyanın əlində idi.

1921-ci ildə Rusiya-İran arasında bağlanmış ilk bərabərhüquqlu siyasi müqavilənin üçüncü mad-

dəsində deyilir: “1881-ci ildə sərhəd komissiyası tərəfindən müəyyən edilmiş sərhəd xəttini hər iki yüksək səviyyədə danışıq aparın tərəflər İran və Rusiya arasında su sərhədi kimi qəbul etməyə razılaşırlar. Bu sərhəd qorunmalı və toxunulmazdır”. Bundan başqa, bir neçə adadan və sərhəd çaylarından istifadəni tənzimləyən razılaşma da əldə edilmişdir. Tərəflər sərhəd sularından istifadə qaydalarının tam müəyyənləşdirilməsi üçün komissiya yaratmaq qərarına gəlmişdilər. Müqavilənin 7-ci maddəsində deyilir ki, Xəzərin Rusiyaya aid olan hissəsində İran vasitəsilə üçüncü tərəf Rusiyaya münasibətdə qeyri-dostluq fəaliyyəti həyata keçirərsə, Rusiya-Sovet dövləti ziyanverici elementlərin aradan qaldırılmasını İran dövlətindən tələb etmək hüququna malikdir. Həmin müqavilənin 10-cu maddəsində göstərilir ki, Rusiya üçüncü ölkənin Xəzərdə teleqraf xətləri və yollarının çəkilməsinə yol vermir. Daha maraqlı məqam odur ki, müqavilənin 11-ci maddəsi ilə 1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsinin İran Xəzər dənizində donanma saxlamaq hüququndan məhrum edən maddəsi öz qüvvəsini itirmişdi. Hər iki tərəf Xəzər dənizində öz bayraqları altında sərbəst üzmək hüququ əldə etmişdi. Lakin sərbəst gəmiçiliklə hər iki dövlətin bərabər şəkildə məşğul olması o demək deyil ki, Xəzər ümumdüzdür. Təbii sərvətlərdən istifadə, neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı, istismarı hər kəsin öz sərhədi daxilində aparılmalı idi.

Daha sonra 1935-ci ildə “Ticarət, dənizçilik və məskunlaşma haqqında”, 1940-cı ildə “Ticarət və dənizçilik haqqında” imzalanmış müqavilələrdə Xəzər Sovet-İran dənizi adlandırılmış, beynəlxalq hüquq normalarına əsasən azad gəmiçiliyə dair razılaşmalar əldə edilmişdi. Bu müqavilələr hər iki tərəfə dənizin sahilədən on mil məsafəyə qədər olan hissəsində balıqçılıqla məşğul olmaq səlahiyyəti verirdi.

Keçmiş Sovet İttifaqının İranla bağladığı müqavilələrdə Xəzər hövzəsinin 15% İranın, 85%-i isə SSRİ-nin istifadəsində olmuşdur. 1970-ci ildə Xəzər dənizinin ilk dəfə olaraq sektorlara bölünməsi məsələsi müzakirə edilmiş, Sovet İttifaqının Neft Sənaye Nazirliyi tərəfindən bölgü prinsipi tətbiq olunmuşdu. Bu, Xəzərdə kəşfiyyat işlərinin aparılması və neft-qaz yataqlarının işlən-

məsi üçün hövzəni milli sektorlara - Azərbaycan, Qazaxıstan, Rusiya, Türkmənistan - habelə keçmiş SSRİ-nin quru sərhədi ilə müəyyən edilən İran sektoruna bölünməsinə həyata keçirmişdi. Bu bölgədə Xəzərin hüquqi, coğrafi vəziyyətindən irəli gəlidiyi üçün beynəlxalq təcrübədə hamı tərəfindən qəbul edilən orta xətt prinsipi əsas götürülmüşdü. [11] 1970-ci ildə Sovet İttifaqının Neft Sənaye Nazirliyi Xəzərin şərti qəbul edilmiş olan Astara-Həsənqulu xəttindən şimaldakı hissəsinin bölgüsünü aparmış, milli sektorlara düşmüş olan dəniz dibi sahil dövlətin ixtiyarına verilmişdi. Bu bölgüyə əsasən Qazaxıstana 113.000 km², Rusiyaya 64.000 km², Azərbaycan və Türkmənistanın hər birinə təqribən 80.000 km² düşmüşdü. [12]

SSRİ-nin süqutundan sonra Xəzəryanı dörd dövlətin Xəzərin sərvətlərindən öz milli maraqlarına uyğun istifadə etmək planları dənizin statusunun müəyyən edilməsi məsələsində bir neçə fərqli fikirlərin yaranmasına şərait yaratmışdı. Bu yalnız Xəzəryanı dövlətlərin deyil, eyni zamanda ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa kimi iri dövlətlərinin də diqqət mərkəzində olmuş və beynəlxalq arenada müzakirə obyektinə çevrilmişdi.

Azərbaycan Respublikası üçün Xəzərin statusunun müəyyənləşdirilməsi bir neçə nöqtəyi nəzərdən vacibdir. Azərbaycanın əsas problemi olan Dağlıq Qarabağ məsələsinin, Xəzərin statusu problemi ilə bağlılığının olduğunu deməyə əsas verən bəzi faktlar mövcuddur. 1993-cü ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikasının rəsmi nümayəndələri ilə Rusiyanın Xarici İşlər və Müdafiə Nazirliklərinin nümayəndələri arasında keçirilmiş görüş zamanı Rusiya Federasiyası ilk dəfə olaraq “dəniz kartından” istifadə etmişdi. Həmin danışıqlarda Rusiya nümayəndələri bildirmişdilər ki, Azərbaycan Xəzər dənizinin 12 mil (22 km) sahil zolağını sərhəd zonası kimi qəbul edərsə, Rusiya Azərbaycanın ərazisində hərbi əməliyyatların dayandırılması və işğala son qoymaq üçün təcavüzkar Ermənistanı təsir göstərməyə hazırdır. [13]

1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”, Böyük İpək Yolu”nun bərpası və digər addımlar Xəzər dənizini bu gün də diqqət

mərkəzində saxlayır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev “Əsrin müqaviləsi” ilə bağlı görüşdə söylədiyi nitqi zamanı demişdir: “Bizim gördüyümüz bu işlər Asiya ilə Avropa arasında yeni bir nəqliyyat xəttinin də yaranmasına gətirib çıxarıbdır. Qədim İpək yolunun bərpa olunması məsələsi artıq reallaşıbdır”. [14] Azərbaycan Respublikasının əvəzsiz rolunu duyan regiondakı imperiya təxəyyüllü ölkələr onun regiondakı nüfuzunun artmasının qarşısını almaq məqsədilə Xəzər dənizinin statusu ilə bağlı heç bir hüquqi əsası olmayan fərziyyələr irəli sürməyə başladılar. Həmin dövrdən etibarən respublikamızın tutmuş olduğu və davam etdirməkdə olan qətiyyətli mövqeyi beynəlxalq hüquq normalarına, qazanılmış olan dünya təcrübəsinə əsaslandığından, dəyişməz olaraq qalır. 1996-cı il yanvar ayının 18-də Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında imzalanmış müqavilə statusla bağlı tərəflərin mövqelərini yaxınlaşdırmışdı. 1998-ci ildə Qazaxıstan Rusiya ilə danışıqlar apararaq Xəzərin şimal hissəsində dəniz dibinin bölüşdürülməsi barədə orta fikirə gəlmişdi.

2001-ci il yanvar ayının 9-da Rusiya Federasiyasının prezidenti V. Putinin Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfəri zamanı imzalanmış “Bakı bəyənnaməsi”nin 1-ci bölməsində hər iki dövlətin Xəzərin dibinin milli sektorlara bölünməsi, su səthinin isə ticarət və qarşılıqlı əməkdaşlıq məqsədləri üçün ümumi istifadəsi barədə razılığa gəlmələri haqda müddəa öz əksini tapmışdı. Beləliklə, Azərbaycan, Qazaxıstan və Rusiya arasında Xəzərin statusu ilə bağlı fikir ayrılığına son qoyulmuş oldu. (15)

Bu günə qədər Xəzərin təhlükəsizliyi, gəmiçilik və balıqçılıqla bağlı müəyyən razılışmalar əldə olunsada status məsələsi hələ də öz həllini tapmamışdır. Türkmənistanın irəli sürdüyü bəzi qeyd-şərtlər, İranın bu məsələdə qeyri-obyektiv mövqeyi problemin həlli yolunda əsas maneədir.

NƏTİCƏ

Bütün deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, Xəzər dənizi əlverişli coğrafi mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri ilə əsrlər boyu istər region, istərsə də qeyri-region ölkələrinin maraq dairəsin-

də olmuşdur. Xəzər XVI əsrdən başlayaraq geosiyasi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xəzər dənizində zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının aşkarlanması onu daha cəlbədicə etmiş və onun ətrafında gədən mübarizəni daha da kəskinləşdirmişdi. Bu mübarizə nəticəsində Xəzər dənizi əvvəlcə Rusiya imperiyasının, sonradan isə SSRİ-nin nəzarətinə keçmişdi.

SSRİ-nin dağılmasından sonra Xəzərlə bağlı öz həllini tapmamış bir sıra problemlər meydana gəldi. Hüquqi statusu tam müəyyənləşməyən dənizin bölüşdürülməsi məsələsində Azərbaycan, Rusiya və Qazaxıstanın mövqelərinin yaxınlaşmasına baxmayaraq, problemi tam aradan qaldırmaq hələlik mümkün olmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəliyev S. Xəzər haqqında deyirlər. Elm və həyat. №3, 1977
2. Əbdürrəhmanov Y. Balıq ehtiyatı qorunmalıdır. "Elm və həyat" jurnalı. №3, 1977
3. Həsənov X. Qədim Xəzər. №3, 1992
4. Mehrəliyev E.Q. İsrailov A.Ə. Azərbaycan SSR və Xəzər dənizi. 1981
5. Həsənov T. Hacızadə Ə. www.kayzen.az.
6. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. 2007
7. Mahmud İ. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1993
8. Yenə orada. səh. 211-214.
9. Əbilov Ş. Legal Status Of the Caspian. www.academia.edu.
10. Qaraca B. www.azerbaijan-news.az.
11. Həsənov S. Dövlətlərarası münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi. Bakı, 2002
12. Əbilov Ş. Göstərilən əsəri.
13. Həsənov S. Göstərilən əsəri, səh. 39-40
14. Əliyev İ. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı, 2002
15. Əbilov Ş. Göstərilən əsəri.

РЕЗЮМЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Р. ГАШИМОВ

В статье анализируются история, уникаль-

ность, выгодное географическое положение, в том числе интересы государств региона и ведущих государств мира, а также позиции Прикаспийских государств, связанные с текущими проблемами. А также выражено отношение к богатым углеводородным запасам Каспийского моря, борьбе между Россией и Ираном за превосходство в регионе, в то же время к фактору влияния западных стран в регионе и т.д. Кроме того, уделяется внимание к протекающим процессам в Прикаспийском регионе, особенно к вопросам юридического статуса моря после распада СССР.

SUMMARY

ABOUT HISTORICAL ASPECTS OF THE CASPIAN SEA STATUS

R. HASHIMOV

In the essay have been analysed points about the history, unicity, advantageous geographical location, being in the interest circle of the regional and leading world countries and Caspian-bordering countries position due to existing problems. Explained points to the sides about having rich hydrocarbon resources in the Caspian, competition for the control over the region between Russia and Iran, also, efforts of the Western countries to have influence in the region and etc... Apart from this, focused on flowing processes in the Caspian region, especially on the subjects about the legal status of the Caspian Sea.

LİDERLİYİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

Ramin MUSTAFAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: lider, legitimləşdirmək, transakt analizi nəzəriyyəsi, situasiya konsepsiyası, motivasiya nəzəriyyəsi.

Ключевые слова: лидер, легитимировать, теория трансактивного анализа, концепция ситуации, теория мотивации.

Keywords: leader, legitimate, theory of the transact analyze, conception of the situation, motivation theory.

qabiliyyətinə malikdir.

«Liderlik» və «lider» anlayışları sıx bağlıdır. Həmin anlayışların qarşılıqlı fəaliyyəti mürəkkəb mexanizmi ilə səciyyələnir. Onların analizi göstərir ki, bu anlayışların

başlıca tərkib hissəsini aşağıdakılar təşkil edir:

- şəraiti dəqiq qiymətləndirmək qabiliyyəti;
- qarşıda duran vəzifələrin həlli yollarını düzgün müəyyənləşdirmək;
- hər hansı qərarın yerinə yetirilməsi naminə insanların düşüncə və fəallığına təsir göstərmək, onları səfərbər etmək;
- idarəolunanların liderin qəbul etdiyi qərarları verdiyi göstərişləri bəyənməsi və onu fəal müdafiə etməsi;
- idarəedilənlərin liderə şüurlu və könüllü tabeçiliyi və s.

Liderlik liderlə bu və ya digər qrupun üzvləri arasında xüsusi mexanizmə malik olan qarşılıqlı fəaliyyətdir. Deməli, liderlik geniş anlayışdır. O, insanların birgə fəaliyyətinin obyektiv qanunauyğunluğudur. J.Blondceyə görə liderlik millətin üzvlərini fəaliyyətə yönəltmək üçün bir nəfər və ya bir neçə fərd tərəfindən həyata keçirilən hakimiyyətdir. V.Kats və L.Gdinkerə görə liderlik başqa insanlara təsir göstərməkdir. V.Puqaçyov və A.Solovyova görə liderlik idarəetmə statusu, sosial mövqedir.

«Lider» və «liderlik» anlayışlarından çıxış edərək siyasi lider və siyasi liderlik anlayışının nisbətində diqqət yetirək. Siyasi lider sadəcə olaraq

Liderlik və liderlər haqqında kitablar çoxdur. Belə kitabların yazılması çox vacibdir, çünki onların yetişməkdə olan gənc nəslin tərbiyə edilməsində, yeni rəhbərlərin yetişməsində rolu böyükdür. Ümumiyyətlə, hakimiyyət və təşkilat olan yerdə liderlik fenomeni mövcuddur. Ona görə cəmiyyət həyatının bütün formalarına liderlik xasdır. «Lider» sözü ingilis dilindən tərcümədə aparıcı, müştərək fəaliyyəti təşkil etmək məqsədilə başqalarına təsir etmək qabiliyyətinə malik olan və müvafiq toplumu istiqamətləndirməyə qabil olan bir şəxs kimi qiymətləndirilir.

Liderin meydana çıxması və liderin fəaliyyəti obyektiv və universal hadisə olması ilə seçilir. Liderliyə ehtiyac ona görə obyektivdir ki, insanların hər cür birgə fəaliyyəti təşkilatçılıqdan, qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağın səmərəli yollarından asılıdır. Liderin fəaliyyətinin universallığı onunla şərtlənir ki, insanların, qrupların, təşkilatların və hərəkətlərin birgə fəaliyyətinin bütün növləri liderə ehtiyac duyur. İctimai həyatın müxtəlif sferalarını lidersiz təsəvvür etmək çətin-dir. Lider o şəxsdir ki, fəaldır, ona rəğbət bəslənilir, başqalarını idarə etmək qabiliyyəti və səviyyəsi ilə fərqlənir. Mənsub olduğu qrupun, kollektivin, birliyin fəaliyyət proqramını müəyyənləşdirməyi bacarır və insanları öz ardınca aparmaq

siyasi proseslərə rəhbərlik edən, cəmiyyətin idarə olunması funksiyasını yerinə yetirən, siyasi təşkilatları və hərəkətləri öz ardınca aparən şəxs deyil. O, hər şeydən əvvəl hadisələrin gedişini dəyişdirməyə, siyasi prosesləri istiqamətləndirməyə qadir olan insandır. Siyasi liderlik siyasi lider anlayışı ilə əlaqəlidir. O, hakimiyyətin reallaşması mexanizmi və konkret üsulları olub liderliyin yüksək səviyyəsini əks etdirir. O siyasətin subyektı və obyektı arasındakı hakimiyyət münasibətlərini müəyyənləşdirir. Siyasi liderlik çoxcəhətli anlayışdır, lakin onun üç cəhəti (liderin malik olduğu şəxsi keyfiyyətlər, onun rastlaşdığı şərait və liderin malik olduğu vasitələr) müəyyənədir.

Liderliyin təbiəti, fəaliyyət mexanizmi mürəkkəb və çoxcəhətlidir. Tarixi-siyasi təcrübə təsdiq edib ki, ölkəni peşəkar siyasi liderlər idarə edəndə dövlət daha qüdrətli olur. Güclü siyasi lider cəmiyyəti böyük çətinliklərdən xilas olmağa kömək edən siyasi və iqtisadi xarakterli tarixi proqramların təşəbbüsçüsü kimi çıxış edir. Atatürk, Ruzvelt, Trumen, Stalin, Ş. De Qoll, H.Əliyev və başqaları məhz belə siyasi liderlər olmuşlar. Bu baxımdan bir neçə fikirlərə diqqət yetirək. R.Takkerə görə F. Trumen fəvqəladə ağıla və başqalarının rəyini nəzərə almaq qabiliyyətinə malik olan siyasi lider olmuşdur. M.Əfəndiyev göstərir ki, Ruzvelt sanballı mütəxəssislərdən ibarət olan "Komanda", özünəməxsus beyin mərkəzi yaradan lider olmuşdur və bu mənada Ruzvelti ABŞ-ın yenidən qurulmasının atası adlandırmaq olar. K.Xell xüsusilə vurğulayır ki, Stalin qeyri-adi qabiliyyətə və təfəkkürə, habelə praktik məsələlərin mahiyyətini əks etmək bacarığına malik güclü siyasi lider olmuşdur. P.Moiscyev Atatürkü öz ölkəsinin yalnız siyasi suverenlik uğrunda yorulmaz mübarizi deyil, həmçinin iqtisadi müstəqilliyə doğru yönəlmiş hərəkətə başçılıq edən güclü siyasi lideri kimi göstərir.

Siyasi lider vətəni üçün xalq və cəmiyyət qarşısında sosial məsuliyyət hissini dərk edən, təşkilatçılığı, işgüzarlığı, mübarizliyi və möhkəm xarakteri ilə seçilən, şəraitdən asılı olaraq xalqının

mənafeyi naminə qətiyyətli addımlar atmağı bacaran şəxsdir. Müqayisə əsasında deyilənləri təhlil edək.

H.Kol tarixə vahid mədəniyyəti, ənənələri, tarixi olan alman xalqının milli birliyini bərpa edən siyasi lider kimi daxil olmuş və vahid Almaniyanın qərarlaşması üçün çox iş görmüşdür.

M. Tetçer isə xalq kapitalizmi proqramı ideyasını reallaşdırmağa nail olmuş və nəticədə Britaniya Avropanın xəstə cəmiyyətindən Qərbin inkişaf etmiş ölkələri səviyyəsinə çatmışdır.

Sabiq Fransa prezidenti Ş.De Qoll isə yüksək intuisiyaya malik olan siyasi lider idi.

T.Ozal Türkiyənin qapılarını dünyaya açmaq və ölkənin mənafeyini nəzərə alan "dövlət siyasətini həyata keçirməklə bu dövləti həm Avropada, həm də Asiyada inkişaf etdirmiş, demokratik ölkələrdən birinə çevirmək sayəsində güclü siyasi lider kimi rəğbət qazanmışdır.

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ümummilliyə lider Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, memarı, xalqın böyük öndəri və tariximizin ən şərəfli səhifəsini yaradan bir şəxsiyyətdir. Öz mənalı ömrünü millətə, dövlətə inkişafına həsr edən H.Əliyevi milyonlarla azərbaycanlı böyük ehtiram və məhəbbətlə yad edir, xatirəsini əziz tutur. 1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə irəli çəkilən xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev totalitar rejimin sərt qanunları çərçivəsində Azərbaycanın tərəqqisi ilə bağlı düşünülmüş strategiya və taktika seçdi. Azərbaycan xalqının çətin və ağır günlərində güclü və müdrik bir rəhbərə ehtiyac olduğu anda H.Əliyevə müraciət olundu, o öz xalqına arxa oldu və onu böyük fəlakətdən qurtara bildi. 30 illik rəhbərliyi dövründə müxtəlif maneələr və çətinliklərlə qarşılaşsa da H.Əliyev həmin maneə və çətinlikləri dəf edərək Azərbaycanı parçalanmaqdan xilas etmiş, onun müstəqilliyini qoruyub saxlamış, siyasi sabitliyi təmin etmiş, bir sözlə, xalqın yaddaşında ümummilliyə lider kimi əbədiləşmişdir.

Göründüyü kimi, siyasi liderin məharəti ictimai inkişafın mərhələlərinə uyğun olaraq insanların siyasi həyatda iştirakı formalarını müəyyənləş-

dirmək bacarığında ifadə olunur.

Liderliyin mahiyyəti və məzmunu barədə müxtəlif, bir-birindən fərqli olan çoxsaylı baxışları bir neçə qrupda birləşdirmək olar:

- liderlik fərdin başqalarına təsiridir;
- liderlik siyasi qərarların qəbul edilməsi ilə bağlı funksiya, rəhbər vəzifədir.

Siyasi liderlik bütövlükdə cəmiyyət miqyasında sosial problemlərin həllində əhalinin, böyük bir hissəsinin iştirakını özündə ehtiva edən bir təsisatdır.

Liderliyin məzmunu və təbiəti ilə bağlı müxtəlif baxış və təsəvvürlərin təhlilinə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, liderliyin qərarlaşmasında iki qrup amil (liderlik funksiyasını yerinə yetirən şəxsin fərdi keyfiyyətləri; sosial rolların və mövqelərin mürəkkəb sistemi kimi çıxış edən cəmiyyətin fəaliyyət xüsusiyyətləri) iştirak edir. Bu amillər bir-biri ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərir və liderliyin iki dərəcəsini müəyyənləşdirir:

- bu və ya digər sosial rolun yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar subyektiv fəaliyyət;
- hakimiyyətə malik olmaqla bağlı formal vəzifə statusu.

Liderliyin bu iki dərəcəsinin nisbəti və qarşılıqlı fəaliyyəti müvafiq sosial orqanizmin təbiətindən və sosial rolların ierarxik sisteminin mürəkkəbliyindən asılıdır.

Sosial rolların təsisatlanması dərəcəsi liderliyin formal və qeyri-formal anlayışlarını müəyyənləşdirir. Formal liderlik fərdin ictimai ierarxiyada mövqeyindən çıxış edərək mövcud normalar və qaydalar çərçivəsində qrupun üzvlərinə təsir göstərməsidir. O, liderlik funksiyasını yerinə yetirməyə imkan verən təsisatlara, normalara və gücə arxalanır. Qeyri-formal liderlik lider funksiyasını yerinə yetirməyə yönəlmiş, subyektiv meylləri və keyfiyyətləri, digər tərəfdən isə qrup üzvləri tərəfindən liderin cəmiyyətdə rəhbərlik hüququnu qəbul etməyə hazır olmasını əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehdiyev R.Ə. Milli məfkürə, dövlətçilik,

müstəqillik yolu ilə, 2 cildə, 1 c. Bakı, 2006

2. Əsgəroğlu İ., İbrahimov A. Zəmanəmizin böyük Azərbaycanlısı, Bakı, 2002

3. Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları, Bakı, 2008

4. Musabəyov R. Siyasi liderlik. 1999

5. Əfəndiyeva X. Məmmədli N. Politologiyadan 100 sxem. Bakı, 2002

6. Садохин А. Политология, Москва, 2006

7. Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. Москва, 2003

8. Блонден Ж. Политическое лидерство. Москва, 1992

РЕЗЮМЕ

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ЛИДЕРСТВА P. МУСТАФАЕВ

В статье на материалах исторической литературы раскрыта сущность понятия “лидер”. На фактах отдельных исторических лиц исследуется содержание понятия “лидер”.

SUMMARY

ORGANIZATION OF THE WORK OF STAFF TO MANAGE THE FIGHTING DURING THE OFFENSIVE R. MUSTAFHAYEV

In this essay was given brief notion of understanding “Leader” by historical literature materials. By researching different historical persons was given sum of knowledge of the “Leader”

X-47B PUA-SI İLK DƏFƏ AVİADAŞIYICIDAN HAVAYA QALXDI

14 may 2013-cü ildə X-47B PUA-sı tarixdə birinci dəfə Virciniya ştatının şərqində, Atlantik okeanının sahillərində üzməkdə olan ABŞ HDQ aviadaşyıcısı "Corc Buş"un göyörtəsindən havaya qalxdı. X-47B-nin uçuşu Qrinviç vaxtı ilə 15:18-də baş tutdu. PUA aviadaşyıcının göyörtəsindən göyörtə təyyarələrinin havalanması üçün nəzərdə tutulmuş katapult vasitəsilə havaya qaldırıldı. Uçuş zamanı PUA-nı gəmidə olan operator idarə edirdi. O da yadda qalan faktıdır ki, uçuşun müəyyən qismi operatorun müdaxiləsi olmadan həyata keçirildi. Sınaq uçuşları zamanı X-47B bir neçə təcrübi eniş və gəmi avadanlıqları ilə uzlaşma həyata keçirdikdən sonra Çesapik boğazı üzərindən uçaraq Merilend ştatında yerləşən Pataksent -Piver hərbi aviabazasında yerə qondu.

65 dəqiqəlik uçuşun son mərhələsində PUA-nın idarə edilməsi uğurla yerüstü operatora təhvil verildi. "Corc Buş" aviadaşyıcısının göyörtəsindən havalanan PUA Nortrop Qrumman şirkəti tərəfindən hazırlanan, aviadaşyıcıya özü enib-qalxan və avtonom əməliyyatların nümayişi üçün nəzərdə tutulmuş, həmçinin 50 dəniz mili (92,6 km) məsafədə döyüş fəaliyyətləri apara bilən X-47B-nin əldə olan iki nümunəsindən biridir.

Bu layihənin məqsədi pilotsuz avtonom göyörtə təyyarələrini yaratmaq üçün təcrübədə yeni texnologiyaların yoxlanıb-hazırlanmasıdır. X-47B-nin bir neçə həftə davam edəcək seriya sınaqlarından sonra PUA-nın aviadaşyıcıya birinci enişinin həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır.

ABŞ HDQ-nin ehtiyacları üçün göyörtədən havalanan PUA-nın hazırlanması üzrə işlər 2000-ci ilin ortalarından aparılırdı. Həmin dövrdə bu aparatın yaradılması üzrə işlər iki şirkətdə aparılırdı ki, bunlardan Boinq şirkəti 2002-ci ildə X-45 adlı PUA-nı, Nortrop Qrumman şirkəti isə X-47A Pegasus PUA-nı təqdim etdi. Bundan sonra ABŞ HDQ-nin komandanlığı Nortrop Qrumman şirkəti ilə X-

47B adı verilən yeni texnologiyaların nümayişçi modelinin hazırlanması üçün müqavilə bağladı. Bu layihəni təsdiq etməklə ABŞ hərbiçiləri pilotlu uçan aparatlarla eyni göyörtədən havalanan maşının imkanlarını öyrənmək və bu tipli aparatlara ehtiyacı təyin etmək məqsədi güdürdülər. Bu layihənin reallaşması ilə ABŞ HDQ-nin komandanlığı göyörtədən havalanan hücumçu PUA-ra olan tələbləri formalaşdırmaq istəyirlər. Adıçəkilən PUA-nın ABŞ SQ-də 2018-ci ildə silahlanmaya qəbul edilməsi gözlənilir. X-47B-nin hazırlanması üzrə tender 2010-cu ilin martında keçirildi. ABŞ HDQ-si tərəfindən yayılan açıqlamaya görə göyörtədən havalanan hücumçu

verdiyi məlumatlara görə X-47B 1200 m yüksəklikdə 4 min km məsafəyə uçmağa qadirdir. Bu zaman uçuş bort kompyuterlərinin idarəsində tam avtonom həyata keçiriləcək və operator yalnız lazım gələndə müdaxilə edəcəkdir. X-47B PUA-sı da məhz bu keyfiyyəti ilə amerikalı hərbiçilərin istifadə etdikləri digər PUA-dan fərqlənir. PUA-nın 2 tona qədər müxtəlif silahlar qəbul edə biləcək iki bomba bölməsi var. O qatlanan qanadlarla təchiz edilmiş və 1035 km/saat sürətlə hərəkətə qadirdir. Hazırda PUA-ya hələlik heç bir əlavə silah

PUA-lar 11-14 saatdan az olmamaq şərti ilə havada qalmalı, müxtəlif silahlar, verici və sensorlar, digər uçucu aparatların havada yanacaqla doldurulması üçün yanacaq götürməyə qadir olmalıdır. Bundan başqa, hərbiçilər PUA-da müxtəlif gözəgörünməzlik texnologiyalarından istifadənin reallaşdırılmasını da tələblər sırasına əlavə etmişlər. Bununla belə, qurğuların quraşdırılmasına görə heç bir tələb irəli sürməmişlər.

İlk növbədə bu perspektivli PUA-nın kəşfiyyat, müşahidə və planlaşdırma, həmçinin müxtəlif yerüstü hədəflərə yüksək sərrast zərbələr endirilməsi üçün istifadə olunacağı planlaşdırılmışdır. Bu zaman PUA-nın imkanları əlavə quraşdırılacaq modullar hesabına daha da genişləndiriləcək. Lazım gələrsə PUA-lara siqnal gücləndiriciləri, REM vasitələri və ya xüsusi kəşfiyyat avadanlıqlarını asanlıqla quraşdırmaq mümkün olacaqdır. 2013-cü ilin martında ABŞ HDQ-si yeni PUA-da artıq mövcud olan buraxma-enmə, idarəetmə və informasiya mübadiləsi texnologiyasının istifadə ediləcəyi ilə bağlı bəyanat yaydı. Hərbiçilər bu perspektivli PUA-nın yaradılması ilə bağlı müsabiqənin qalibini 2016-cı ilə qədər elan etmək niyyətindədirlər.

ABŞ HDQ nümayəndələrinin

sistemi qoşulmamışdır. ABŞ HDQ-nin bu günə qədər X-47B layihəsinə təxminən 1,4 mln. dollar vəsait xərclədiyini bildirilir.

PUA özünün ilk uçuşunu 2011-ci ildə fevralın 4-də həyata keçirdi. Ancaq 2012-ci ildə Pentaqon özü hədəf seçən və avtomatik olaraq onu məhv edən (insan təsiri olmadan) silahın ən azı yaxın illər ərzində ABŞ-da tətbiq edilməməsi ilə bağlı göstəriş verdi. Bütün bunlara baxmayaraq, ABŞ-ın KİV-i və hüquq müdafiəçiləri PUA-nın belə sürətli inkişafının son nəticədə onların ölkədə tətbiqinə gətirib çıxara bilməsindən narahatdırlar.

Yaxın bir neçə ay ərzində X-47B-ni bir sıra sınaqlar gözləyir. Hərbiçilər PUA-nın hərəkətdə

olan aviadaşıyıcıdan havalanmasını yoxlamaq niyyətindədirlər. Bundan sonra X-47B aerofinişəçatdırma vasitələrinin tətbiqi ilə Pataksent-River hərbi bazasına bir neçə eniş həyata keçirəcək. Bütün bu sınaqlardan sonra isə PUA-nı son sınaq – sakit və təlatümlü dəniz şəraitində, adi vaxtda və ya hərəkətdə gəmi göyertəsinə enmə-havalanma gözləyir. Gələcəkdə hava şərtlərindən asılı olaraq keçirilən sınaqlarda – gəminin göyertəsindən enmə-havalanma şərtlərinin spektrinin daha da genişləndiriləcəyi xəbəri verilmişdir.

İş və sınaqların bu tempə gedışı yekun mərhələnin yaxınlığından xəbər verir. İxtiraçıların sözlərinə görə, işlər lap yaxında başa çatacaqdır. Bundan sonra ABŞ HDQ-si layihənin reallaşması müddətində əldə edilən bütün informasiyanı analiz edəcək və həmin sənədlərin əsasında hücumçu göyertə PUA-na qoyulan tələblər siyahısını tərtib edəcəklər.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alsaq görürük ki, Nortrop Qrumman şirkəti 2007-ci ildə bu layihəyə başlayaraq X47B-nin 2 ədəd prototipini yaratmışdır. Başqa maşınların yaradılmasını ABŞ hərbiçilərinin maliyyələşdirmək niyyətləri yoxdur. Bir sıra sınaqlardan sonra hazırlanan nümunələr aviasiya muzeylərinə təhvil verıləcək.

Bu il ABŞ hərbiçiləri göyertə PUA-sı yaratmaq məqsədilə təşkil edilmiş müsabiqədən keçmiş 4 iştirakçı şirkət ilə müqavilə bağlamaq niyyətindədir. Onu da yaddan çıxartmaq olmaz ki, şərtlər həm ağır, həm də çox çətin olacaq və nəticədə yalnız bir şirkətlə PUA-nın hazırlanması və tədarükü ilə bağlı müqavilə imzalanacaq. Bu məqsədlə də Nortrop Qrumman şirkəti X-47B-nin bazasında hazırlanmış hərbi PUA-nı, Loksid Martin-Sea Ghost, Boinq-Fantom Ray-ın bazasında hazırlanmış PUA-nı, Ceneral Atomics şirkəti – Sea Avenger (Predator və Reyper sinfinin davamı) PUA-nı təklif etmək niyyətindədirlər. Adıçəkilən PUA-dan yalnız X-47B və Fantom

Ray real uçuş sınaqlarında iştirak etmişlər.

Yaxın 30 il ərzində ABŞ Müdafiə Nazirliyi silahlanmada olan PUA parkını 4 dəfə – 26 min ədədə qədər çoxaltmaq niyyətindədir. Ancaq bu, yalnız yeni PUA-lar yaratmaqla yox, həm də artıq hazır olan təyyarələri (məsələn, hücumçu A-10 Thunderbolt II təyyarəsinin pilotsuz variantına keçirilməsi fikri dəqiq təsdiqlənmişdir) PUA-ya çevirməklə həyata keçiriləcək. İldən-ildə yeni texnologiyaların və onların həll etdikləri tapşırıqların

sayı artır, çox güman ki, yaxın gələcəkdə göyər-tədən havalanan PUA-lar ekipajsız gəmilərdən havalanacağı gün də o qədər uzaq deyil.

Rusiya mütəxəssisləri məsələ barədə müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Belə ki, Rusiyanın adi silah-lar üzrə siyasi araşdırmalar mərkəzinin proqram direktoru Vadim Kozyulin “Vzqlyad”ın növbəti sayına müsahibəsində “PUA – gələcəyin silahıdır” – demişdir. Onun sözlərinə görə Rusiya bu işdə firsəti əldən vermişdir. Amerikalıların avia-daşyıcının göyertəsindən PUA-nı havalandırma məsələsinin texniki həllini tapmaları müharibələ-rin aparılmasında insanın daha az istifadə edil-cəyi siqnalının verilməsi deməkdir. Avtonom PUA-nın avia-daşyıcının göyertəsindən havaya qalxması silahlanma sahəsində yeni əsrin başlan-ğıcıdır.

O faktı hesaba almaq lazımdır ki, texnologiyalar daima təkmilləşdirilir. Onlardan bəziləri günəş enerjisindən istifadə etməklə təyyarələrə havada daha çox qalma imkanı yaradır və bu da əlçatmaz ərazilərin olmaması deməkdir. Bu gün hərbi do-nanma PUA-nı dünyanın istənilən nöqtəsinə da-şıya bilər. Perspektivdə belə aparatların havada çox uzun müddət qalacağı görsənir. Hesaba alsaq ki, bu hücumçu PUA-dır və o hədəfi məhv ed, informasiyanı ötürə bilir və gözlə görünmür, on-da demək olar ki, belə aparatları aşkarlayacaq ef-fektli vasitələr o qədər də çox deyil. Onun sözlə-rinə görə kompyuter müharibələri gündən-günə reallığa çevrilir.

Strateji təyinatlı raket qoşunlarının keçmiş ko-mandanı Viktor Yesin qeyd edir ki, bu istiqamət-

də amerikalılar hamıdan öndədirlər. PUA-nın yaradılması üzrə pioner SSRİ olma-sına baxmayaraq, ittifaq dağıldıqdan sonra uzun müddətlik bir durğunluq yaşandığı zaman 2008-ci ilə qədər aktiv işlər aparıl-madı. Yesinin fikrincə, PUA-ın tətbiqi beynəlxalq müqavilələrlə nizamlanmalı-dır. Hücum-zərbə PUA-rı dünyada stabil-ləşdirici balans pozacaq tamamilə yeni istiqamət faktorudur. Əgər dünya ictimaiy-yəti belə aparatların tətbiqini məhdudlaş-dırmaq yönündə addımlar atmır və ya da-nışığa gələ bilmirsə, bu, gələcəkdə stabil-ləşdirici faktorun destabilləşdirici təsirini

artırmağa xidmət edəcəkdir. Belə aparatların av-tonom döyüş apara bilmə imkanının olması bü-tün dünyanın stabilliyinə böyük təhlükədir. Mə-sələni öz bildiyi kimi şərh edən keçmiş koman-danın fikrincə, bütün dövlətlərin belə silahdan ist-ifadə qaydaları ilə bağlı hüquqi qanunlar hazırlanmalı, tədbirlər görülməlidir. V.Yesin PUA-nı nəinki aşkarlamaq, hətta tanımağın belə çox çətin olduğunu söyləyir. Belə ki, təyyarələrdən fərqli olaraq PUA-da tanınma nişanları olmur. Burada sual olunur ki, əgər belə aparat sənə qarşı tətbiq edilərsə, sən kimə qarşı cavab fəaliyyəti həyata keçirməlisən? Bəli, keçmiş komandan qeyd et-məyi yaddan çıxarmayıb ki, ona məlum olduğuna görə hücum-zərbə PUA-rı ilə terrorçular da maraqlanırlar.

Rusiya HHQ-nin keçmiş komandanı Aleksandr Zelinin bəyanatına görə, Rusiyada ilk zərbə PUA-sının hazırlanması işinin yalnız 2020-ci ildə başa çatacağı gözlənilir. Hələ 2008-ci ildə Ru-siya Müdafiə Nazirliyi müasir kəşfiyyat PUA-sı nümunələrinin hazırlanması proqramının başlan-dığını və bu məqsədlərə 5 mlrd. vəsait ayrıldığını elan etmişdi. Ancaq bu proqramı sona qədər icra etmək mümkün olmadı. Bu proqram çərçivəsində təqdim edilən PUA nümunələri nə hərbiçilərin verdikləri texniki tapşırıqlara uyğun gəldi, nə də sınaqlardan keçə bildilər. Nəticədə Rusiya lazım olan texnikanı və onun hazırlanma lisenziyasını İsraildən almaq məcburiyyətində qaldı.

İnternet materialları əsasında hazırladı:

Vüqar MUSTAFAYEV

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yazılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokoluyla çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlovhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ
AYLIQ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
«Qızıl Şərq»
hərbi şəhərciyi, 13,
tel: 440-99-71

Lisensiya: № 002559
Yığılmağa verilmə tarixi:
20.09.2014
Çapa imzalanmışdır:
08.10.2014
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeks: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 299

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-nda ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisensiya: № 022042
Verilmə tarixi:
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇİSİ:
Minaxanın ƏKRƏM QIZI

KORREKTOR:
Nəzrin ƏSƏDZADƏ

SƏHİFƏLƏYİCİ-
DİZAYNER:
Nazətin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə
zamamı «AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

“QARA EŞŞƏKARISI”

Müxtəlif ölkələrin silahlı qüvvələri son zamanlarda böyük və bahalı robotların, "Predator" və ya iRobot şirkəti tərəfindən istehsal olunan PackBot kimi yerüstü PUA-nın istehsalına daha böyük önəm verirlər. Amma böyük yüksəklikdə uçan və ya harada isə süründüyü bəlli olmayan bir robot hər bir əsgərə lazım gələn anda operativ kömək edə bilmir. Ona görə də, son zamanlarda fərdi əsgər və ya azsaylı əsgər qrupu tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulmuş, kiçik və qiyməti az olan robotların hazırlanmasına doğru bir meyl artdığını görürük. Bu istiqamətdə aparılan uğurlu işlərdən biri də kəşfiyyat mini helikopteri "Black Hornet"dir. İngilis dilindən tərcümədə "Black Hornet" – "Qara eşşəkarsı" deməkdir və bu PUA kiçik qurğu vasitəsilə məsafədən idarə edilir. Əsgər PUA-ya quraşdırılmış videokameranın xüsusi planşet-kompyuterin ekranına ötürdüyü şəkilləri daim izləmə imkanına malikdir. PUA-nın mikroprosessor vasitəsilə idarə olunması avtomatik olaraq onun uçuşunu stabilləşdirir və idarəetməni asanlaşdırır. "Qara Eşşəkarsı" PUA-sı avtonom rejimdə bəzi tapşırıqları icra edə, GPS işarələri qoyulmuş marşrut üzrə uça, havadan asıla və verilmiş vizual obrazlara görə obyektlərin axtarışını həyata keçirməyə qadirdir. Mini helikopter – "Qara eşşəkarsı" təxminən 10 sm uzunluğunda və 16 qram ağırlığında. O, kiçik ölçülərinə baxmayaraq, 25 dəqiqə havada qala və bu zaman ərzində 1000 metr məsafəyə uça bilər. Lazım gələn zaman bu hibrid maşını səfər çantasından çıxarmaq, onu uçuşa hazırlamaq və havaya buraxmaq cəmi 60 saniyə vaxt aparır. Hal-hazırda "Qara eşşəkarsı"ndan Əfqanıstanda olan ingilis hərbiçiləri tərəfindən istifadə olunur. Onların dediklərindən: "Qara Eşşəkarsı"nın kiçik çəki və ölçülərinə görə çox böyük bir dəyəri var. PUA-dan düşmən sığınacaqlarının gizlicə axtarılmasında, açıq əraziləri keçməzdən əvvəl ərazinin nəzarətdə saxlanılmasında istifadə olunur ki, bu da hərbi əməliyyatları ən az itki ilə başa vurmağa imkan verir. Ömründə bir dəfə olsun əlində radioidarə edilən oyuncaq tutmayan əsgər belə PUA-nı asanlıqla idarə edə bilər". "Qara eşşəkarsı"nın 100 dollardan da az qiyməti olan oyuncaq-helikopter kimi görənməsinə baxmayaraq, o çox ciddi hərbi cihaz-maşındır. İngiltərə ordusu ilə bağlanan müqaviləyə əsasən Proks Daynemiks şirkəti 20 mln. funt-sterlinq müqabilində cəmi 160 ədəd "Qara eşşəkarsı" istehsal edəcəkdir. Mini helikopter "Qara eşşəkarsı"nda oyuncaq helikopterlərdən fərqli olaraq daha çox havada qalmağa imkan verən xüsusi akkumulyatorlardan istifadə edilmiş və bu hərbi maşının idarəetməsi xeyli süni intellekt və hərbi təyinatlı funksiyalarla təchiz edilmişdir. Gələcəkdə "Qara eşşəkarsı"nın həm qiyməti aşağı olan, həm də mülki yönümlü işlərdə istifadə üçün təyin edilmiş variantlarının yaradılacağı da ehtimal olunur.

YENİLƏNMİŞ ALTINCI NƏSİL QIRICI F/A-XX

ABŞ Hərbi Dəniz Qüvvələri Dəniz liqasının Vaşinqtonda keçirilən sərgisində Boinq şirkəti 2030-cu ildə reallaşmaq şansı olan altıncı nəsil qırıcının- Boinq F/A-XX-in yeni layihəsini təqdim etdi. Şirkətin yaydığı məlumata görə, iki mühərriki olan bu quyruqsuz və gözləgörünməyən təyyarə həm pilotsuz, həm də pilotlu olmaq şərti ilə iki variantda istehsal edilə bilər. Onun qabiliyyət və taktiki-texniki keyfiyyətləri isə göyertə aviasiyası təyyarələrinin qarşısında qoyulan geniş profilli tapşırıqların həyata keçirilməsinə imkan yaradacaqdır. Gözləgörünməyən F/A-XX təyyarəsi ilkin variantla müqayisədə yeni dizaynda çox orijinal dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Yeni təyyarə Loksid Martin şirkətinin beşinci nəsil döyüş təyyarəsi – F-35 Joint Strike Fighter təyyarəsinin eyni struktur elementlərini xatırlatsa da, ona səsdən iti hava qoruyucu dəşikləri əlavə edilmişdir. Əvvəlcə onu deyək ki, F/A-XX həddindən böyük "ördək başı"ndan imtina etmişdir ki, bu da aviasiya mütəxəssisləri arasında anlaşılmazlıq yaratmışdır. Belə ki, təyyarənin "ördək başı" istifadə edilmiş stels-texnologiyasının effektivliyini azaldır və effektiv əksətdirmə səthini xeyli böyüdüdü. Şaquli quyruğun olmaması gözləgörünməyən təyyarə texnologiyasının geniş tezlik intervalında gözləgörünməzliyini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və görmə bucağını bir az məhdudlaşdırmasına baxmayaraq, pilot kabinəsinin də azacıq arxaya çəkilməsini təmin edir. Ancaq bu problemi F-35 təyyarəsinin konstruksiyasında istifadə edilən altı ədəd infraqırmızı kameradan ibarət sistemə bənzər xarici kameraların quraşdırılması ilə uğurla həll etmək olar. 2012-ci ilin aprelində ABŞ HDQ-si Boinq şirkətinə 9000 saat uçuş resursunu tam başa vuran Boinq F/A-18E/F Super Hornet və EA-18G Growler təyyarələr parkını tam dəyişdirmək üçün lazım gələn yeni nəsil təyyarə ilə bağlı sorğu göndərmişdi. Bu sorğuya cavab olaraq şirkət Boinq F/A-XX təyyarəsini yeni dizaynda ərsəyə gətirmişdir. Dəniz komandanlığının tələblərinə uyğun olaraq "yeni təyyarənin CVN sinfindən olan, nüvə yanacağı ilə işləyən böyük aviadaşıyıcı gəmilərdə bazalaşma imkanı olmalı, aviadaşıyıcı olan bölgədə həm havada, həm də döyüş əməliyyatları rayonunda üstünlüyü ələ almalı, yerüstü hədəflərə hücum etməli və digər hava gəmilərinin mühafizəçisi qismində xidmət keçməlidir".

VƏTƏN DÖYÜŞƏ SƏSLƏYİR!

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ AYLIQ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: “Qızıl Şərq” hərbi şəhərçiyi 13, tel: 440-99-71

NƏQLİYYAT HELİKOPTERİ

Ən müvəffəqiyyətli və məşhur sərkərdələr yalnız böyük taktika və manevr həyata keçirənlər yox, həm də qoşunlarının güc və zəruri olan hər şeylə fasiləsiz təchizatını təmin etməyə qadir rəhbərlər idi. Müasir dövrdə qoşunların təchizat-təminat məsələlərində dəqiq proqnozlaşdırma, planlaşdırma və təşkilətmə işlərinə kompyuter texnologiyası kömək edir, lakin döyüş şəraitində yüklərin təyinat məntəqəsinə çatdırılması sualı əvvəldən də olduğu kimi, bütün təchizat zəncirinin ən çətin həlqəsidir. Bu üsullardan biri PUA-dan istifadə etməklə yüklərin hava ilə daşınmasıdır. Boinq şirkətinin yeni helikopteri-A160T 1135 kq lazımi yüklə daşınmanı həyata keçirən belə nəqliyyat vasitələrindəndir.

A160T PUA-nın dizayn və istehsalında ən müasir texnologiyalardan istifadə edilmişdir. Bu o deməkdir ki, helikopterdə rotorun fırlanma sürətini idarəetmə texnologiyası həyata keçirilmişdir ki, onun da nəticəsində müxtəlif yük, hündürlük və çəkilərdə rotorun fırlanma sürətini nizamlamaqla helikopterin effektivliyi artırılacaq. 11 metr uzunluğu və qanadlarının ucu arasındakı məsafə 10 metr olan PUA 7 km hündürlüyə qalxmağa və 140 uzla qədər sürət yığmağa qadirdir. PUA cihazlarının bu sinfi üçün rekord sayıla biləcək 19 saat aramsız uçuşa imkan yaranan yanacaq çənləri ilə təmin edilmişdir.

Bu xüsusiyyətləri ilə PUA A160T əlçatmaz və ya çətinkeçimli yerlərə yük çatdırılması üçün ideal vasitədir.